

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ФОЛЬКЛОР.
ФОЛЬКЛОР НАРОДІВ СВІТУ ДЛЯ ДІТЕЙ.**

Хрестоматія

Частина I

**Хрестоматію уклала:
кандидат філологічних наук, доцент Федотова Світлана Олександрівна**

Кіровоград 2015

ББК 83.8я73
Ф 34
УДК 8Ю

Український дитячий фольклор. Фольклор народів світу. Хрестоматія, –
Частина I. – Кіровоград: КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. – 170 с.

Укладач
Федотова С. О.

Рецензенти

Буряк О. Ф. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови
Кіровоградського педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Єлдінова С. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик
дошкільної та початкової освіти Кіровоградського педагогічного
університету імені Володимира Винниченка.

Хрестоматія з курсу містить твори українського дитячого фольклору, твори
фольклору народів світу для дітей, Біблійні легенди, міфи давньої Греції для
розвитку і вдосконалення літературознавчих навичок студентів факультету
педагогіки та психології. Хрестоматія призначена для використання на
заняттях та для виконання студентами самостійної роботи.

Рекомендовано до друку методичною радою
Кіровоградського
державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
(Протокол № 3 від 18 листопада 2015 року)

Зміст

Вступ	8
Українські народні пісні	9
Роде наш красний	9
В цьому дворіку, як у вінку!	10
Дорогі гості	10
Стоїть явір над водою	10
Котився віночок по полю	11
Ой співаночки мої	11
Ходить гарбуз по городу	11
Три товариші'	12
Колискові пісні	12
Ой ти, коте, коточок	13
Ходить сон коло вікон	13
Ой ходить сон по долині	14
Ой ну, люлі, люлі	14
Котику сіренький	14
Ой люлі, ой люлі	14
Тиха нічка теплесенька	14
Забавлянки	15
Купалися ластів'ята	15
Гойда-да, гойда-да	15
Ото тушки-тутушки	15
Дибки, дибки	15
Диби, диби	15
Бігла мишка	16
Ладушки, ладусі	16
Сорока-ворона	16
Куй, куй чобіток	16
Потягусі, потягусі	16
Безконечники	17
Скажу вам діти казку	17
Був собі чоловік Нетяшка	17
Жив-був дід та баба	17
Пішов дід по гриби	17
Був собі журавель	17
Дитячі народні ігри	18
Ой ходить Іванко	18
Заклички	18
Замовляння	19
Звуконаслідування	21
Календарно-обрядова поезія	22
Веснянки	24
Ой минула вже зима	24
Вийди, вийди, Іванку	25
Шум (Уривок)	25
Розлилися води	26
Ой хвалилася та березонька	26
Подояночка	27
Гей, Великдень! Гей, весна	27
Русальні пісні	27
Ой ти, дівко-семилітко	30

Петрівчані пісні.....	31
Уже петрівочка да настає.....	31
Ой петрівочка минається	31
Купальські пісні.....	31
А ми рутоньку посієм.....	32
Маринка-купалочка	32
Жниварські пісні	33
Маяло житечко, маяло	34
Котився віночок.....	34
Колядки та щедрівки	34
Щедрик-ведрик	38
Щедрик, щедрик, щедрівочка.....	38
Коляд, коляд, колядниця.....	39
Коляда, коляда	39
Сію, сію, посіваю.....	39
Колядин, колядин, а я в батька один	39
Колядин, колядин, а я в батька один	39
Колядин, колядин, а я в батька один	39
Вертеп.....	40
Коза	41
Загадки.....	42
Прислів'я та приказки	45
Лічилки.....	48
Скоромовки	50
Прозивалки (Дразнилки)	52
Українські народні дитячі пісеньки	54
Іде, іде дід, дід.....	54
Іде півник на війну	54
Добрий вечір, зайчику.....	54
Дош іде, дош іде	54
Зайчику, Зайчику	54
Кукуріку, півнику	55
Смішинки-веселинки.....	55
Дві душі	55
Народні усмішки	55
Син та мати	55
Швачка.....	55
Напування.....	55
Анекдоти.....	56
Сто вовків.....	56
Правда.....	56
Кваша	56
Героїчний епос	57
Історичні пісні.....	57
За річкою вогні горять	57
Ой на горі та жінці жнуть.....	57
Думи	58
Козак Нетяга.....	60
Плач невольника.....	61
Дума про козака Голоту.....	62
Легенди та перекази	64
Сокіл Рід.....	65
Прадуб	65

Погоня.....	65
Про запорожців.....	66
Топірець Довбуша.....	67
Хліб і золото.....	67
Звідки пішло прізвище й ім'я Богдана Хмельницького.....	68
Чому людина не знає, доки живе.....	68
Місто Сміла.....	69
Калина.....	69
Як мати стала зозулею.....	70
Фіалка.....	70
Апостол Андрій на Київських горах.....	71
Українські народні казки.....	72
Вовк та козенята.....	72
Коза-дереза.....	72
Когут, песик і лис.....	75
Не впусти рака з рота.....	75
Ріпка.....	76
Рукавичка.....	77
Лисиця та Їжак.....	78
Лисичка та журавель.....	78
Колосок (Круть і Верть).....	79
Дрізд та голуб.....	80
Дві білки і лисиця.....	80
Муха і павук.....	81
Сірко.....	81
Пан Коцький.....	82
Казка про котика та півника.....	83
Про лисичку.....	84
Овечка.....	85
Кривенька качечка.....	85
Три бажання.....	87
Вчений кум.....	88
Кирило Кожум'яка.....	88
Повість минулих літ (Уривок).....	90
Поєдинок сина Кожум'яки і печенізького велетня.....	90
Котигорошко.....	91
Про злидні.....	96
Мудра дівчина.....	97
Кобиляча голова.....	100
Сильніше за силу.....	101
Розумна людина.....	102
Як квітень до березня в гості їздив.....	102
Зерна.....	102
Як Івась шукав синьої квітки.....	103
Милосердна пані.....	104
Колобок.....	105
Телесик.....	106
Казка про Долю.....	109
Казка про Лихо.....	110
Сонце, мороз і вітер.....	110
Притчі.....	112
Без труда нема плода.....	112
У пригоді.....	112

Батькові поради	112
Казки народів світу	113
<i>Російські народні казки</i>	113
Пых.....	113
Привычки	113
Глупый жених	113
Лисичка.....	114
<i>Білоруська народна казка</i>	114
Легкий хліб.....	114
<i>Болгарські народні казки</i>	115
Виноградар і змія.....	115
Хто ж був працьовитий.....	115
Найдорожчий плід	115
<i>Чеська народна казка</i>	116
Собаки, коти та миші	116
<i>Індійська народна казка</i>	117
Сонце, Вітер і Місяць.....	117
<i>Німецькі народні казки</i>	118
Три ледарі.....	118
Умная Эльза	118
Горщик каші.....	119
Бременські музиканти	120
<i>Англійська народна казка</i>	122
Сорочаче гніздо	122
<i>Латиська народна казка</i>	123
Вовк і кіт.....	123
Біблійні легенди	124
Створення світу	125
Створення людини.....	126
Створення раю	126
Вигнання з раю	126
Вавілонська вежа	127
Каїн та Авель.....	128
Потоп і Ной	129
<i>Питання до перевірки знання текстів Біблійних міфів</i>	130
Міфи давньої Греції	131
Дафна	133
Дедалі і Ікар.....	134
Геракл. Подвиги Геракла	135
Народження і виховання Геракла	135
Геракл у Фівах	136
Геракл на службі в Еврисфея	137
Немейський лев (перший подвиг).....	137
Лернейська гідра (другий подвиг)	138
Стімфалійські птахи (третій подвиг)	138
Керінейська лань (четвертий подвиг).....	139
Еріманфський кабан і бтва з кентаврами (п'ятий подвиг)	139
Стайні царя Авгіт (шостий подвиг)	140
Крітський бик (сьомий подвиг).....	140
Коні Діомеда (восьмий подвиг)	141
Геракл в Адмета.....	141
Пояс Іпполіти (дев'ятий подвиг).....	143
Геракл рятує Гесіону, дочку Лаомедонта	144

Корови Геріона (десятий подвиг)	145
Кербер (одинадцятий подвиг)	146
Яблука Гесперід (дванадцятий подвиг).....	147
Геракл і Деяніра.....	148
Смерть Геракла і прийняття його до сонму олімпійських богів.....	150
Аргонавти	153
Фрікс і Гелла	153
Народження і виховання Ясона.....	154
Ясон в Іолку	154
Ясон збирає супутників до походу в Колхіду.....	155
Аргонавти на Лемносі	156
Аргонавти на півострові Кизику	156
Аргонавти у Фінеях	157
Сімплегати	157
Острів Аретіада і прибуття в Колхіду	158
Гера й Афіна в Афродіти	159
Ясон в Еста	159
Аргонавти звертаються за допомогою до Медеї	160
Ясон виконує доручення Еста	162
Медея допомагає Ясону викрасти золоте руно	163
Повернення аргонавтів.....	164
Ясон і Медея в Іолку. Смерть Пелія	166
Ясон і Медея в Корінфі. Смерть Ясона	167
<i>Питання до перевірки знання текстів давньогрецьких міфів</i>	<i>169</i>

Вступ

Фольклор (з англ. FOLKLOR – мудрість народу) – колективна усна творчість, що у досконалій формі відображає життя, працю, боротьбу за кращу долю, історію, побут, думки, прагнення, мрії й погляди людей.

Народна творчість, мабуть, існує з тих пір, як людина стала мислячою істотою, оволоділа великим даром природи – мовою. Давним-давно, коли до створення письменої дитячої літератури пролягали віки, народ, чудовий від природи педагог, вгадуючи потребу дитини в поетичному слові, яскравій образності, відбирав для неї із свого фольклорного надбання значного виховного потенціалу естетичного впливу.

Існують різні визначення як самого поняття «дитячий фольклор» так і груп творів, що входять у це поняття. Термін «дитячий фольклор» ввів у науковий обіг російський дослідник Г. С. Виноградов у 1920 році. Вчений розумів це поняття як сукупність творів, що становлять репертуар самих дітей (твори, які складають самі діти); твори, з якими дорослі звертаються до наймолодших, він окреслив терміном «поезія пестування». Більшість сучасних дослідників схильні сприймати ці обидві групи як своєрідну сукупність, все інше – народна творчість дорослих.

Дитячий фольклор – це зразки усної народної словесності призначені для дітей. Створені старшими поколіннями для молодших, такі тексти є складовою дитячого фольклору (наприклад, колискові). Інша частина – це твори, які функціонують у дитячому середовищі, але водночас побутують і як зразки певного фольклорного жанру (наприклад, загадки). Дитячий фольклор – також і власне усна творчість дітей, яка виникає, наприклад, у процесі гри та комунікації. Зразки цієї творчості живуть лише в дитячому середовищі.

Щодо жанрової специфіки, то частина текстів дитячого фольклору створюється на ґрунті «дорослого» фольклору (примовки, жарти тощо), а частина – на ґрунті власне дитячих жанрів лічилки, дражнилки тощо).

До середини XIX століття дитячий фольклор не виокремлювався як група усної народної творчості та спеціально не записувався. Тільки з другої половини XIX століття і у XX столітті, відколи зростає зацікавленість суспільства народним життям, починається збирання та з'являються публікації зразків усної дитячої словесності: Володимира Даля, П. Шейна, О. Афанасьєва, П. Іванова, С. Ісаєвича, Георгія Виноградова, О. Капіці, М. Мельникова, П. Чубинського, Марко Вовчок, Миколи Лисенка, В. Василенка, В. Анікіна, Д. Яворницького, В. Верховинця.

У XX столітті пошукову роботу одним із перших продовжив Георгій Семенович Виноградов, який досить точно дав визначення дитячого фольклору та детально проаналізував його жанри (зокрема лічилки), простежив зв'язки дитячого фольклору із народним побутом.

Дитячий фольклор на жанровому рівні виявляє певні специфічні ознаки щодо вживаності найактивніше серед усіх жанрів побутують колискові та утішки (не обрядовий фольклор). Про це свідчить їхня кількість. Їх носіями є люди старшого віку. Рідше використовуються жанри власне дитячого фольклору: дражнилки та лічилки. Відзначається повернення в ужиток колядок і щедрівок, але з іншим функціональним призначенням. Ці жанри набули рис розважальності та побутового забарвлення. Найменше фіксують зразки жанру весняного календарного циклу (веснянок, хороводних ігор), що свідчить про поступове їх зникнення. Отже, дитячий фольклор існує на родинно-побутовому рівні внаслідок втрати найдавнішої обрядовості.

Творам як дорослого, так і дитячого фольклору властиві тематична і сюжетна різноманітність, мелодійність, барвистість думок, багатство мовних засобів, сюжетність, образність.

Образна система творів дитячого фольклору досить стійка і спирається на глибину образної інформації дитини. Як правило, це образи близьких дитині людей, деяких тварин, персоніфікованих образів Сну, Дрімоти, тощо. Для творення образної системи важливими

є повтори, нагромадження побажань, найпростіші епітети та пестливі порівняння. Для створення образу в дражнилках також використовується гіпербола.

Серед мовних засобів творення образів дитячого фольклору – пестливі слова, звуконаслідування, звертання, зменшувально-пестливі форми слів. А, наприклад, уживання внутрішньої рими посилює своєрідність звучання дражnilo та їх гумористичне забарвлення. Також для дитячого фольклору характерне використання дієслів у наказовій формі.

Дитячий фольклор формується під впливом низки чинників. Серед них – вплив різних соціальних структур і вікових груп, їх фольклору, масової культури, існуючих уявлень. Усну традицію діти найліпше засвоюють до підліткового віку, доки їх ще захоплює освоєння мови. Підлітки поривають зі світом дитинства, орієнтуються на норми поведінки старших. А властивий дитячому вікові характер творчості ще деякий час відображає саме дитячі поняття і уявлення. Дитячий фольклор допомагає дітям зрозуміти життєві ситуації, стереотипи поведінки, а також сприяє соціальній адаптації. Ґрунтом для такого «дорослішання» є готовність дітей отримувати і засвоювати інформаційну складову фольклорного тексту (відома любов дітей до казки із її кодифікаційними властивостями).

Народна творчість для дітей, як і література, тісно пов'язується з проблемами дитинства. Має виразне педагогічне спрямування, відповідає особливостям сприймання дітей певного віку.

Складовими частинами дитячого фольклору є такі жанри:

- пісні;
- думи;
- казки;
- перекази і легенди;
- малі фольклорні жанри.

Пісня – невеликий (3-5 куплетів) ліричний вірш, що виконується співом. Часто куплети пісні мають приспів – рефрени (повтори), які підкреслюють головну думку пісні. Мова пісень багата на яскраві і влучні епітети, метафоричні вислови, порівняння, повтори, символи, пестливі слова, звороти.

Як і коли прийшли пісні до дитини, важко сказати, адже споконвіків вони супроводжували людину від народження до смерті. Дитяча пісня за своєю тематикою поділяється на:

- колискові пісні;
- забавлянки (пестушки, потішки, утішки, чукиколки);
- пісні про навколишнє життя;
- трудові співанки;
- календарна обрядова поезія (веснянки; коляди. щедрівки);
- жартівливі пісні (пісні-небилиці /переслів'я, перевертні/, пісні-звуконаслідуванні).

Українські народні пісні

Роде наш красний

У лузі калина,
У лузі червона
Хорошенько цвіте...
Ой роде наш красний,
Роде наш прекрасний,
Не цураймося, признаваймося,
Небагацько нас є...

Червона калина –

То наша родина,
Хорошенько цвіте.
Ой роде наш красний,
Роде наш прекрасний,
Не цураймося ж, признаваймося ж,
Небагацько ж нас є...

В цьому дворіку, як у вінку!
В цьому дворіку, як у вінку!
Там господар, як виноград,
Там господиня, як калина,
Їхні сини, як соколи,
Їхні дочки, як квіточки.
По саду ходили, сад садили.
Сад садили сад поливали –
Вищий мене, кращий мене!

Дорогі гості
Зелее жито, зелене,
Хороші гості у мене.
Зелене жито буду жати –
Хороші гості до хати...
Зелене жито ще й овес,
Хай збереться рід наш увесь.

Стоїть явір над водою
Стоїть явір над водою,
В воду похилився,
На козака пригодонька:
Козак зажурився.

Не хилися, явороньку,
Ще ж ти зелененький.
Не журися, козаченьку,
Ще ж ти молоденький!

Не рад явір хилитися –
Вода корінь мие!
Не рад козак журитися,
Та серденько ние.

Ой поїхав з України
Козак молоденький –
Оріхове сіделечко,
Ще й кінь вороненький.

Ой поїхав на чужину
Та там і загинув,
Свою рідну україну
Навіки покинув.

Звелів собі насипати
Високу могилу,
Звелів собі посадити

Червону калину:

«Будуть пташки прилітати,
Калиноньку їсти,
Будуть мені приносити
З України вісті!»

Котився віночок по полю

Котився віночок по полю,
Да просився женчиків додому:

«Ой додому, женчики, ходіте,
Да мене у стодолу візьміте.

Нехай же я в стодолі спочину,
А восени знову на поле вилину.

Бо вже я дрібного дощичку напився,
Вже ж я буйних вітриків начувся,

Вже ж я од Соненька напівся,
Од ясного місяця засвітився,
На ясні зірочки надивився».

Ой співаночки мої

Ой співаночки мої,
Гей, де ж я вас подію?
Ой у лісі на траві,
Гей, там я вас посію.

Ой підуть легінники,
Гей, та траву косити
Та співаночки мої
Всі в траві знаходити.

Ой будуть дівчаточка,
Гей, на гриби ходити
Та співаночки мої
Всі в траві знаходити.

Ходить гарбуз по городу

Ходить гарбуз по городу,
Питається свого роду:

– Ой чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові? –

Обізвалась жовта диня,

Гарбузова господиня:

– Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові. –

Обізвались огірочки,

Гарбузові сини й дочки:

– Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові. –

Обізвалась морковиця,

Гарбузова сестриця:

– Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові. –
Обізвались буряки,
Гарбузові свояки:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові. –
Обізвалась бараболя,
А за нею і квасоля:
– Іще живі, ще здорові
Всі родичі гарбузові. –
Обіззався старий біб:
– Я піддержав увесь рід! –
– Ой гарбузе, ти перістий,
Із чим тебе будем їсти?
– миска пшона, шматок сала –
От до мене вся приправа.

Три товариші'

Ой за горою, за кам'яною,
Ой там зібрались три товариші:
Один товариш – то Сонце красне,
Другий товариш – то Місяць ясний,
Третій товариш – то дрібний Дощик.

А Сонце каже: «Як ізйду я,
Як ізйду я раненько-рано,
То ізрадіють усі на світі».

А Місяць каже:
«Як ізйду я, як ізйду я звечора рано,
То ізрадіє риба у морі,
Люди в дорозі, звірі у полі».

А Дощик каже:
Як упаду я тричі на землю,
То ізрадіє жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця».

?? Прочитайте текст пісні мовчки. Зверніть увагу на розділові знаки.
Поміркуйте, з якою інтонацією треба читати слова Сонця, Місяця, Дощика.
Які ознаки характеризують кожного з товаришів?
Чому живі істоти по-різному радіють Сонцю, Місяцю, Дощику?

Колискові пісні

Колискова пісня – термін фольклористичний. У народі й досі вживають дієслівні форми: співати при колисці або співати кота. Вислів «співати кота» виник із звичаю, коли у нову колиску клали кота, гойдали його і наспівували при цьому колискової пісні. А після цього ритуалу клали до колиски дитину і співали їй, доки вона не засинала.

Колискова пісня – жанр родинної лірики, специфічний зміст і форма якої зумовлені присиплянням дитини в колисці. Визначальний у колисковій пісні не смисловий, а звуковий (ритмо-мелодійний) компонент.

Колисанка (колискова пісня) – жанр народної ліричної пісні. Колисанку співає мати (зрідка бабуса), аби заколисати, приспати, залюляти, приспівати дитину. Колисанки переважно короткі. Ритм і темп – зумовлені темпом гойдання колиски. Мелодія –

наспівна, нескладна. Мета колисання – відповідними рухами, монотонним співом і приємними дитині словесними образами спонукати до сну малого слухача. Музична і словесна форма та самий зміст колисання вказують на прадавнє її походження, на її спорідненість із магічними навіюваннями – замовляннями.

Коліскові пісні виокремлюються в певний цикл, тому що мають чітко окреслені тематику і функцію, вони призначені тільки для одного слухача – дитини і мають тільки одного виконавця – матір або близьку людину.

Функції колискових пісень:

- практично-побутова;
- пізнавальна;
- емоційна;
- морально-етична;
- психотерапевтична;
- формування естетичного чуття – все це має на меті підготовку до дорослого життя.

Ой ти коте, коточок

Ой ти коте, коточок,
Не ходи рано в садочок,
Не полохай дівочок,
Нехай зів'ють віночок
Із рутоньки, із м'ятоньки,
З хрещатого барвіночку,
З запашного василечку.

Ой спи, дитя, до обіду,
Поки мати з міста прийде
Та принесе три квіточки:
Ой першу зросливу,
А другу сонливу,
А третю щасливу –
Ой щоб спало – щастя мало,
Ой щоб росло – не боліло,
На серденько не кволіло.

Соньки-дрімки в колисоньки,
Добрий розум в головоньки,
А росточки у кісточки,
Здоров'ячко у сердечко,
А в роточок говорушки,
А в ніженьки ходусеньки,
А в рученьки ладусеньки.

Ходить сон коло вікон

Ходить сон коло вікон,
А дримота коло плоту,
Питається сон дримоти:
– Де будем ночувати?
– Де хатинка тепленькая,
Де дитинка маленькая,
Там ми будем ночувати,
Мале дитя присипляти.

Щоб вирросло не змарніло,
Щоб тяженько не хворіло,
Сили й розуму набралось,
Своїх батьків потішало.

Ой ходить сон по долині

Ой ходить сон по долині)2)
У червоній кожушині. (2)
Кличе мати до дитини: (2)
– Іди, сонку, в колисеньку, (2)
Приспи мою дитиноньку.(2)

Ой ну, люлі, люлі

Ой ну, люлі, люлі,
Прилинули гулі
Та й сіли на люлі.
Стали думати-гадати,
Чим дитину дарувати.
Дали йому три квіточки:
Одну квітку сонливую,
Другу квітку дрімливую,
А третьою щасливую.

Котику сіренький

Котику сіренький,
Котику біленький,
Котку волохатий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти.
Дитя буде спати,
Котик воркотати.
Ой на kota воркота,
На дитину дрімота.
А-а, а-а, а-а, я!

Ой люлі, ой люлі,

Налетіли гулі.
Сіли на воротях
В червоних чоботях.
Сіли та й раденькі,
Що спить мій маленький,
Що спить і не чує,
де гуля ночує.

Тиха нічка теплесенька,

А дитина малесенька.
А-аа, люлі,
Дитиночка спати,
А бабуся колихати...

Ходить котик
По горі,
Носить сон у рукаві.

Усім дітям продає,
А Марійці так дає.

Забавлянки

Забавлянки (чукикалки) – жанр дитячого фольклору, коротесенькі пісеньки чи віршики гумористичного, жартівливого змісту ігрової спрямованості. Вони стимулюють єдність слова та моторики дитини, не тільки супроводжуються відповідними рухами, а й розвивають мовлення дитини. Незважаючи на свою простоту, забавлянки позначені евфонічною культурою, сприяють жвавому спілкуванню з довкіллям, привчають до чуття прекрасного. (**Евфонія** – розділ поезики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів).

Найбільшу групу забавлянок становлять **пестушки** – коротенькі віршики, які виконуються у поєднанні із своєрідними рухами чи вправами, якими дорослий пестить дитину, підбадьорює, спонукає до певного виду діяльності.

Потішки або утішки – невеликі віршики, які промовляють дитині перед тим, як кладуть спати. Їхнє призначення – заспокоїти дитину, вплинути на її психічний стан, щоб вона швидше заснула.

Купалися ластів'ята (*Співають під час купання дитини*)

Купалися ластів'ята
Та в чару-водиці,
Щоб були ми білотілі
Та ще й білолиці.

Гойда-да, гойда-да

*Гойдаючи дитину в колисці,
співають*

Гойда-да, гойда-да,
Добра в коника хода,
Поводи шовкові,
Золоті підкови.

Ото тушки-тутушки

*Погладжують тільки дитини,
розводять її руки*

Ото тушки-тутушки!
На котика потягушки,
А на Василька растушки.
Ой тошки, тошки!
Щоб підросли трошки.

Дибки, дибки

*Навчаючи дитину ходити,
примовляють*

Дибки, дибки!
Ходить котик по лавочці,
Водить кішки за лапочки:
Диб, диб, диб.

Диби, диби

Диби, диби!
Ішла баба по гриби,
А дід по опеньки
В неділю раненько.

Бігла мишка

*Пестячи дитячу ручку долонею,
примовляють*

Бігла мишка, несла книшика,
Не мала де сісти,
Книшика з'їсти,
Отутоньки сіла,
Книшика з'їла.

Ладушки, ладусі

Плескаючи з дитиною в долоні

– Ладушки, ладусі,
А де були?
– У бабусі.
– А що їли?
– Кашку.
– А що пили?
– Бражку.

Каша масленька,
Бражка п'яненко,
Бабуся старенька.
Гай! Гай! Полетіли,
На головку сіли.

Сорока-ворона

Сорока-ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила.
*Перебирають пальці один за одним,
починаючи від мізинного*

– Цьому дам, цьому дам,
Цьому дам і цьому дам,
Цьому не дам,
Бо цей буцман
Дров не носив
Діжі не місив,
Хати не топив,
Діток гулять не водив –
Справжній лежень.

Куй, куй чобіток

*Пучкою постукують
по ступні дитини,
наче «кують».*

Куй, куй чобіток,
Подай, баба, молоток,
Не подаси молотка –
Не підкую чобітка.
Молоток золотенький,
Чобіток дорогенький.

Потягусі, потягусі,

На Галю ростусі.
Щоб Галочка росла,
Росла-виростала,
Щоб Галочка своїй мамці
Скоріш в поміч стала.

У помочі стала,
Діток колихала
Й хату доглядала.

Безконечники

Безконечник – жартівливий вірш для дітей, в якому фінал оповіді постійно повертається до її початку, ненастанно повторюється уже мовлене, іноді алогічне.

Скажу вам діти казку
Скажу вам діти казку:
Приніс зайчик дров в'язку,
Поколов їх дрібненько,
Зварив кашу хутенько.
Кашка була солоденька,
Моя казка коротенька.

Був собі чоловік Нетяшка
Був собі чоловік Нетяшка,
На ньому сіра семряжка,
Червона шапочка
Чи хороша моя казочка,
Чи казати, чи ні?
І ти кажеш: – Казати!
І я кажу: – Казати!

І знову спочатку.

Жив-був дід та баба
Жив-був дід та баба,
Була в них вівця,
Почнемо з кінця:
Жив-був дід та баба,
Була в них вівця,
Почнемо з кінця:

Пішов дід по гриби
Пішов дід по гриби,
Баба по опеньки.
Дід свої поварив,
Бабині сиренькі.

Був собі журавель
Та журавочка,
Наносили сінця
Повні ясельця.
Наша пісня гарна й нова,
Починаймо її знова:
Був собі журавель...

Дитячі народні ігри

У житті дитини гра як основний і найбільш доступний для дитини вид діяльності в певному віці і як важливий засіб духовного й фізичного виховання завжди займала і займав значне місце.

Ігри, зародившись у прадавні часи, розвиваючись, вбирали риси різних суспільних формацій, життєвих укладів. Але водночас вони вберегли й ознаки свого давнього походження.

Колись ігри побутували і серед дорослих, деякі з них становили елемент обрядів. Ще у ХІХ ст. чимало з них побутувало як серед дітей, так і серед дорослої молоді.

Будь-яка гра — чи то рухлива, чи з елементами драматизації — дає поштовх фантазії й творчій уяві, але мистецьке, художнє начало більшою мірою властиве, безперечно, іграм драматичним.

Найдавнішими за походженням є хороводні драматичні ігри, що колись були частиною весняного календарного обряду і які ще до сьогодні подекуди виконуються саме навесні. Це ігри з темою землеробської праці, в яких і в слові, і в пластиці рухів відтворюється сівба, зростання, збирання, обробка різних рослин. Пісні у хороводних іграх прості, легкі для запам'ятовування. Виконуються вони, як правило, усіма учасниками, що стають колом, а зміст пісні передав відповідними рухами той, хто перебуває всередині кола.

Ой ходить Іванко

Дійові особи: Іванко, його сестричка, діти.

Діти рухаються по колу і співають пісню. У центрі кола – «городу» – стоїть сестричка. Іванко ходить поза колом то ліворуч, то праворуч, намагається пробитися до сестрички і визволити її.

Ой ходить Іванко, блукає, блукає,
Він свою сестричку шукає, шукає.

Ой пробий, Іванко, воро'та, воро'та,
Виведи сестричку з чужого горо'да.

Ой прийди, Іванку, із волі, із волі,
Виведи сестричку з неволі, з неволі.

Ой прийди, Іванку, близе'нько, близе'нько,
Поклонись сестричці низе'нько, низе'нько.

Ой пробив Іванко ворота, ворота,
Ви'зволив сестричку з чужого города.

Заклички (примовки)

Заклички й примовки пов'язані з вірою давньої людини в магічну силу слова. Розвиваючись, народ поступово втрачав цю віру, однак рудименти таких уявлень лишалися жити серед дітей.

Заклички – короткі поетичні твори, пов'язані з вірою давніх людей в магічну дію слова, в яких звучать звертання до природних явищ, стихій, об'єктів, з метою вплинути на погоду, докільля чи саму людину.

Примовки

Примовки за своєю суттю споріднені із закличками, але не мають звертання з безпосередньо висловленим проханням. Вони виражають почуття, викликані якимось явищем (напр., «сліпим» дощем), а можуть, як і заклички, «сприяти» у якихось діях, тобто

в своєрідним дитячим заклинанням. Часом примовка не згадує ні самої дії, ні її об'єкта, але в зв'язок між реальним зоровим та художнім образом.

Хоч заклички й примовки тісно пов'язані з природою, її розквітом і приурочувалися до певних періодів року, проте вони не обмежені вузькими рамками календаря.

Сонечко, сонечко,
Визирни в віконечко!
На весняні квіточки,
На маленькі діточки.

Вийди, вийди, сонечко,
на дідове полечко,
на бабине зіллячко,
на наше подвір'ячко.

Сонечко, сонечко,
Виглянь у віконечко,
Дітки гуляють,
Тебе виглядають.

Іди, іди дощику,
Зварю тобі борщику
В зеленому горщику,
Поставлю на вербі,
Щоб випили горобці.
Я яечком забілю,
А яечко прісне,
А сонечко блисне.

Іди, іди дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Іди, іди дощику,
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею.
Іди, іди дощику,
Зварю тобі борщику.

Ластівко, ластівко
*Щоб позбутися веснянок,
кидають камінцями услід
за першими ластівками
й промовляють*
Ластівко, ластівко!
На тобі веснянки,
Дай мені білянки!

Замовляння

Замовляння – найпотаємніший, найархаїчніший жанр української культури.

Замовляння – молитва, в основі якої закладена віра давньої людини у магічну силу слова, дії, в одухотвореність (магію) природи. Не магічних зон для давньої людини не було. Все є магією. Замовляння – це магічні слова, які за народними уявленнями можуть впливати на реальні життєві прояви.

Зібрання замовлянь – це молитвослов язичництва.

Замовляння існували не лише у чистому вигляді. Є численні замовляння, закликання у колискових, колядних, купальських, веснянках, жнивварських, весільних, похоронних та інших обрядових піснях. Всі замовляння – це зведення язичницьких молитов. Це своєрідний «требник» давнього слов'янина, своєрідний діалог Людини з Космосом.

Дослідники первісної культури людства довели, що чим давніша культура, то в ній частіше зображається: звір, а не людина; мертвий, а не живий. Первісна свідомість взагалі більше зосереджується на нелюдському: на світі духів і тотемних тварин (тотем – слово із мови індіанців, означає «його рід»; вид тварин, рослин, або предмети неживої природи, які у родових общинах ставали об'єктом релігійного поклоніння) на знаках природних сил і стихій. Людське не те що не зображається – воно поглинуте «не людським», «звіриним», «природним», «космічним». Зображається найбільш значиме. А найбільш значиме для стародавньої людини – це найбільш впливове. Могутнє. Повновладне. Це звір, жінка, мертвий.

Мертвий могутніший від живого: духи предків забезпечують добробут родові своїх живих нащадків, – не навпаки. Звір могутніший від людини: від наявності звіра залежить існування людини, – не навпаки. Жінка могутніша від чоловіка: вона дає відродження та примноження життя; роль чоловіка довгий час або не усвідомлюється зовсім, або вважається супутньою, другорядною. Нарешті, мертвий, жінка, звір ближчі до природних першопочатків: мертвий – тому що він «повернувся» в землю, ліс, небо (варіанти змінювались): звір або птах – тому що вони одвічно там живуть; жінка – тому що її біологічні цикли наочно збігаються з «місячним», місяцевим космічним ритмом, і тому, що саме вона не менш наочно носить в собі й «повертає» у світ живих – живе життя, дитину.

Досить хоча б побіжно проглянути тексти замовлянь, щоб переконатися: у них діє та сама закономірність. До мертвих, звірів, жіночих істот у замовляннях звертаються частіше, ніж до їхніх антиподів.

1. Як голубу без очей, так би тобі, раба Божа Марія, за мною без ночей.
2. Щоб тебе за мною так пекло, як пече той віск! Щоб твоє серце за мною так топилося, як топиться той віск, і щоб ти мене тоді покинув, коли найдеш той віск!
3. Сонечко, ясне, красне, освіщаєш гори, долини, освіти моє личко, щоб моє личко було ясне-красне, як сонечко
4. – Позбавлю я росу, а збавлю з жінок, з панів повагу, з попів пиху, з парубків гордість, а з дівок красу.
5. На морі, на окіяні стояло дванадцять дубів, на тих дванадцяти дубах сиділо дванадцять соколів, крилами розмахали, хвостами перелоги розмітали.
6. Місяцю-Маю, чогось я тебе спитаю?
 - Чи болять у мерця зуби?
 - Ні, не болять, не щемлять.
 - Щоб же не боліли і не щеміли у рожденного, хрещеного раба Божого Івана.
7. В неділю рано Пречиста Діва плугом небо орала, руту сіяла. Рута не зійшла, щоб кров не йшла.
8. Як ці береги не стрічаються, так щоб народжений молитвений Іван не стрічався з хмільним вином.
9. Іди, іди, дощику, зварю тобі борщику! Чи на дощ, чи на сонечко, одчини, Боже, віконечко! Дай, Боже, дощик цебром, відром, дійницею.
10. Морозе, Морозе! Іди до нас вечеряти, та не морозь ні ягнята, ні телятка, жита і пшениці, і всякої пашниці.
11. За горами, за ріками там ми спать лягали, матір Божа в головах. Ісус Христос у ногах, ангели-хранителі по боках – хранять мою душу до самого ранку од ножа, од меча, од лихого чоловіка.

12. Смерку, смерку! Замикаєш засіки і башти, – замкни моїм ворогам роти, щоб проти мене, новорожденного, молитвенного і хрещеного раба Божого Івана, рота не роззявляла і язика не обернули, худого слова не приговорили.

Звуконаслідування

Жартівливі пісні знали вже діти раннього віку, вони викликали у дівчатах радісний настрій. До цього виду дитячої поезії віднесені **пісні-небилиці**, які називаються ще **переслів'ями, перевертнями**. Гумористичні твори, в яких усе переплутано, зміщено у просторі і часі, перебуває у «світі навпаки», по-справжньому веселять, розважають дівчат, вчать «грати словом», фантазувати, шляхом незвичного поєднання образів, слів, встановлювати різноманітні зв'язки між предметами та явищами навколишньої дійсності. Окрім цього, пісні-небилиці вчать самостійно мислити, критично підходити до одержаної інформації, зіставляти її з реальним станом речей

Наприклад:

Що там в лісі за комедія була?
Що курочка поросятко навела?
Поросята та й волів навели,
А ті воли та й яєчка нанесли.

Помітивши недоречності, які формують зміст небилиці, дитина встановлює істину і починає краще розуміти силу справжніх знань.

Серед жартівливих пісень, що побутують серед дітей, чимало таких, що побудовані на **звуконаслідуванні**. **Звуконаслідування** – імітація засобами мови різних позамовних звукових явищ (дзижчати, гавкати, нявкати, кудкудакати, туркотіти тощо). Звуконаслідування наявні в казках, загадках, скороговках, наприклад: «Кум-кума, бузька нема, а ми тому раді...».

Пісні можуть бути простенькими за змістом, але можуть розгортатися і в досить об'ємний сюжетний вірш чи пісню, що перебуває на стику з казкою. В популярному варіанті пісні про чоловіка, який вирішив господарювати, весь сюжет побудований на **звуконаслідуванні**.

Наприклад:

А возичок скрипу-рипу,
А котичок няв-няв-няв,
А собачка гав-гав-гав
А корівка рику-рику.

Дінь, бом, бом

Імітується звук дзвона.

Дінь, бом, бом,
Савка вмер,
Положили Савку
На білу лавку.
Лавка трясеться,
Савка сміється.

Кум, кум, де ваш кум?

Імітується кумкання жаб.

– Кум, кум, де ваш кум?
– Утонув.
– Нум плакать:
– Нум, нум, кум, кум.
– Кум, кум, позич полотна.
– Нащо тобі?

– Кум умер.
– Коли?
– У четвер.
– Нум плакати:
– Нум, нум, кум, кум.

Кум-кума

Кум-куам,
А де-с була?
– На яр...яр...яр...марку.
– А що-с купила?
– Черевикі-кі-кі-кі,
Черевикі-кі-кі-кі,
На ко-о-о-орках,
На ко-о-о-орках.

А я був у Бога

Імітується спів солов'я.

А я був у бога,
У Бога, у Бога.
А Бог спить,
Спить, спить.
А я Бога за ногу
Щип, щип, щип.

Сонце ловити!

*Імітується спів жайворонка.
Жайворонок угору летить, співає:*

Сонце ловити!
Сонце ловити!
Сонце ловити!

А вниз летить:

Ціп урвався!
Ціп урвався!
Ціп урвався!
Кру-ці! Кру-ці! Кру-ці!

Календарно-обрядова поезія

Календарно-обрядова поезія – цикл фольклорних пісень, зміст і виконання яких з доісторичної давнини пов'язані з річним відліком часу – народним обрядовим календарем. Первісно цей календар формувався у зв'язку із циклічними змінами у природі, з річним колом сонця, його поворотом на зиму і на літо, з весняним пробудженням та осіннім замиранням. творів

Календарна обрядова поезія прийшла до дітей з фольклору дорослих.

Ще в далеку язичеську епоху з бажанням задобрити могутню природу, що не тільки чарувала своєю красою, а й могла виявляти жорстокість, прирікаючи народ на голодне існування. Виникла багатозвучна поезія, що відповідала певним порам року і навіть певним окремим місяцям. Центральними в ній були образи природи, яка сприймається як жива істота.

Веснянки, гаївки, гагілки – обряд, пов'язаний з весною.

Найбільшим циклом календарної поезії є **веснянки**. А що весняна пора найбільш бажана для дітей, то й поезія весняного буяння стала для них особливо близькою. Досить було пригріти сонечку, защебетати пташці-вівсянці, як молодь і діти починали водити хороводи, виспівувати веснянок. В основі виконання веснянок лежить первісна віра людей в магічну силу слова і дії:

Сонечко, сонечко,
Виглянь в оконечко,
Діти гуляють,
Тебе виглядають.

Веснянки – це обрядові пісні, що виконувалися на святах на честь весни й початку польових робіт. У веснянках зверталися до весни, запрошували її прийти з дарами, з буянням природи та співом птахів. Мотиви і мелодії веснянок дуже багаті народною фантазією. Люди здавна уявляли, що весна – це завітчана дівчина, і що тепло несуть на своїх крилах птахи, тому в березні жінки випікали обрядове печиво у формі пташок. Взявши «жайворонків» та «голубків», діти на Сорок Святих (22 березня) вранці виносили їх у садки, підвішували до дерев, а в обід ішли на пагорби й закликали співом:

Пташок викликаю
З теплого краю.
– Летіть, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть ластівоньки,
Пасти корівоньки.

Веснянки – народна творчість. Вони мають такі особливості:

- закличність;
- оспівування пробудженої природи;
- висловлювання надій на добрий урожай та приплід худоби;
- відображення радісного настрою;
- яскравість, поетичність.

Веселий, урочистий настрій цих пісень пов'язувався з тим, що наші предки святкували Новий рік весною.

У Галичині, окрім веснянок, виконували *гагілки, гайлики, ягівки*, які відрізнялися від веснянок тільки календарним терміном виконання. Веснянки в Україні співають всю весну, а гагілки (гайвіки) в Галичині – тільки на Великдень. Та в деяких селах України назви веснянки і гайвіки вживають паралельно, не розмежовуючи цих пісень. Наступну пісню можна назвати й веснянкою, й гайвкою:

Вийди, вийди, Іванку...
Вийди, вийди, Іванку,
Заспівай нам веснянку!
Зимували, не співали,
Весни дожидали.
Весна, весна, наша весна!
Що ж ти нам, весно, принесла?
Старим бабам по кий очку,
А дівчатам по віночку.

У кожному регіоні були свої весняні хороводи, які влаштовувалися в різні часи. Але оскільки під цю пору припадає Великий піст (22 березня – 9 квітня), то не всюди зважувалися масово організовувати танці та співи. Робити це можна було на перший день Великодня.

Практично в усіх селах після святкової відправи діти та молодь починали водити веснянки й гайвіки. Це здебільшого робили біля церкви, в центрі села, або ж на сільському вигоні. На такі гулі збиралися всі селяни. Танці, як правило, були повільними й супроводжувалися пісненими наспівами.

В деяких іграх брали участь і хлопці. Розпочинали та закінчували хороводи найпопулярнішим «Кривим танцем» (старовинний український танок, мав накликати весну. На галявині, в трьох її кінцях, забивали кілки, поміж якими юнаки та дівчата водили хоровод, що символізував нелегкий шлях Лади (богиня весни) з Вирію до рідних земель. Вирій (Буян-острів; Ірій – за стародавніми легендами, сонмище богів та померлих душ, острів у всесвіті, першоземля богів і світу. У Вирії, згідно з віруваннями, росло першодерево світу Прадуб з молодильними яблуками безсмертя на ньому. Сюди ж злітали птахи на зиму.

Гурт дівчат (й хлопців)), взявшись за руки повільно ходив ламаним колом з відповідними рухами. Танець супроводжувала пісня:

А в кривого танця
Та не введем кінця!
Треба його та виводити,
Лад йому та знаходити.

Виконували і гру «Подояночка». Старші дівчата робили велике коло. Всередині виникало ще одне, але трохи менше. Його утворювали середульші юнки.

Посеред кола з'являлася молоденька дівчинка, прикрашена квітами та молодими вербовими галузками. Присутні не повинні були знати, хто виконує цю роль. Подояночка виходила на пагорб, привітно усміхалася до присутніх і одразу присідала. Два кола починали рухатися в протилежні боки, Дівчата, котрі водили перше коло, заспівували:

Десь тут була подояночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона стала –
До землі припала.
Дівчата з меншого кола заводили своєї:
Ой устань, устань, подояночко,
Протри очки, як ті скляночки,
Та берися в бочки
І скачи ускочки!

Підвівшись, подояночка починала танцювати під супровід розлогих веснянок.

Протягом усієї весни у святкові та вихідні дні діти й молодь збиралися в гурти, водили веснянки та гаївки, їх можна було співати до Купала (7 липня).

Вийди, вийди, сонечко
На дідове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко,
На маленькі діточки.
Ось вони граються – тебе дожидаються.

Веснянки

Ой минула вже зима

Ой минула вже зима,
Снігу-льоду вже нема.
Ой нема, ой нема,
Снігу-льоду вже нема.

Прилетіли журавлі
Й соловесчки малі.
Ой малі, ой малі
Соловесчки малі.

Лугом квіти вже цвітуть,

Вівці травку вже пасуть,
Вівці травку вже пасуть.

Всі веснянку співаймо,
Весну красну вітаймо,
Вітаймо, вітаймо,
Весну красну вітаймо.

Вийди, вийди, Іванку...
Вийди, вийди, Іванку,
Заспівай нам веснянку!
Зимували, не співали,
Весни дожидали.
Весна, весна, наша весна!
Що ж ти нам, весно, принесла?
Старим бабам по кийочку,
А дівчатам по віночку.

Шум

(Уривок)

Ой нумо, нумо
В плетеного шума
Як наша мати
Буде заплітати?
Заплетися, шуме,
Заплетися;
Хрещатий барвінку,
Розстелися!
Виорем нивочку
Довгеньку,
Посієм гречечку
Чорненьку.
Гречечка вродиться,
Женчики найдуться,
Гречечку чик-чик,
Чик-чик!
А з тії гречки
Чорні вершечки,
А з того проса Руса коса,
А з тії пшениці
Русії косиці.
Од кутка до кутка
Скакали дівки в городка.
Годі, дівки, скакати,
Ходім гречки в'язати;
Ти, галочко, сизокрила,
Ти дівочко чорнобрива,
Ти, галочко, скоч на тинець!
Ти, дівочко, веде танець!

Розлилися води

Розлилися води
На три броди.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.

Що в першому броді
Зозуленька кує.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.

Що в другому броді
Соловей щебече.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.
Тьох-тьох!

Що в третьому броді
сопілонька грає.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.
У-у!

Зозуленька кує,
Бо літечко чує.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.
Ку-ку!

Соловей щебече,
Садки розвиває.
Гей, діти-квіти,
Весна красна,
Зілля зелененьке.
Тьох-тьох!

Сопілонька грає,
На грання скликає.
Тьох-тьох!
У-у!

Ой хвалилася та березонька

Ой хвалилася та березонька:
– На мені та кора білесенька,
На мені листя та широке,
На мені гілля та високе.
Ой обізвався зелений дубочок:
– Ой, не хвалися ти, березонько,

Не ти свою кору вибілила,
Не ти своє листя широчила,
Не ти своє гілля височила.
Вибілило кору та ясне сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібен дощик.

Подоляночка
(народна гра)

*Діти водять хоровод, а один,
що стоїть у колі робить рухи,
що відповідають змісту пісні*
Десь там, десь там подоляночка була,
Десь там, десь там молоденька була.
Отут вона впала,
До землі припала.
Устань, устань, подоляночко,
Промий очки, як скляночки,
Та візьмися в бочки,
Та поскавчи скочки.
Скачи, скачи понад бродом,
Як рибонька попід льодом.
Візьми собі панну, ktorую крайню,
Візьми собі панича, котрого крайнича.

Той, що посередині, вибирає когось з кола
Замість себе, і гра продовжується.

Гей, Великдень! Гей, весна!

Гей, Великдень! Гей, весна!
Що несе мені вона:
Сонце, квіти і в додаток
Купу ціп'яток-курчаток.

Пташеняток у садку,
Зайченяток у ліску,
На голівоньку – вінок,
А у кошик – крашанок.

Русальні пісні

Русалки (Мавки, Лоскiтницi) – водяні божества. За народними уявленнями русалки – жінки та діти, які померли неприродною смертю (серед них багато самогубців). За народними повір'ями – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними зеленими косами й ри́б'ячим хвостом; водяна німфа. Живуть, згідно з повір'ям, здебільшого в річках, з весни виходять на берег, гойдаються на гіллях дерев, розчісують своє довге зелене волосся, співають, водять веселі танки, заманюють юнаків своєю вродою та чарами. Ці істоти – амбівалентні за своєю природою. Здатні творити як добро (оберігати поля від будь-якої біди й т. і.), так і зло (залоскочувати юнаків до смерті, закручувати сіті рибалкам, насилати на поля град і т. і.). Давні українці задобрювали русалок: влаштовували «проводи русалок», жертвоприношення, поклоніння річкам.

Поетичний образ русалки входить з XIV століття до української народної творчості.

Мавка –діва, що живе в лісі; її ще називають лісовою русалкою або панною.

Русалії – весняний обряд у давніх слов'ян, пов'язаний з поминанням померлих.

Неділя Зеленого тижня (церк. Тройця) називається клечальною неділею, або П'ятидесятницею – це п'ятидесятний день після Великодня. Клечання – відрубані гілки з листям, якими на зелені свята прикрашали хату, двір. Клечати – убирати, прикрашати зеленню. У цей день селяни прикрашали запашною зеленню, зеленим гіллям хати, двори, господарські будівлі. Ось як описується цей святковий день в українському селі середини ХІХ століття: «Там куди не подивишся – все і скрізь зелене. Біля порога хати поставлені зелені дерева; перед вікнами – зелень, тини також уквітчані зеленим гіллям. Увійдеш у білу чисту хату – і там запашна зелень. На покутті стоїть зелене кленове дерево, за образами –бузок і гвоздики, долівка встелена травою, а серед трави є чебрець і гіркий полин. В полив'яних горнятках і глечиках, що стоять на вікнах і на столі, пишаються півонії, лілеї, фіалки, пижма і боже дерево. Все це навіває на серце почуття радості й благоговіння. Дівочі голівки, крім стрічок, уквітчані ще й барвінком та іншими квітами. В руках кожної дівчини жмутик полину, барвінку і любистку.

У день П'ятидесятниці після літургії селяни йшли хресним ходом до криниць і кропили їх свяченою водою, священник кропив також хати, інші будівлі, що були в господарстві. Таке посвячення осель було пов'язане з віруванням людей в існування русалок. За народними повір'ями, під час Зелених свят у деяких криницях (зокрема, у Новгороді-Сіверському було джерело Ярославове і криниці: Заручейська і Сухомлинські) сиділи русалки, які називалися «криниченьки».

Зелений тиждень, який йшов після клечальної неділі (Троїці) називається ще Русальним тижнем. Весною, як тільки вкриваються травами луки, розпускаються верби й зазеленіють поля, тоді «з води на берег виходять русалки». За народною уявою, русалки – це дівчата або молоді жінки, які під час купання втопилися. Утоплениці-русалки живуть на дні глибоких річок і озер, у чарівних палатах, що збудовані з прозорого кришталю. Місяць і зорі викликають русалок з води. Русалки виходять на берег, вони оголені, у них білезнекрівлене тіло, довге хвилясте волосся, зелене, як трава; стан високий і гнучкий, а очі палкі і сині. На голові у кожної русалки – вінок з осоки, у старшої, царівни, вінок з водяних лілей. На березі річки русалки водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи; гойдаються на гілках дерев, співають пісні. Русальні пісні небезпечні: хто почує їх, то, як зачарований, підійде близько до русалок, а русалки тоді заманять його до себе, візьмуть в своє коло, будуть бавитися з ним, а потім залоскочуть і затягнуть у річку, на дно. З дерев русалки найбільш люблять клен і дуб. Гойдаючись на гіллі, русалки часом розважаються, вони розмотують на деревах нитки, що їх крадуть у тих жінок, які заснули без молитви. Часом русалки бігають і по полях, засіяних житом, плещуть у долоні і вигукують: «Ух, ух!..Солом'яний дух!» Від клечальної неділі починаючи, русалки вигукують і в лісах та сміються, аж хвиля по лісу розходить. Часом русалки розпалюють вогні, що горять над могилами, в дібровах і лісах. В одній з русальних пісень співається, що русалки просять у жінок намітки, а в дівчат – сорочки. (Намітка – покривало з тонкого серпанку, легкої прозорої тканини, яким зав'язують поверх очіпка голову заміжні жінки.

Сиділа русалонька на білій березі,
Просила русалка у жінок намітки:
«Жінки-сестрички, дайте намітки:
Хоч не тоненької, аби біленької»,

Сиділа русалка на білій березі,
Просила русалка у дівчат сорочки:
«Дівчата-сестрички, дайте сорочки,
Хоч не біленької, аби тоненької».

В русальний тиждень жінки та дівчата розвішували на деревах полотно, ніби те полотно русалки брали собі на сорочки. На вікнах господині розкладали гарячий хліб, вважаючи, що його запахом русалки будуть ситі. В русальний тиждень не слід кидати

лушпиння яєць, бо як потрапить воно на воду, то серед нього плаватимуть русалки й робитимуть шкоду людям. Не можна сіяти муку просто в діжу, бо буде багато русалок.

В русальний тиждень не можна купатися в річках, лише київські відьми купуються, бо не бояться русалок. В Зелений тиждень, у четвер, ніхто не повинен працювати, щоб не розгнівати русалок; щоб вони не попусвали домашньої худоби, птиці й усього господарства. Цей день називається – Русальний Великдень. Ранком, як тільки зійде сонце, дівчата йдуть у поле «на жита» й беруть із собою хліб із житнього борошна, окремо на цей день спечений; міситься той хліб на свяченій воді. В полі дівчата ламають хліб на кілька шматків, діляться ним порівну, а потім кожна йде на ниву свого батька, де росте жито, і там на межі кладе той хліб для мавок, – «Щоб жито родило».

Крім того, дівчата в цей день ще ходять таємно в ліс, маючи при собі полин та любисток, і там у лісі кидають завиті вінки русалкам, щоб ті насилали їм багатих наречених. У тих вінках, як вважали дівчата, русалки бігають по нивах і в лісах.

Починаючи з четверга Зеленого тижня, дівчата не йдуть у поле по одинці і не купуються в річках, – «щоб русалки не залоскотали». Дівчата носять при собі полин і любисток, бо цього зілля бояться русалки. Якщо доводиться йти у воду, то спершу треба накидати полину чи любистку, і тільки тоді вже можна заходити у воду.

Серед русалок є і лоскіт ниці – це душі дівчат, що померли зимою; вони з'являються на полях і до смерті залоскочуть дівчат і хлопців, якщо ті потрапляють до них.

Напередодні Трійці не можна дівчатам ходити в ліс, бо там їх можуть зловити русалки й питати: «Полин чи петрушка?». (Або «Полин чи м'ята?»). Якщо дівчина скаже «полин», то русалка на це: «Сама згинь!». (Або «Йди в долинь!») – і відпустить, а якщо скаже дівчина: «петрушка» (або «м'ята»), то русалка: «Ти ж моя душка!» (або «Тут тобі й хата!») – і залоскоче дівчину до смерті.

Та не завжди русалка так розмовляє з дівчиною, – іноді вона шукає розуму в дівчини, задаючи їй три загадки, як про це співається у пісні:

Ой біжить, біжить мила дівчина.
А за нею та русалочка:
«Ти послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки.
Як угадаєш – до батька пушу,
А не вгадаєш – до себе візьму:
– Що росте без кореня?
– Що біжить без повода?
– А що цвіте без цвіту?
Панночка загадку не відгадала,
Русалка панночку залоскотала.

У деяких русальних піснях йдеться мова про дівчину, яка відгадує загадки русалки:

– Камінь росте без кореня,
– Вода біжить без повода,
– А папороть цвіте без цвіту.

Русалки ще уявляються семилітніми дітьми, – це душі дітей, які померли нехрещеними. Протягом семи років, до свого обернення на русалок, душі цих дітей носяться в повітрі, а в день Трійці і Духів день просять собі хреста: «Мене мати породила, нехрещену положила». Якщо хтось із християн почує цей голос, то мусить сказати:

«Іван та Марія! Хрещу тебе в ім'я Отця, Сина і Святого Духа. Амінь», – і кинути рушник або хустку, тоді душа ткої дитини піде до раю й русалкою не буде. Якщо ж до семи років отак не буде охрещена, то йде в русалки. Ці русалки-семилітки володіють особливою мудрістю, що виявляється в розв'язуванні загадок.

У неділю – Русальне заговіння проводжали, вигонили русалок – тобто проводжали весну. Були такі обряди: дівчину переодягали русалукою і з піснями проводжали у жито і

там кидали її; або робили опудало русалки, або замість опудала брали сніп із жита, потім сніп підпалювали. Смерть русалки – пердвіщання врожаю.

На перший день Петрівки, а часом і на Вознесення (9.06.) відбуваються проводи русалок – це спеціальні обряди, щоб тих русалок позбутися. У ці дні дівчата в полі, на житах, роблять спільний обід – тризну на честь русалок. Після тризни дівчата ходять по полях з розплетеними косами і вінками на голові, співаючи проводи русалкам:

Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівчаток не ловили.

Проводи русалок відбувалися в полі, на житах. Очевидно, що колись це робилося для того, щоб накликати кращий врожай збіжжя на полях.

У багатьох слов'янських народів Зелений тиждень ще має назву *русалії*. Це був поминальний тиждень: на могилах предків плакали з «великим криком», могили предків встеляли квітами. Поминальний характер русалій лежить в основі й віруванні в русалок: на душі померлих перейшла назва свята. Незрозуміло тільки, чому покійники стали уявлятися тільки в жіночих образах, чому головною рисою їх стала жіноча краса: довгі розплетені коси, бліде обличчя, гнучкий дівочий стан; або в образі дітей – мавки.

За народними віруваннями, навіть клечання, зелене гілля пов'язане з мертвими предками. Вважалося, що душі померлих рідних приходять до хати й ховаються в клечанні.

На Зелені свята починають квітувати жита, а за народними віруваннями, в час квітування хлібних злаків прокидаються мерці. У країнах Європи, а зокрема в Україні, квітування хлібів вважалося за найнебезпечніший період: люди боялися, щоб із цвітом чогось не сталося злого. Мертві предки – це охоронці інтересів свого роду, за стародавніми віруваннями, і ось до них у цей небезпечний час живі зверталися, їх поминали, їм приносили жертву, влаштовували на могилах тризни. Ось так з давніх-давен встановився звичай поминати мертвих родичів у час Зелених Свят.

У «Зелену суботу» здавна існує звичай поминати самогубців та ще тих, що загинули без вісті десь на далеких дорогах, в чужих невідомих краях. Були це переважно козаки, а пізніше вояки-герої, що гинули в боротьбі за честь, волю і славу батьківщини – України.

Вірогідно, що слово *русалії* прийшло з Балкан, де в поминальних обрядах ці істоти називалися **розаліями**, але їх уявляли старим потворними сивими жінками.

Ой ти, дівко-семилітко!

– Ой ти, дівко-семилітко!
Одгадаєш сім загадок?
Одгадаєш – моя будеш,
Не вгадаєш – чужа будеш:
А що грає – голос має?
А що плаче – сліз не має?
А що біжить без пригону?
А що світить в ясну пору?
А що в'ється круг деревця?
А що горить без полум'я?
А що росте без кореня?
–Хіба би я не дівчина,
Щоб я того не згадала:
Скрипка грає – голос має,
Сокіл плаче – сліз не має,
Вода біжить без пригону,
Місяць світить в ясну пору,

А хміль в'ється круг деревця,
Сонце світить без полум'я,
Камінь росте без кореняю.

Петрівчані пісні

Петрівка – піст перед Петровим днем, православним церковним святом на честь апостолів Петра і Павла (12. 07.). **Петрівочка** – означення ночі у Петрівку.

Петровський Апостольський піст починався у перший понеділок після Зеленого тижня. Цей день – найдовший день, а ніч – найкоротша. У перший понеділок Петрівки відзначали похорони бога Ярила. Ярило уособлював собою родючу силу весняного сонця. Наші предки уявляли собі, що в цей час Ярило ходив ночами по полях у білому покривалі з вінком маків і хмелю на голові, а в руках носив серп та дозріле колосся жита й пшениці. Перед петрівкою Ярило нібо помер – плодюча енергія землі й сонця досягла своєї найвищої точки й пішла на спад. Похорони Ярила в перший понеділок Петрівки символізують це явище.

Дівчата в цей понеділок пускають на воду клечальні вінки, що були сплетені першого дня Зелених Свят.

На перший день Петрівки, а часом і на Вознесення (9.06.) відбуваються також проводи русалок – це спеціальні обряди, щоб тих русалок позбутися. У ці дні дівчата в полі, на житах, роблять спільний обід – тризну на честь русалок. Після тризни дівчата ходять по полях з розплетеними косами і вінками на голові, співаючи проводи русалкам:

Проводили русалочок, проводили,
Щоб вони до нас не ходили,
Та нашого житечка не ломили,
Та наших дівчаток не ловили.

Уже петрівочка да настає

Уже петрівочка да настає,
Дівочий голосок да прибуває.
Уже петрівочку дві неділочки,
Нема голосочку половин очки,
Уже петрівочка да не дня й не дня,
Уже голосочку да й нема, нема.

Ой петрівочка минається

Ой петрівочка минається,
Ой у садочок під листочок,
Під хрещатий барвіночок,
Під пахучий васильочок,
Під зелену діброву,
Де парубочки збираються –
Там їх скрипочки валяються;
Де дівочки збираються –
Там василбочки валяються.

Купальські пісні

Купайло (Купало) – давньоукраїнський бог родючості, врожайного літа, лікарських рослин та добробуту; Свято долі, щастя, кохання. Свято Купала з масовими ігрищами, поклонінням вогню й воді відзначалося в ніч з 23 на 24 червня (з 6 на 7 липня). До святкового ритуалу входило: запалювання живого вогню (від тертя дерева об дерево), плетіння дівчатами вінків і киданням їх у воду, стрибання через вогонь (очищення) , прикращення худоби вінками, спалювання опудала мари(смерті), одягання масок з метою

«ошукати злих духів». Вважалося, що в купальські дні лікарські рослини мають найбільш цілющу силу. З XIV століття день Купала стає великим народним святом.

Купала, Івана Купала (7 липня; Давнє язичницьке свято краси, молодості й самоочищення. Свято Івана Купала відзначають у ніч з 6 на 7 липня.

Хлопці заздалегідь заготовляли сухі дрова для вогнища, а дівчата спеціально плели віночки. Ввечері 6 липня, коли сутеніло, всім селом збиралися біля річки чи ставу, Парубки розпалювали багаття, а юнаки неподалік закопували принесену з лісу березову гілку, замаяну квітами та стрічками. Її називали Мареною (богиня зла, смерті). Цього вечора кожному учаснику ігрищ годилося перескочити через вогонь. Найчастіше це робили попарно: хлопець з дівчиною бралися за руки й разом перестрибували тричі багаття. Вважалося, що так (в такий спосіб) можна очиститися від злих сил. Менші учасники плигали через кропиву. Тим часом дівочі гурти співали купальські пісні.

Коли вогнище згасало, дівчата розбирали Марену, а хлопці відшукували деревину, щоб утопити в воді або спалити.

Після цього юнки йшли до берега і пускали за течією по воді віночки. На кожному з них мала горіти свічка. Якщо віночки спливалися до купи, то вважалося, що їхня власниця скоро вийде заміж. Коли ж ні – доведеться чекати наступного року. Під час цієї забави одне одного обливали водою. За народними віруваннями обов'язково годилося на Купала скупатися або бодай облитися джерелицею – на щастя і здоров'я.

Опівночі всі розходилися по домівкам. Найсміливіші хлопці йшли до лісу, щоб зірвати цвіт папороті. Про це дійство створено чимало легенд. Згідно з ними в ніч з 6 на 7 липня починає цвісти папороть. Кому пощастить зірвати її, той зможе відшукати сховані скарби, бути віщуном і перевтілюватися в невидимку. Але стати власником цвіту папороті не так легко. У цей час у лісі начебто оживають різноманітні жахи. Навколо лунають страхітливі крики диких звірів і птахів, стогін дерев, сильні удари грому й блискавиць. Тому більшість людей остерігалися йти по папороть.

А ми рутоньку посієм, посієм

А ми рутоньку посієм, посієм
Зеленую руту, жовтий цвіт
Посієм!
А ми рутоньку поподем, поподем,
Зеленую руту, жовтий цвіт
Поподем!
А ми рутоньку нарвемо, нарвемо,
Зеленую руту, жовтий цвіт
Нарвемо!
А ми віночки сплетемо, сплетемо,
Зеленую руту, жовтий цвіт
Сплетемо!
А ми дівочок вберемо, вберемо,
Зеленую руту, жовтий цвіт
Вберемо!

Маринка-купалочка

Наша Маринка-купалочка
Посеред моря купалась,
Посеред моря купалась,
На бережку білилась,
На бережку білилась,
Вийшла на улицу, хвалилась:
«У мене личко як яблучко,

У мене личко як яблучко,
У мене брови чорнесенькі,
У мене брови чорнесенькі,
Зовсім я дівка складнесенька».

Купайло, Купайло,
Де ти зимувало?
Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

Ой наші хлопці недбайлиці,
Не вирубали купайлиці.
Ой як би вони про нас дбали,
Нам купайлицю вирубали.
Нам купайлицю вирубали.
Нас на вулицю викликали.

Наше купало з верби, з верби,
А ти, Іване, прийди, прийди.
А як не прийдеш доріжкою,
То привезем теліжкою.

Жниварські пісні

За тиждень після «Петра» в Україні починалися жнива. На полях з'являлися жінці з косами. Дівчата й молодиці виходили на ниву з серпами; жнучи, вони спритно клали сніп за снопом і працюючи, співали жниварські пісні.

Дожинаючи ниву, жінці залишають трохи недожатих стебел з колосками «Спасові на бороду». Те недожате колосся вони зв'язують у пучок червоною ниткою або виплітають колосся ну китицю, ніби бороду, й пригинають колосся до землі – це і є «Спасова борода». Суть «бороди» правдоподібно пояснюється тим, що це останній притулок польового Духа, який у слов'янській міфології уявляється у вигляді кози.

Жнива скінчилися. Поля густо вкриті копами. В той день, як скінчилися жнива, дожали останню ниву, жінці ходять по полю, збирають колоски, плетуть один спільний вінок з того колосся і співають:

Котився віночок по полю,
Просився у господаря в стодолу:
«Пускай, господарє, в стодолу,
Вже я набувся на полю,
Буйного вітру начувся,
Ранньої роси напився.
Я не довго полежу,
Зараз на поле побіжу.

«Зараз на поле побіжу» – на озимий посів збирається бігти вінок з жита-пшениці, щоб і в наступному році було жінцям чого жати.

На Поділлі, крім вінка, ще плететься «квітка» – це п'ять чи шість окремих невеличких снопиків або пучків, сплетені разом в одну цілість так, що зовні це все нагадує велику квітку. Коли «квітка» і вінок вже готові, дівчата й молодиці вибирають з-поміж себе найкращу дівчину; кладуть їй на голову вінок, дають «квітку» в руки і пускають її вперед, а вже за нею на певній відстані йдуть жінці. Жінці йдуть полем і співають пісні, заходять в село, далі ідуть на подвір'я господаря. Господар виходить з хати, бере «квітку»

з рук дівчини й запрошує до хати всіх женців. У хаті вже накриті столи приготовлений смачний обід. Обідаючи, женці співають застольні пісні. У застольних піснях цікаво змішуються мотиви величальні з мотивами весільними. Якщо в обжинковому вінці приходить дівчина, то їй бажають стати у церкві на весільний вінець.

Маяло житечко, маяло

Маяло житечко, маяло,
Як у полі стояло;
А тепер не буде маяти,
А буде в stodолі лежати.
До межі, женчики, до межі,
Бо мої пиріжки у діжі.
До краю, женчики, до краю,
То я вам пиріжечки покраю.
Котився віночок по полю,
Просився в женчиків додому:
«Возьміте мене, женчики, з собою,
Та занесіть мене до господаря в stodолу,
Бо я вже в чистім полі набувся,
Буйного вітречку начувся,
Од ясного сонечка нагрівся,
Нехай же я у stodолі одпочину,
Поки вивезуть знов на ниву».

Котився віночок

Котився віночок по полю,
Да просився в женчиків додому:
«Ой додому, женчики, ходіте,
Да мене у stodолу візьміте.
Нехай же я в stodолі спочину,
А восени знову на поле вилину.
Бо вже я дрібного дощику напився,
Вже ж я буйних вітрів начувся,
Вже ж я од Соненька напівся,
Од ясного місяця засвітився,
На яснії зіроньки надивився».

Колядки та щедрівки

Із зимового циклу календарної поезії в дитячий фольклор прийшли **колядки і щедрівки**, що переважно мають жартівливий характер, і акцентують на вимозі подарунка:

Коляда, коляда,
Дай, дядьку, пирога.
Возьму вола за рога.

Колядки, щедрівки виконують на різдвяно-новорічні свята.

Колядки (Коляда – богиня зими, весни), співають, починаючи з Різдва і до Водохрещ (з 7 по 19 січня).

Щедрівки виконують лише протягом тижня – від Нового року й до Водохрещ (з 14 по 19 січня).

Виникли вони ще до прийняття християнства. Колядки виконували лише парубочі гурти, котрі відвідували селян і вшановували господарів та їхніх дітей, бажали родині

здоров'я і щастя, статків, приплоду та щедрого врожаю. В дохристиянські часи їх виконували лише весною, оскільки під цю пору відзначали Новий рік.

Згодом, коли Володимир великий прийняв нову віру (Християнство), новолітування перенесли на осінь, а ще пізніше за правління Петра I, у 17000 році перенесли на січень. Але тексти щедрівок і колядок залишилися незмінними. У давніших текстах залишилися весняні мотиви. Замінено лише імена дохристиянських богів іменами Ісуса і матері Божої.

Традиційно в колядницьких гуртах брали участь лише хлопці. Вони обирали між собою ролі Кози, Міхоноші та інших жартівливих персонажів і обходили з ними односельців.

Вертеп – це фольклорна вистава, яка має чимало варіантів. Але в основі змісту кожної вертепної вистави лежала легенда про народження Ісуса Христа.

Саме слово ***вертеп*** –старослов'янське слово, первісне значення якого – ***печера***. Там народився Ісус Христос.

Вертепом раніше називали дуже популярний в Україні в XVII-XIX століттях пересувний ляльковий театр, що виступав із виставами на ярмарках, у містах та селах на майданах, а святами – і по хатах. Творцями та виконавцями вертепних драм часто були школярі, мандрівні дяки й артисти.

Вертеп –двоповерховий будиночок, який мав прорізи у підлозі, дерев'яні ляльки прикріплювалися на дротиках. Вертепник ставав за цим будиночком і пересував ляльки, зміненим голосом говорив і співав за кожну ляльку. Чому цей театр називався вертепом? Бо на верхньому (другому) поверсі ставились вистави релігійного змісту – вертепні драми про народження Сина Божого. А на нижньому поверсі скриньки-будиночка розігрувалися побутові сценки гумористичного характеру. У Польщі вертепний театр називався шопкою, у Білорусі – бет лейкою (від Бетлеєм – Вифлеєм).

Різдво. Шосте січня. Святвечір. Приготування до цього свята – особливі... Всі в якомусь солодкому очікуванні години, коли господар внесе невеликий оберемок сіна. Усі сідають за святковий стіл із дванадцятьма пісними стравами.

Затишок, урочистість, духовна єдність родини. Рівно палає свіча. А під вікнами уже з'явилися найперші провісники Різдва – діти.

Цього дня вони ще з полудня нетерпляче поглядали на небо: чи зійшла перша зірка (адже, за легендою, вона над Вифлеємом сповістила про народження Сина Божого). Чисті дитячі голосочки виспівують радісну колядку:

Нова радість стала,
Яка не бувала, –
Над вертепом
Звіздар ясна
На весь світ засіяла,
Де Христос родився,
З Діви воплотився,
Як чоловік пеленами
Убого повився.
Пастушки з ягнятком
Перед тим дитятком
На колінця припадають,
Христа-Бога вихваляють.
Прим тебе, Христе,
Прим тебе нині:
Даруй літа щасливі
Нашій славній Україні.

Одні колядники змінюються іншими, і вже вся вулиця, все село звучить колядками, гамором, веселим співом. За колядниками з'являється очікуваний у кожній хаті ***вертеп*** –

давній український народний театр, у якому, зазвичай, діють ангел, Пастушки, три Царі, Ірод, Смерть, Чорт. Вертеп розігрує різдвяну драму про народження Сина Божого.

Вертеп

Пастушок:

Добрий вечір, добрі люди!
Перестаньте сумувати.
Ми вам новину принесли,
Що всі сили темні щезли.
Весь світ звеселився,
Бо у Вифлеємі
Ісус народився,
І ми, браття, звеселімся,
Рож денному поклонімося.

Ангел:

Радуйся небо і світ
Весь утішайся.
Весела новина у Вифлеємі:
Матір Божа сина народила.
Христос народився!
Зоря летить по всьому світу,
Радість возносить,
Радість велику.

Далі з'являються царі; за ними Ірод, який, почувши новину про народження нового царя світу, наказує у своїй країні знищити всіх хлопчиків-немовлят, гадаючи таким чином позбутися Ісуса. Але входить Смерть з косою і забирає Ірода. За нею Чорт з вилами тягне його в пекло. Так торжествує добро. Всі учасники вертепу урочисто співають:

Во Вифлеємі нині новина:
Пречиста Діва зродила сина,
В яслах положила,
Сіном притрусила
Господнього сина.

Щедрівкові діїства і Меланкова вистава.

Виконували лише дівчата.

Увечері напередодні Нового року (13 січня) молодші і старші дівчатка групами чи поодиноці приходили до односельців, щоб зацелювати-привітати з Новолітунням.

До хати заходити не годилося. Робили це під вікнами осель. Господарі в свою чергу обдаровували віршувальників смачним печивом, яблуками, горіхами.

А вдосвіта на Василя (14 січня) підліткові хлопчики (тільки їм можна було це робити) оббігали найближчих родичів, сусідів і засівали їхні домівки збіжжям – зернами пшениці, жита. Попросивши дозволу, юний посівальник ставав біля порога, брав у жменю зерно і скроплював ним долівку хати, приказуючи в такт такі віршовані тексти:

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком всіх вітаю!

За це господар також мусив обдарувати посівальників подарунками: давали свіжоспечені млинці. Якщо цього їства назбирувалося чимало, то левову частину віддавали псам. Тому посівальників постійно супроводжували зграї собак.

Щедрий вечір (Свято Меланки)

13 січня установлено свято на честь знатної римлянки Меланії (Маланки), яка з юних років і до кінця днів своїх (померла в 439 році), прямувала до Христа.

14 січня – свято на честь Василя (Василя Великого (329-379), архієпископа Кесарії Кападокійської, що в малій Азії. Церковні джерела характеризують його як аскета, богослова, вченого, автора кодексу чернечого життя.

Щедрий вечір, що припадає на 13 січня, уособлює залишок давнього звичаю, який за християнським календарем збігається з днем преподобної Меланії.

Цього дня батько ховався від своїх дітей за символом багатства та щедрості – пирогами. Діти повинні вдавати, що не бачать главу родини: так велить традиція. Малеча має запитувати у матері, де ж тато подівся. А «здивована» мати бажає, аби й наступного року діти за пирогами батька не помітили. Після цього господар хреститься та запрошує родину до столу – до щедрої куті.

Для дівчат одна із найважливіших цього вечора справ – ворожіння. Здебільшого ворожать так само, як і на Андрія: бігають запитувати ім'я в першого стрічного; кидають чобіт через плече – куди носком буде звернений, у той бік і заміж дівчині йти; навпомацки лічать кілки в огорожі, на якому зупиняться – прикрашають, а потім роздивляються, чи гарного «нареченого» собі вибрали.

У цілому ця ніч сповнена магічних дій, спрямованих на розгадування майбутнього, забезпечення родинного добробуту та щастя на весь наступний рік. Народні повір'я стверджують, що цими святковими днями небеса відкриті для людської молитви – можна просити в Бога про найпотаємніше.

Цього ж дня «козу водять». Її здебільшого роблять із дерев'яної палиці, один із кінців якої слід розколоти – будуть роги. Роги можна прикрасити на власний смак – наприклад, прив'язати дерев'яні ложки (козячі вуха). З протилежного боку палиці чіпляють якийсь віхтик – йому бути козячим хвостом. Коли коза готова, її треба «одягти» в старий кожух хутром нагору, але так, щоб видно було, де в імпровізованої кози – «морда». Рукава кожуха мають звисати вниз – це «ноги» кози. Той, хто цього вечора «коза», залізає під кожух, однією рукою тримається за прикрашену палицю та крутить «хвостом». Окрім «кози», компанія обирає на вечір «кота» – зазвичай це наймолодший хлопець із гурту; до обов'язків «кота» входить носити торбу, нявчати та просити сала.

Дійство починається з настанням темряви. Діти підходять до будь-якої хати, й той, хто обраний козоводом, починає просити:

– Пустить у хату, бо вже так коза замерзла!

Господар відповідно до звичаю наче відмовляється:

– Дуже тісно в домі, ніде козі розгулятися.

А козовод продовжує просити:

– Та пустить уже, бо несла – так замерзла!

Традиція вимагає, щоб господар тричі відмовляв «козі», а потім запрошував ватагу до хати. Першим йшов перший козовод і вів «козу», за ними – «кіт», а за «котом» – всі щедрівники (щедрувальники). «Коза» кланялася господареві, господині та всім дітям – по черзі. Взамін глава сім'ї дарував щедрувальникам пиріг чи копійки.

Коза є символом родючості та благополуччя, адже в пісні співається:

Де коза ходить, там жито родить,

Де не буває, там вилягає.

Де коза туп-туп, там жита сім куп,

Де коза рогом, там жито стогом.

Де коза хвостом, там жито кустом!

«Коза» – народна драма, яка розвивалася у тісному зв'язку з народним театром. Генетично цей жанр сягає первісного суспільства, у яких слово поєднувалось з ритуальною пантомімікою, співом.

Коза – тварина-тотем давніх українців, зокрема наддніпрянських. З XIV століття стає міфічним образом українського фольклору.

Коляда – давньоукраїнська богиня неба, мати Сонця, дружина Дажбога (бог Сонця, світла і добра). У давніх поляків та литовців – Колена, молдаван та румунів –

Колинда. Один із найбільших та найшанованіших персонажів міфології українців. Їм'я походить від слова **коло** стародавньої назви сонця (у скіфів Коло – кейс).

За легендою Коляда щороку в найдовшу ніч зими народжує Божича – нове Сонце, Новий рік, сина Дажбога. Пологи Коляди відбуваються на Землі, здебільшого в дніпрових сагах. Цьому передуює перевтілення Коляди в козу, аби її не впізнала Мара, що вічно переслідує Коляду.

Мара (Марена – богиня зла, темної ночі, страшних сновидінь, привидів, хвороб (мору), смерті. Донька Чорнобога, сіє на землі чвари, брехні, недуги, вночі ходить з головою під пахвою попід людськими оселями й вигукує імена господарів – хто відгукнеться, той вмирає. Любить душити сплячих, смоктати їхню кров. Разом із Змієм породила 13 доньок-хвороб, яких пустила по світу (Вогневицю, Глуханю, Коркушу та інших). Згідно з повір'ям вічно переслідує богиню Коляду, намагається перешкодити народженню нового Сонця та встановити вічну ніч. Давні українці щовесни робили опудала мари, які спалювали або топили у воді)).

Свято Коляди у давніх українців відбувалося з 24 грудня по 6 січня (за старим стилем), до свята входило обрядове запалювання вогню (пов'язане з народженням нового бога світла Божища; вогонь мав допомогти золотосяйному новонародженому в боротьбі з Марою), посипання зерном (на врожай) в домі сусіда чи родича, обрядове заколювання свині, ходіння з плугом та козою, споживання куті, ряження, танки, пісні (колядки), спалювання колоди (символ мари)ю

Зі святом Коляди вчені пов'язують першопочатки українського вертепу та театру.

За легендою Коляда навчила давніх українців (оріїв) робити колесо.

Популярність сонячного (язичницького) свята коляди, примусила православну церкву підпорядкувати цій даті свято Різдва.

Щедрик-ведрик

Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски,
А ще мало –
Дайте сало,
А як донесу,
Дайте ковбасу.
Давайте хутко,
Побіжу прудко.
Коротка свитка – замерзла литка.

Щедрик, щедрик, щедрівочка

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
“Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей,
Хоч не гроші, то полова –
В тебе жінка чорноброва”.
Щедрик, щедрик, щедрівочка
Прилетіла ластівочка.

Коляд, коляд, колядниця

Коляд, коляд, колядниця,
Добра з медом паляниця,
А без меду не така,
Дайте, дядько, п'ятака
Одчиняйте скриньку
Та давайте сливку.
Одчиняйте сундучок
Та давайте п'ятачок.

Коляда, коляда

Коляда, коляда
На поличку погляда.
Там ковбаси лежать,
Вони в шанічку біжать.
Дай, бабо, ковбасу –
Літом коней попасу.
Не даш ковбаси –
Хоть сама паси.

Сію, сію, посіваю

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Хай вам буде рік добрий,
А вік довгий!
Сійся, родися,
Жито-пшениця!
На щастя-здоров'я,
На Новий рік.
Щоб вам у новому році було краще,
Ніж торік!

Колядин, колядин, а я в батька один

Колядин, колядин, а я в батька один,
По колінця кожушок,
Дайте, дядько, п'ятачок.
А п'ятак не дорогий,
Дайте, тітко, ще й другий.
З святим вечором!

Колядин, колядин, а я в батька один

Колядин, колядин, а я в батька один,
У новенькім кожушку,
Винесіть пампушку.
Будьте здорові!

Колядин, колядин, а я в батька один

Колядин, колядин, а я в батька один,
Коротенька курточка,
Дайте, бабцю, бубличка.
З святим вечором!

Вертеп

Пастушок:

Добрий вечір, добрі люди!
Перестаньте сумувати.
Ми вам новину принесли,
Що всі сили темні щезли.
Весь світ звеселився,
Бо у Вифлеємі
Ісус народився,
І ми, браття, звеселімся,
Рож денному поклонімося.

Ангел:

Радуйся небо і світ
Весь утішайся.
Весела новина у Вифлеємі:
Матір Божа сина народила.
Христос народився!
Зоря летить по всьому світу,
Радість возносить,
Радість велику.

Далі з'являються царі; за ними Ірод, який, почувши новину про народження нового царя світу, наказує у своїй країні знищити всіх хлопчиків-немовлят, гадаючи таким чином позбутися Ісуса. Але входить Смерть з косою і забирає Ірода. За нею Чорт з вилами тягне його в пекло. Так торжествує добро. Всі учасники вертепу урочисто співають:

Во Вифлеємі нині новина:
Пречиста Діва зродила сина,
В яслах положила,
Сіном притрусила
Господнього сина.

Коза

Звичай «водити козу» пов'язаний із різдвяними святами. Дійові особи: коза, призводитель, міхоноша, хор парубків, Одержавши дозвіл від господаря «поскакати козі» в хаті, заходять, коза ступає з ноги на ногу, а хор співає:

Станьте у ряд,
Я козу веду!
На горі коза
З козенятами;
Під горою вовк
З вовченятами.
Ухопив вовчок
Козу за бочок,
А вовченята –
За козенята.
Де не взявсь звяць,
Почав козу лаять:
«Дурена коза,
Нерозумная!
Пройшла б у лісок,
Нарвала б травиці
Гарненький снопок. –

І сама б їла,
І діток кормила».
У михайлівні
Всі хлопці стрільці,
Хвалились, хвалились
Козу устрелить:
Не попали в бік,
Да попали в ріг.
Упала коза
Да й закричала.

При цих словах коза падає, дригає ногою і кричить: «Ме-е-е!». Присутні ставлять її на ноги. Хор продовжує:

Ану, міхоноша,
Напни козі жили,
Щоб наша коза
Живая була
Да й поскакала.

Призводитель тягне козу за пояс, вона танцює:

Як пішов наш козел
Да на ножечках,
Да на рожечках,
На коротеньких,
Да шукаючи,
Да питаючи
Короля в полі,
Хазяїна в домі.
Де коза туп-туп,
Там жита сім куп;
Де коза ногою,
Там жито копою;
Де коза рогом,
Там жито стогом;
Де коза хвостом
Там жито кущом.
Підойдь поближче,
Поклонись по нижче
Своєму хазяїну
І хазяющі.

Коза кланяється господарю, господині і всім домочадцям, а хор продовжує:

Чим вони тебе
Пожаловають?
Чи міркою жита,
Щоб коза була сита,
Чи мірку овса,
Зверху ковбаса;
Коли того мало,
То ще й кусок сала,

Щоб наша коза
Веселая стала
Да й поскакала.

Господарі дають козі дарунок, подякувавши, хлопці йдуть далі.

Загадки

Загадка – (від грецьк. – думати, вгадувати) – жанр фольклору, дотепне запитання, часто у віршованій формі. Загадки активізують пізнавальні можливості дитини, дорослого. Загадки містять в собі філософський зміст, пов'язані з міфологічним світобаченням.

Саме слово *загадка* утворилося від *гадати*, тобто *думати, вгадувати*. Загадка вимагає розумової роботи. Цей фольклорний твір будується на описові предметів, хитромудро прихованих; це дотепне запитання або вислів, що вимагає відповіді.

Загадка виникла дуже давно – ще в сиву давнину, коли люди не розуміли явищ природи, боялися навколишнього світу й обожнювали його. Наші предки вірили в чарівну силу слова, Словом вони задобрювали лихі сили. Так виникли замовляння й прокльони. А як бути зі словом, яке боїшся вимовити? Треба його заховати, розповісти про нього в прихованій формі, та ще й так, щоб не вимовити цього слова, але щоб інші здогадалися! Так, вірогідно, зароджувалися загадки...

Оскільки давні люди вважали довкілля живим, то і в своїх загадках вони зображували явища природи вигляді людей або у вигляді тварин, тобто надавали їм ознак живої істоти. Це оживлення називається *уособленням*. Тож *уособлення* – це основна ознака загадок.

Інша важлива ознака – *порівняння*. Щоб здогадатися, який предмет заховався у загадці, його порівнюють із схожим. Наприклад, калина та роса – з дівчиною, ніч – із птицею, із сукном.

*У вінку зеленолистім,
У червоному намисті
Видивляється у воду
На свою чарівну вроду. (Калина).

*Зоря-зірниця, красна дівиця,
По небу гуляла, плакала-ридала,
Місяць побачив – не підняв,
Сонце встало і забрало. (Роса).

*Махнула птиця крилом – накрило півсвіту рядом. (Ніч).

*Чорне сукно лізе у вікно. (Ніч).

З давніх-давен до загадок завжди ставилися з великою повагою і навіть страхом, вірили в їхню чарівну, магічну силу. Навіть вгадувати їх можна було тільки в певні години. Вірили: хто не відгадав загадки, того чекає нещастя, а можливо – і смерть, а хто відгадав – удача, успіх. Ось як про це співається в русальній пісні: дівчину перестріла із загадкою русалка, але загадку дівчина не відгадала...

У ті давні часи загадка була пов'язана з народними обрядовими культами, побутовими звичаями та обрядами. Навіть на весіллях молодому загадували загадки, Було гарною прикметою, якщо наречений відгадував їх, якщо ж ні – то весілля могло й не відбутися. Пізніше загадками розважалася молодь на вечорницях та святкових забавах.

Зараз загадки – це твори малих фольклорних жанрів, які найчастіше використовуються у навчанні та вихованні дітей.

Загадки – чудовий засіб розвитку логіки мислення, кмітливості, спостережливості. Їх без змін використовують у художніх творах, у народних казках. Наприклад, у казці «Мудра дівчина» пан загадав братам: «Що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?»

Форма загадок теж різноманітна:

– загадки-запитання (Хто на собі свій будиночок носить? Що то за птах, що на вісьмох ногах?);

– загадки-вислови (Головата, джэнджуриста, сорочок наділа тиста, а нога – одна).

Поділяються загадки на різні групи і за змістом:

1. *Це загадки про довкілля та природні явища:*

Вдень у небі гуляє, а ввечері на землі сідає. (Сонце).

Без ніг біжить, без крил летить. (Вітер).

2. *Про тварин і рослини:*

Умивається часто, але рушником не витирається. (Кіт).

Живе один батько, тисячі синів має, всім шапки справляє, а собі не має. (Дуб і жолуді).

3. *Речі побуту, господарський інвентар:*

Корова без ніг, без тіла,

Скирту соломи з'їла. (Піч).

Лиш один ряд зубів, а цілий пень/корч перекусить. (Пилка).

4. *Людина, її одяг, харчування, частини тіла:*

П'ять братів народилося разом, а вс нерівні. (Пальці)

Білий камінь у воді тане. (Цукор).

Загадки можна складати й самим. Яким чином? Спершу обираємо предмет, який заховаємо у загадці. Наприклад, це буде *місяць*. На що він схожий, коли пливе на небі? Неповний –на золотий човен. А небо? На синє/чорне море. Отже, *золотий човен по синьому/чорному морі пливе*. (Місяць).

Розглянемо голівку часнику. Вона має корінчики, схожі на бороду, а зубки – на зуби. Ось і виходить загадка:-запитання: «Що то за голова, що лиш зуби та борода?».

Можна складати ці дуже цінні твори ще й таким чином –перетворити прислів'я на загадку-запитання:

Хата хлібом багата. – Чим хата багата?

Де багато господинь, там хата не метена. – ...

Сором пече без вогню. – ...

Отже, загадки мають такі властивості:

* Мають прихований смисл.

* Виражають досвід людей.

* Стислі та влучні.

* Яскраві та поетичні.

* Малі за обсягом.

Білі овечки

По небу блукали,

Впали додолу,

В річку попали.

Чорна корова

Всіх зборола.

А білий віл

Усіх звів.

Барвисте коромисло

над річкою повисло.

Вірно людям я служу,

Я дерева стережу,

Дзьоб міцний і гострий маю,

Шкідників ним добуваю.

Надворі горою, а в хаті водою.

Чорне сукно лізе в вікно.

Летить їжаком, а падає – голяком.

Чок-чок-чок-чок!

Скринька впала на бочок.

Скринька тая не проста –

Скринька тая костяна.

У золотий клубочок сховався дубочок.

Жупан смугасто-зелений,

А серце, немов кумач.

На смак, як цукор, солодкий,

А сам кругленький, як м'яч.

Невеличке – з кулачок,

Та рум'янений бочок.

Доторкаєшся – гладеньке,

А відкусиш – солоденьке.

Стоїть хлопчик під пеньком,

Накрив голову брильком.

В теплій шубі він лежить,

Цілу зиму міцно спить,

А прокинеться від сну –

Зустрічатиме весну.

Що то воно: у воді водиться,

З хвостом родиться,

А як виростає, хвіст відпадає?

Прилетіли гості,

Сіли на помості,

Без сокири, без лопати

Поробили собі хати.

Хто з хвостом і з вушками?

В кого лапки з подушками?

Як іде, ніхто не чує.

Тих, крадучись, полює.

Хто це? Має гребінь

Та не може ним чесатися.

Колючий клубочок

Прибіг у садочок.

Що сходить без насіння?

Хто поруч іде, а сліду не лишає?

*Плавала, купалася, сухенькою залилася.

*Що сходить без насіння?

*Плету хлівець на четверо овець,

А на п'яту окремо.

*Біла рілля, чорне насіння,

Хто вміє – той посіє,

Хто знає – відгадає.

*Не чоловік, не звір, а має вуса.

*Не куц, а з листочками,

Не сорочка, а зшита,

Не чоловік, а навчає.

*Маленький, чепурненький,

Крізь землю пройшов,

Червону шапочку знайшов.

*Чорний, та не ворон,

Рогатий, та не бик,

Шість ніг без копит:

Летить – виє,

Сяде – землю рие.

*Маленький хлопчик зліз на стовпчик,

Одежі не носить, їсти не просить.

Личенько рябее.

Що воно таке?

*Що росте без кореня?

*Що біжить без повода?

*Один баранець пасе тисячу овець.

*Що без леза та без зуба розтина міцного дуба?

*Рукавом махнув – дерева нагнув.

*Мене просять і чекають, а як покажусь – утікають.

*Ід землею птиця кубло звела і яєць нанесла.

*В яким лісі нема листя?

*У хатах прозорих всі вони живуть,

Можеш ти їх бачить, та не можеш чути.

* Летить – пищить, сяде – мовчить.

Хто його вб'є, той свою кров проллє.

Прислів'я та приказки

Прислів'я – короткий, часто віршований крилатий вислів, у якому у високохудожній формі передано повчальний життєвий досвід і мудрість народу. Прислів'я і приказки відбивають мислення народних мас. Прислів'я поєднують у собі глибокий зміст з дуже простою, але образною формою. **Прислів'я** – самостійні судження із замкненою формою кліше, що являють собою художні твори з прямим або переносним значенням, інтонаційно оформлені як прості або складні речення. Вони в стиснутій і точній формі підводять підсумки спостережень над групами подій, або явищ, відзначаючи в них характерне й особливе, даючи узагальнений висновок, може бути застосований при характеристиці аналогічних подій та явищ. Прислів'я відзначаються симетричністю, поділом на частини, що римуються між собою. Прислів'я часто будуються з використанням синтаксичного паралелізму (паралельне зображення явищ із

різних сфер життя; показ одних явищ на фоні інших, зіставлення їх переважно за ознакою дії: природа – людина): *Хвали жито в стозу, а пана в гробу*; протиставлення: *Рання пташка дзьобик чистить, а пізня очиці жмурить*; метафори, гіперболи: *Такий тупий ніж, що й киселю не ріже*; іронії: *Поможє, як мертвому припарка*; порівняння: *Живє, як у батька за пазухою*. Епітетів: *У люту годину узнаєш вірну людину*.

Приказка – стислий крилатий народний вислів, близький до прислів'я, іноді ж це укорочене прислів'я, але без властивого йому повчального значення. Прислів'я здебільшого прості або складні речення; прості двочленні речення. Приказки – одночленні речення. Приказка висловлює думку неповно, становить собою вид незамкненого кліше, частину речення, до якого приєднується авторський контекст. Наприклад: *За двома зайцями. Собака на сіні*.

Людина без Батьківщини – що пташка без пісні.
Де багато пташок, там нема комашок.
Пташка кра'сна пір'ям, а людина знанням..
Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють.
Та земля мила, де мати народила.
Погана та пташка, якій своє гніздо не миле.
Хочеш бути щасливим, не будь лінивим.
На сонці те'пло, а біля матері до'бре.
Без охоти нема роботи.
Хто багато робить, той і багато вміє.
На чорній землі білий хліб родить.
Восени і горобець багатий.
Осінь – щедра мати, всіх нагодує.
Заліз у багатство – забув і братство.
Аж гарчить – так на меншого кричить.
Доки сонце зійде, роса очі виїсть.
Густа каша дітей не розгонить.
І від малої мурашки може бути велика користь.
Нащо й клад, якщо в сім'ї лад.
Птах радіє весні, а дитя – матері.
Заздрощі добра не навчать.
Згода будує, а незгода руйнує.
Берись дружно – не буде сутужно.
Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.
Очам страшно, а руки зроблять.
Землю красить сонце, а людину праця.
Ліс не школа, а всіх навчає.
Дерево міцне корінням, а людина працею.
Людей питай, а свій розум май.
Все добре переймай, а злого уникай.
Нових друзів наживай, а старих не забувай.
Птицю пізнають по пір'ю, а людину по мові.
Книга вчить, як на світі жить.
Книжка – маленьке віконце, а через нього весь світ видно.
Чия відвага, того й перемога.
За добро добром платять.
Не смійся з другого, щоб тобі не було того.
Хто за чуже хапається, свого позбувається.
Зробиш добро – не кайся; вдієш лихо – начувайся.
Добре ім'я краще багатство.
Народ скаже – як зав'яже.

Добрі діла тихо ходять, а злі дзвонять, як у дзвони.
Козацькому роду нема переводу.
Мудрим ніхто не вродився, а навчився.
У дитинстві вивчене, що на камені висічене.
Бджола мала, а та працює.
Без труда нема плода.
Маленька праця краща за велике безділля.
Не поговоривши з головою, не берись руками.
Діло майстра величає.
Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
До учіння треба терпіння.
Казки маленькі, а розуму в них багато.
Казка вигадка, та в ній щось повчальне зрозумій.
Хто багато читає, той більше знає.
Добре того вчити, хто хоче все знати.
Що роблю, за те й відповідаю.
Голова без розуму, як ліхтар без свічки.
Нема у світі цвіту, цвітнішого над маківочку, нема ж і роду, ріднішого над матіночку.
Квітень землю квітчає, з вирію пташок стрічає.
Коли квітень з водою, травень з травою.
Як підеш, так і найдеш.
Як посолиш, так і їстимеш.
І сила перед розумом никне.
Де сила не візьме, там розум допоможе.
Вік живи – вік учись.
Грамоті учиться – завжди пригодиться.
Щоб других вчити, треба самому вміти.
Не всякий, хто читає, в читанні силу знає.
Знання – дерево, а діло – плоди.
З усіх скарбів знання найцінніше, тому що воно не може бути ні вкраденим, ні загубленим, ані знищеним.
Умій сказати, умій змовчати.
Давши слово – держись, а не давши – кріпись.
Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш.
Від теплого слова і лід розмерзає.
Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже..
Гостре словечко коле сердечко.
Хто хоче більше знати, треба менше спати.
Терпіння і труд все перетруть.
Не вір словам, а вір справам.
Сім раз відмір, а один раз відріж.
Зробив діло – гуляй сміло.
Милуйся калиною, коли цвіте, а дитиною – коли росте.
Всяк правду знає, та не всяк про неї дбає.
Хліб-сіль їж, а правду ріж!
За праве діло стій сміло.
То не козак, що отаманом не хоче бути.
Не лише силою треба боротись, а й умінням.
Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.
Без діла сидіти, то можна одуріти.
Хто дбає, той і має.
Що вміть, того за поясом не носить.
Як хочеш шить, то перш вузлика зав'яжи.

Землю красить сонце, а людину праця.
 Нових друзів наживай, а старих не забувай.
 Все добре переймай, а злого уникай.
 Голова не на те тільки, щоб кашкет носити.
 Людей питай, а свій розум май.
 Дерево міцне корінням, а людина працею.
 Дає дешицю, а просить сторицю.
 І задрипана ворона своїм дітям оборона.

*** Складіть прислів'я

Щастя дорожче	а руки загребуші.
Золота клітка	то поле смутніє.
Як листя жовтіє,	свої пісні має.
Всяка пташка	а осінь насіння.
Очі завидючі,	солов'я не тішить.
Літо дає коріння,	від багатства.
Не говори, що знаєш,	ніж брехати.
Краще мовчати,	а думай ще більше.
Добре того навчати,	де не поклав.
Говори мало, слухай багато,	хто хоче все знати.
Не бери,	але знай, що говориш.
Хто говорить – сіє,	а хто слухає – жне.

***Пояснити значення висловів,

Дитина спить, а доля росте.
 Долі й найшвидшим конем не об'їдеш.
 Доля не питає, що хоче, те й дає.
 Ще ніхто не втік від своєї долі.
 Від лихої долі не сховаєшся.
 Зустріла мене лиха доля серед чистого поля.
 Не збиреш поля, коли лиха доля.
 Його спіткала лиха доля.
 Дожидай долі, то не матимеш і льолі.
 З щастя та горя скувалася доля.
 І в нещасті щастя буває.
 Хто дрімає, той щастя не має.
 Нещастя розуму навчає.
 Як щастя буде, доля сама прийде.
 Всякий свого щастя коваль.
 Нехай вам доля усміхнеться!
 Доля маслом губи змастить.

Лічилки

Залежно від умов функціонування, дитячий фольклор поділяється на ігровий та неігровий. Внаслідок вікової специфіки та характеру дозвілля найбільше в традиції усної дитячої творчості зразків ігрового фольклору. Вони є цілком досконалими і функціональними, адже виражають душевний стан дитини у процесі гри.

Добре відомі лічилки, ігрові пісеньки та інший віршований «галас», який у житті й побуті часом вважається порожньою забавою. Насправді без цих веселих і смішних віршів, без словесної гри, яка в них міститься, дитина ніколи не оволодіє своєю рідною мовою досконало. Нині серед дітей у більшій шані, ніж інші форми фольклору, лічилка. Більшість лічилок у дитячому виконанні звучить як вірші, тільки «смішні». Діти так і ставляться до них, як до веселих віршів, часто змішують їх зі скоромовками, утішками.

Основна жанрова особливість лічилки – чіткий ритм, можливість вигукнути окремо всі слова.

Лічилка – один із жанрів дитячого фольклору, римовані лаконічні вірші від п'яти до десяти (іноді більше) рядків, призначені для розподілу ролей під час гри, послідовності участі в ній.

Лічилки – це здавна вигаданий для дітей засіб здійснення об'єктивної справедливості. Ніби сама доля розпоряджається розподілом ролей. А коли це так, то виграш у грі залежить тільки від учасника гри. Дитина під час гри повинна бути меткою, кмітливою, спритною. Всі ці якості в дитячій свідомості розвиває лічилка.

Лічилка виникла у глибокій давнині. У ті часи багато видів роботи були не тільки важкі, а й небезпечні для життя. Одним із засобів розподілу на таку роботу ставала лічилка. Лічилку використовували у реальному житті, тому вона є не самостійним літературним жанром, а прикладним, оскільки має практичне завдання – допомогти в розподілі на роботу. Крім того, у давнину, коли люди вірили у магічну силу слова, лічилка, вірогідно, виконувала ще одну серйозну роль, адже за звуковою структурою нерідко була схожою на замовляння, закликання.

Ене, Бене, раба

Вінтер, вінтер, жаба,
Ене, бене, грець,
Вінтер, вінтер, кець.

Ниточка, голочка,

Синя соколочка,
Щука, карась,
А ти убирайсь.

Голочка, ниточка,

Стакан води,
Першим вийдеш,
Напевно, ти!

Еники, беники,

Їли вареники,
Еники, беники, квас,
Вийшов старенький Тарас.

Котилася торба

З високого горба,
А в тій торбі
Хліб-паляниця,
З ким хочеш,
З тим поділися.

Ходить кукла по току

В червоному ковпаку.
Мамка, голубка,
Поший мені льольку
З червоного шовку.
Шовк у болоті,
Пан у золоті.
Дзінь, брязь,
Вийшов князь.

Бігли коні під мостами

З золотими копитами.
Дзень, брязь,
Вийшов з мосту старий князь.

Ходила квочка коло кілочка,

Водила діток коло кліток.

Квок, квок, золотий клубок.

Скоромовки

Скоромовка – поетичний жанр дитячого фольклору. В основі скоромовки – дотепна гра спеціально скомпонованих важковимовних слів. Скоромовка призначена для тренування артикуляційного апарату дитини. Скоромовка виконує естетичну функцію, спонукає до словотворчості.

Бубоніла баба бабі:

– Ой, не дмухай на кульбабу,

Бо з кульбаби полетять

Сто малих кульбабенят.

Дуб до дуба дріботів:

– Дай, дідусю, жолудів.

– По мені дощі ходили,

Жолудята не вродили.

Півдня працював павучок.

Наткав павутинок пучок.

Почав помаленьку привчати

Панчішки плести павучаток.

Марина варила, а Лариса солила.

У полі просо, на просі роси.

Роса росила, коса косила.

Коси, косо, поки росо!

Кіт котив

Коток по току,

Коток попав

На лапу коту.

Ми носили воду в ситі,

Та дерева не політі.

Воду в ситі не носити,

Саду ситом не полити.

Мороз Мороза водив за носа.

Бурі бобри брід перебрели,

Забули бобри забрати торби.

Дві гави

Зранку

Гасали по ганку.

Гави

Просили

На ганку сніданку.

У голубки-горлички

Туркотливе горлечко.
Горличка туркоче,
Горличка воркоче.
Жатка в полі жито жне,
Жатку жайвір дожене.
Жали женчики, жали,
Серпики поламали.
Серпики золоті,
Женчики молоді.

Ніс сміхунчик сміху міх – сміх розсипався на сніг.

На печі, на печі
Смачні та гарячі
Пшеничні калачі.
Хочеш їсти калачі –
Не лежи на печі.

*Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
– так, як ти, не вмію я,
Ти не вмієш, так, як я.

*Босий хлопець сіно косить.
Роса росить ноги босі.

*Хитру сороку спіймати морока,
А на сорок сорок – сорок морок.

*Зелен в'яз високий виріс.
В'язолаз на в'яза виліз.
Та зважай же, в'язолазе,
Не скрути ж на в'язі в'язи!

*Гайку, гайку, дай гриба і бабку,
Сироїжку з добру діжку,
Хрящика з ящика,
Красноголовця з хлопця.

*Всіх скоромовок не перескоромовиш, не перевисскоромовиш.

* У нас на дворі погода розмокروطогодилася.

*Був господар, був господар, да й розгосподарився.

Прозивалки (Дражнилки)

З усіх жанрів дитячого фольклору чи не найбільш «дитячим» є прозивалки.

У прозивалках, цій своєрідній формі самовираження, яскраво виявилися особливості дитячої естетики, безпосередність дитячої реакції в момент сварки чи суперечки на слова образи, жести, гримаси, а то й дії.

Прозивалки (дражнили) будуються в основному двома шляхами – як твердження і як звертання. Щоб дошкулити висміюваному, йому приписуються недоладні, безглузді, принизливі дії. З рядів цих пісенок постає страшенний ненажера, безмежний боягуз або хвалько, хтось неохайний, невмілий, неповороткий тощо. Щоправда, фантазія і тут має свої межі, про що свідчать так звані «формули висміювання», з яких складаються численні варіанти прозивалок.

Часом приводом до створення прозивалок ставали і зовнішні вади людини, діставалося в них мазунам і плаксіям, не минало їхнє жало й людей, старших, але таких, які чимось не відповідали уявленню дітей про звичне, нормальне.

У випадках, коли прозивалка будується як звертання, висміюваному пропонується виконати дію, що емоційно має негативне забарвлення. Якщо ж запропонована дія за змістом нейтральна, то для «творення необхідного колориту до звертання приєднується якесь дошкульне твердження:

Антоне, Антоне,
Собака втоне!
Тягни за вушка –
Буде добра юшка.

У прозивалках найпершою сходинкою у створенні образу є приклади до імені чи інших визначень «героя», які використовуються мало не в усіх зразках і обираються за співзвучністю з обігруваним словом.

Прозивалки мають чітку ритмічну будову, чітке римування. Рима, як правило, буває точною або наближається до такої. У творах із парною кількістю рядків рима в основному суміжна; у зразках з непарною кількістю суміжна рима зберігається, але з'являється й внутрішня рима у першому рядку. Взагалі внутрішня рима використовується в прозивалках дуже часто і в окремих випадках стає пануючою.

Усе це створює значну інтонаційну багатоманітність жанру, його насиченість цікавими звукосполученнями і свідчить в цілому про формування в дитячій свідомості певних естетичних вимог.

У багатьох поетичних творах дитячого репертуару більш чи менш яскраво виявлений відтінок гри.

Наскрізне порушення пропорцій та співвідношення предметів, їхніх якостей створює своєрідний ігровий «світ навпаки», світ небилиць. Небилиці розраховані на дітей, що вже достатньо орієнтуються в реальних якостях та взаємозв'язках предметів.

Абсурдність ситуацій у пісенних та віршованих небилицях виникає від зміни місць суб'єкта та об'єкта реальної дії, від надання предметам протилежних якостей тощо. Ці недоречності, як правило, не виступають окремо, а насичують твір, поєднуючись у різних комбінаціях.

Іванюка-требуха

З'їв корову і бика,
Сімсот поросят,
Дев'яносто гусят,
І чотири пташечки,
І горщик кашечки,
І діжку борщу – І ще їсти хочу,
Та ще й не наївся,

Бодай ти розсівся!

Гриць миші злякався,

В кропиву сховався,
Бороною вкрився,
Щоб не пожалився.

Іван-балабан

Усе в носі колупа.
Колупає, колупає,
Бо ума зовсім не має.

Люба-друба-карапуз

З'їла у баби гарбуз.
Два на два помножить,
Три на два – не може.

Настя-хвастя

По саду ходила,
Ротом мух ловила,
Сопельки губила.

Полька, Полька, Полька, чіт,

Полька ходить без чобіт,
Якби Полька робила,
То б у чоботях ходила.

А Степан-Степанок

Поїв бабин медок
І сховався в куток.

Тетяно, Тетяно!

Їла з глечика сметану;
В глечик голову стромляла –
Гаразд сметани не дістала.

Юрко-бурко

Розлив молоко.
Його мати ложкою.
А він дрига ножкою.

Славний хлопчик,

Славно зветься,
Зашмаркався
Та й сміється.

Христя-мистя

Вуха з листя,
Ніс – цибулька,
Зверху гулька.

Українські народні дитячі пісеньки

Іде, іде дід, дід
Іде, іде дід, дід
Несе, несе міх, міх.
Отакий дідище,
Отакий страшище!
Отакий ногатий,
Отакий рукатий,
Отакий носатий,
Такий бородатий!
Отакий дідище,
Отакий страшище!
– А я – не боюсь!

Іде півник на війну
Іде півник на війну,
Куряву здіймає.
– Ой куди, куд-куди?
Курочка питає.
– Іду, курочко, прощай! –
На війну велику, –
– Ой куди, куд-куди? –
– Воювать з індиком.

Українська народна дитяча пісенька

Добрий вечір, зайчику!

– Добрий вечір, Зайчику,
Куди йдеш?
Скажи мені правдоньку,
Де живеш?
– Отут живу в хатоньці
Край води,
А ти туди, лисонько,
Не ходи!

Дощ іде, дощ іде
Дощ іде, дощ іде,
Аж із стріхи капає,
Комар з мухою танцює
Аж підскакує.

Зайчику, Зайчику!

– Зайчику, зайчику, де ти був?
– У темному гаю.
– Розкажи, розкажи пригоду свою.
– Вовчика сірого я в ярочок загнав,
лисоньку рудую у мішок сховав!
– Де сховав? Де сховав?
– У драному мішку.
– Покажи, покажи спійманку таку.
– Лисонька рудая, хитра та прудка,
дірочку вигризла, вилізла з мішка.
А коли ж вона тікала, то мене перелякала.
– Он як!

Кукуріку, півнику

– Кукуріку, півнику,
куди йдеш?

Скажи мені правдоньку,
де живеш?

– Ото ж моя хатонька
край води,
З хорошого дерева,
з лободи.

А на моїй хатоньці
крокви

З хорошого дерева –
з моркви.

Така моя хатонька
край води,
З хорошого дерева –
з лободи.

А на моїй хатоньці лати
З хорошого дерева – з м'яти.

Така моя хатонька
Край води,
З хорошого дерева
З лободи.

Смішинки-веселинки**Дві душі**

Хлопчик запитує батька:

– тату, а в нас дві душі?

– Чому це ти так говориш?

– Бо дві душі. Як холодно – одна дме теплом на замерзлі пальці, а як гарячий чай – то студить холодна душа.

Обіцянка

– Дідусю, купи мені барабан!

– куди ще тобі барабан! Від тебе й так багато шуму.

– Але я обіцяю, що гратиму тільки тоді, коли ти спатимеш.

Народні усмішки**Син та мати**

– Сину, піди стовчи жита на кашу!

– Ох, мамо, дуже спина заболіла!

– Сину, йди снідати кашу!

– А де ж, мамо, ложка велика?

Швачка

– Шиєш, дівонько?

– Шию.

– А поротимеш скоро?

– Ось тільки ниточку дошию.

Напування

– Напував ти коня?

– напував.

– А чого ж в нього морда суха?

– А води не достав.

Анекдоти

Анекдот – (грецьк. – невиданий) – коротка усна оповідь гумористичного чи сатиричного гатунку з дотепним фіналом.

Сто вовків

Розказував один парубок:

— Як ішов я вчора лісом, то ж то страховинна мені було! Ледве втік!

Питаються його:

— А що ж там таке?

— Та, мабуть, аж сто вовків як поженеться за мною!

— Овва!

— Чого овва? Хоч не сто, а з півсотні було!

— Та їх і в лісі стільки нема!

— От же й не вірять! Я ж кажу, що, мабуть, штук з десятків гналося...

— Та ну бо, не бреш!

— Та хіба б я брехав? Я ж кажу: як на поліг за мною вовк...

— Та де ж ти його бачив?

— Ну, їй-богу ж, поза кущем щось: шелест... шелест... Таке сіре та мале, а хвіст як шило.

Правда

Прийшов дід до багача та й просить хліба. А багач тоді пироги їв та й каже:

— Іди, дурний. Я сам хліба не маю. Бачиш, пироги їм.

Кваша

Задумали мужики сходити до царя в гості. От зібралось їх аж троє та й думають: «Ну що йому за гостинця понести?» Один каже:

— Калачів.

— Ні, — говорить другий, — калачі він щодня їсть, треба диковину йому понести — кваші!

Ну й пішли.

Ідуть і радяться. Той, що несе квашу, каже:

— Я ввійду з квашею і скажу: «Здрастуй, цар-батюшка!» А другий скаже: «З царицею і царенятами!» А третій: «З усім царствующим домом!»

От заходять до царя, а передній на підлозі як підсковзнеться, макітра з квашею додолу, а він:

— А чорти б тебе забрали! А задній:

— З царицею і з царенятами! А позадній:

— З усім царствующим домом!

Українська народна поетична творчість. Хрестоматія. — К., 1968. — С. 164, 167, 168.

Героїчний епос

Український національний епос складають **думи** та **історичні пісні** – два типи народних епіко-ліричних творів героїчного і соціально-побутового характеру. Вони споріднені за змістом і поетичним висловом але різні за формою.

Термін «історичні пісні» з'явився в першій половині 19 ст.. Його вперше використав М. В. Гоголь у статті «Про малоросійські пісні». Із думами їх ріднить героїко-патріотичний характер, історико-пізнавальне і виховне значення, ідея боротьби проти насильників і визискувачів. Історичні пісні мають чітку строфічну будову. Строфа здебільшого чотирирядкова, ритмомелодика чітка, римування правильне, мелодія єдина для всіх строф. Історичні пісні поділяються на:

- історичні пісні епічного характеру;
- історичні пісні ліричного характеру.

Історичні пісні епічні відрізняються від історичних пісень ліричного характеру. Епічним пісням властиві стислість, конкретність фігур і тропів, у них порівняно мало епітетів, метафор, символів. Історичним пісням ліричного характеру притаманна поетична образність, ліричні відступи, зачини, значна кількість образів-символів, постійних епітетів, метафор, порівнянь.

Історичні пісні

За річкою вогні горять

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запелили
І багатство разграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
І по ногах ланцух б'ється.
А я бідний з діточками
Піду лісом стежечками, –
Нехай йому із водою...
Ось-ось чайка над водою.

Селяни, тікаючи від татар, часто ховалися у воді, де дихали через очеретяну трубку. Чайки, кружляючи над водяним сховищем, викривали втікачів.

Ой на горі та женці жнуть

Ой на горі та женці жнуть,
А попід горою,
Попід зеленою
Козаки йдуть.

А попереду Дорошенко –
Веде своє військо
Військо запорозьке
Хорошенько.

Посередині пан хорунжий –
Під ним кониченько,
Під ним вороненький

Сильне-дужий!

А позаду Сагайдачний,
Що проміняв жінку
На тютюн та люльку.
Необачний!

«Мені з жінкою не возиться,
А тютюн да люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться!

Гей, хто в лісі, озовися!
Та викрешем огню,
Та потягнем люльки,
Не журися!»

Думи

Думи – народні ліро-епічні твори (пісні) переважно героїчного характеру про важливі події історії України (починаючи з 15 століття), виконувані народними співцями речитативом (наспівне, мелодійне мовлення). За змістом думи близькі до історичних пісень, але відрізняються від них дуже своєрідною формою. Вони не мають поділу на строфи (куплети), вони діляться на нерівні **періоди** (або **уступи** чи **тиради**), в кожному з яких висловлена закінчена думка. Така побудова відкриває простір для імпровізації, надає гнучкості словесному і музичному виразу. Найхарактернішою ознакою українських дум є своєрідний вірш, що має різні за кількістю складів рядки, найчастіше римуються поспіль(підряд). **Тематика дум**: героїчна боротьба українського народу проти ворогів, прославляння героїв цієї боротьби; класові протиріччя та боротьба між бідними та багатими.

Думи мають струнку й сталу композицію. Здебільшого думи починаються окликом «гей» чи «ой», що вводить слухача в обставини дії. На початку часто звучить «заплачка» (або «зачин») – вибух співцевої суб'єктивності і ліризму, вкладений іноді в слова то сокола, то провісниці «сивої зозулі», що

...Прилітала,
Да у головах сідала,
Да жалобно закувала:
«Ой голово, голово козацькая-молодецькая!».

(«Як три брати з Азова втікали»).

Весь вступ до думи називають **заспівом**. Після заспіву йде власне дума – епічна оповідь про події чи то далекої козацької доби, чи пізніших часів, інколи з печаттю сумних роздумів, чи як їх називали ще кобзарі, «жалощами». «жалоці» надають оповіді сумного ліричного забарвлення.

Кінцівка думи має характер «славослів'я». Це переважно ліричні відступи, що славлять рідну землю, героїв. Чи містять добрі побажання «всім слухаючим головам».

Термін «дума» застосовано до творів цього жанру через кілька віків після їх появи. В українську фольклористику його ввів у 19 столітті відомий збирач народних пісень Михайло Олександрович Максимович (1804 – 1874), у російську літературу – поет-декабрист Кіндрат Федорович Рилєєв, який захопився героїко-революційним пафосом боротьби українського народу за волю. Але вперше термін «дума» згадується у хроніці польського історика Дарницького під 1506 роком: «Під той же час убили валахи (територія Румунії) двох братів Струсів, юнаків жвавих і завзятих. Про них ще й тепер співають сумні пісні, які руси звуть думами».

Українські думи та історичні пісні відзначаються оригінальністю та живим відгомонам порівняно недавніх історичних подій. Український героїчний епос – один з наймолодших. Тут діють не міфічні постаті, а живі люди, відомі і невідомі народні герої, вчинки і діяння яких можна часом звірити за козацькими літописами, історичними хроніками.

Найдавнішими (кінець 15 – початок 16 ст.) вважають невольницькі думи: «Невольники», «Плач невольників», «Маруся-Богуславка». Поетична форма цих дум генетично (за походженням) пов'язана з голосіннями, хоч, як і інші, вони складені з вільних нерівномірних рядків, близьких до мелодійної, ритмізованої прози з римами. У цих творах йдеться мова про нечувані страждання невольників, їхню тугу за рідним краєм і, як правило, звільнення. Такі думи викликали у слухачів співчуття до гіркої долі бранців і спонукали молодих козаків на ратні подвиги в боротьбі проти загарбників-мусульман за звільнення єдиновірних братів-земляків.

За давністю створення поруч стоять думи про полеглих у бою козаків: «Хведір-Безрідний», «Смерть козака-бандурста». Окремих героїв цих дум названо власними іменами, частіше узагальненим – козак.. Але й там, де є власні імена, їх важко зв'язати з конкретними історичними постатями. Найдавніші думи відображають риси історичного життя і народні погляди, засвідчують високі моральні переконання українського народу. Над усе славилася героїчна смерть у боротьбі з ворогом, але смерть викликана молодечею буйністю, безпечністю, підлягала моральному осудові. Таким творам властивий повчальний елемент, Повчанням пройнято думи «Олексій Попович», «Отаман Матяш Старий».

До найдавніших належать думи, в яких йдеться мова про боротьбу українського народу з татаро-турецькими завойовниками: Козак Нетяга», «Козак Голота».

У 17 столітті виник чималий цикл дум про боротьбу українського народу проти польсько-шляхетських нападників: «Про Хмельницького та Барабаша», «Перемога під Корсунем», «Іван Богун». Всі думи цієї групи склалися під впливом подій 1648-1654 років, хоча боротьба проти польського поневолення розпочалася значно раніше. Це пояснюється тим, що національно-визвольна війна 1648-1654 років мала загальнонародний характер і тому саме її події стали об'єктом уславлення. Головний герой більшості дум – Богдан Хмельницький. Одночасно думи оспівують козацькі й селянські маси, що рішуче рвуть ланцюги неволі:

От тоді ж то козаки, друзі-молодці, добре дбали,
На лядські табори наїжджали,
Лядські табори на три часті розбивали.

Низка дум і пісень про соціальну нерівність та на соціально-побутові теми з'явилася в середовищі козацької голоти і селянської бідноти. До цього циклу слід віднести такі думи: «Вітчим», «Удова», а також суспільно-побутові пісні – козацькі, кріпацькі. Всі разом вони складають поетичний літопис життя народу. Герої цих дум і пісень борються не тільки проти зовнішніх ворогів, але й проти козацької верхівки. В думах відбилися сподівання народу на соціальну волю, на щастя в родинному житті.

Більшість дум виникла наприкінці 15 ст. та на початку 17 століття, бо вже жодну історичну подію 18 ст. не оспівано в думах, а тільки в піснях.

Найвідоміші кобзарі минулих часів: Остап Вересай, Іван та Михайло Кравченки, Гнат Гончаченко, Єгор Мовчан, Федір Кушнерик. Кобзарі не лише виконували думи, вони творили їх варіанти, складали свої твори.

Дуже важливою справою було зберегти думи. Етнографи-фольклористи збирали їх і записували. Цінним виданням стало зібрання дум з варіантами та коментарями Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова (К., 1874, 1875). Досліджував думи Філарет Колеса, відомий фольклорист-музикознавець, який разом з Лесею Українкою організував (1908 року) спеціальну експедицію на Полтавщину для запису на фонограф репертуару кобзарів. Той фонограф доніс до нас живий голос Лесі Українки: Філарет Колеса записав у її виконанні одну із народних пісень

Нацгрунтовнішим науковим виданням дум вважається двотомник «Українські народні думи», що його здійснила у 1927, 1931 роках Катерина Грушевська.

Козак Нетяга

Найдавніший запис української думи. Текст зберігся в рукописному збірнику кінця 17 століття (збірнику Кондрацького, 1648 року) разом з іншими піснями, в тому числі й двома текстами пародійних дум про наймита-вівчара. Опублікував думу академік М. Возняк у Києві, 1928 року.

В найдавнішому запису козак називається не Голота, а нетяга, що також, мабуть, не є прізвище, а означення його соціального становища (бідака – той, хто не має тягла і несе повинностей).

Нетяга, а в подальших варіантах, не є якийсь конкретний діяч історії, як дехто гадав, це збірний (узагальнений) образ козацького лицаря, хороброго і відважного, дума виникла, певно у 17 столітті.

Келеп – палиця з металевою ручкою

Поле Килимське – від міста Килії біля гирла Дунаю. Килія – місто біля Дунаю.

Козак Нетяга

Ой до поля Килимського їде козак Нетяга,
Рукою махає,
Ні о чім не дбає.
Ой у нього сермячина по коліна,
На нім постоли бобровії,
Онучи бавельнянії,
Напитим пищаль семип'ядная за плечима.
Аж где сі взяв татарин, стприй, бородатий,
На двох конях лисавих за ним уганяє.
Аж до нього козак промовляє:
«Старий татарине бородатий,
Чого ти за мною уганяєш?
Чи на мої зброї яснії,
Чи на мої коні воронії,
Чи на мої шати дорогії?»
Що промовить старий татарин бородатий до козака запорозького:
«Не набігаю на твої коні воронії,
Ані на твої шати дорогії,
Не набігаю, я на твою зброю ясную,
Тільки я набігаю на тебе, козака молодого,
Коли б тебе мені судив бог узяти,
Не зарікав би я ся Килії за тебе шликом червонців брати.»
Аж промовит к ньому козак український:
«Старий татарине бородатий,
Не так то мене треба взяти,
Треба за мною в Килимськом полі погуляти.»
До річки до вітки примикав,
Навколішки припадав,
Семип'ядную пищаль з плечаа здіймав,
Двома кульками набивав,
З обох коні побивав,
Словами промовляв:
«Татарине старий,
Не буду я злий

Такий на тебе, як ти на мене!
Як ти мене хотів брати,
До кили мене хотів приводити,
Хотів червонії за мене шликами брати».

Плач невольника

Поклоняється бідний невольник
Із землі турецької, із віри басурманської
У города християнської, – до отця, до матусі.
Що не може їм поклонитися, –
Тільки поклоняється голубоньком сивеньким:
«Ой, ти, голубоньку сивенький!
Ти далеко літаєш, ти далеко буваєш;
Полини ти в города християнської
До отця мого, до матусі,
Сядь, пади на подвір'ї отцевським,
Жалобненько загуди,
Об моїй пригоді козацької припом'яни.
Нехай отець і матуся
Мою пригоду козацькою знають,
Статки-маєтки збувають,
Велики скарби собирають, –
Головоньку козацькою із тяжкої неволі визволяють.
Бо як стане Чорне море согравати,
То не знатиме отець, либонь матір,
У котрої каторзі шукати:
Чи у пристані Козловської,
Чи у городі Царгороді на базарі.
Будуть ушкали, турки-яничари набігати,
За Червоне море у арабську землю запродати,
Будуть за них сребро-злато, не лічачи,
Сукна дорогії поставами, не мірячи,
За них брати.»
Тоді далася бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги поз'їдали
Сирая сириця до жовтої кості
Тіло козацьке проїдала.
То біднії невольники на кров, на тіло поглядали,
Об вірі християнській гадали,
Землю турецькою, віру басурманську проклинали:
«Ти, земле турецькая, віро бусурманская!
Ти єсть наповнена среблом-златом
І дорогими напівками;
Тільки же бідному невольнику на світі не вільно...»
Все у неволі проклятій, на каторзі
турецькій на Чорнім морі пробувають,
Землю турецькою, віру бусурманську проклинали.
«Ти, земле турецькая, віро бусурманская,
Ти, розлуко християнська!
Уже-бо розлучила не єдиного
За сім літ войною:

Мужа з жоною, брата з сестрою,
Діток маленьких з отцем і маткою.»
Визволь, боже, бідного невольника
На свято руський берег,
На край веселий,
Меж народ хрещений!...»

Дума по козака Голоту

Ой полем, полем Киліємським,
То шляхом битим гординським,
Ой там гуляв козак голота,
Не боїться ні огня, ні меча, ні третього болота.
Правда, на козакові шати дорогії –
Три семирязі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів не згожа.
А ще, правда, на козакові
Постоли в'язові,
А онучі китайчані –
Щирі жіноцькі рядняні;
Волоки шовкові –
Удвоє жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакові шапка-бирка –
Зверху дірка,
Травою пошита,
Вітром підбита,
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохолоджає.
То гуляє козак Голота, погуляє,
Ні города, ні села не займає,
На город Килію поглядає.
У городі Килії татарин сидить бородатий,
По горницях походжає,
До татарки словами промовляє:
«Татарко, татрко!
Ой чи думаєш те, що я думаю?
Ой чи бачиш те, що я бачу?»
Каже: «Татарине, ой, сидий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передо мною по горницях походжаєш,
А не знаю, що ти думаєш та гадаєш».
Каже: «Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає, –
То козак Голота добрим конем гуляє,
Я його хочу живцем у руки взяти
Да в город Килію запродаати,
Іще ж ним перед великими панамі-башами вихваляти,
За його много червоних не лічачи брати,
Дорогії сукна не мірячи пощитати».
То теє промовляє, –
Дороге плаття надіває,
Чоботи обуває,
Шлик бархатний на свою голову надіває,

На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак голота добре козацький звичай знає, —
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає.
Каже: «Татарине, татарине!
На віщо ж ти важиш:
Чи на мою ясеньку зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мане, козака молодого.
«Я, — каже, — важу на твою ясеньку зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем взяти,
В город Килію запродати,
Перед великими панамі-башами вихвалити
І много червоних не лічачи набрати,
То козак голота добре звичай козацький знає,
Ой на татарина скрива, як вовк, поглядає,
«Ой, — каже, — татарине, ой, сидий же ти, бородатий!
Либонь же ти на розум небагатий:
Ще ти козака в руки не взяв,
А вже за його й гроші почитав.
А ще ж ти між козаками не бував,
Козацької каші не їдав
І козацьких звичаїв не знаєш».
То теє промовляв,
На присішках став,
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця у груди посилає.
Ой ще козак не примірівся,
А татарин ік лихий матері з коня покотився!
Він йому вірм не донімає,
До його прибуває,
Келепом межі плечі гримає,
Коли ж огледиться, аж у його й духу немає.
Він тоді добре дбав,
Чоботи татарські істягав,
На свої козацькі ноги обував;
Одежу істягав,
На свої козацькі плечі надівав;
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацьку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січі припав,
Там собі п'є-гуляє,
Поле Киліємське хвалить-вихваляє:
«Ой полеКиліємське!
Бодай же ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же, Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хорошії мислі мали,
Од мене більшу добичу брали
І неприятеля під нозі топтали!»

Слава не вмере, не поляже
Од нині до віка!
Даруй, Боже, на многії літа!

* Килія (Кілія) – місто в Одеській області.

* Січ (Запорозька січ) – центр українського козацтва.

Легенди та перекази

Легенди – неоднорідні за своїм жанром, тому їх неможливо об'єднати загальним визначенням. Умовно виділяються такі основні групи легенд:

- 1) міфологічні;
- 2) апокрифічні;
- 3) героїчні.

Легенда (від лат. Те, що слід читати) – твір, про певні події чи людей оповитий казковістю, фантастикою.

До **міфологічних** належать короткі фантастичні оповідання, про чудодійні перетворення людей у звірів і птахів, квіти, рослини; оповідання про домовиків, водяників, русалок. **Міфологічні легенди** мають багато спільного з образною системою фантастичних казок. В казках багатократні перетворення героїв, їх помічників і всього живого і неживого посилюють дію казки, динаміку викладу змісту. Наприклад: казка «Кривенька качечка». Качечка перетворюється на дівчину, але казка на цьому не закінчується, а продовжується: далі розповідається про те, як качечка-дівчина допомагає діду й бабі. В легендах же фантастичні перетворення сприймаються як своєрідні художні алегорії (алегорія /від гр. іносказання/ – створення образу, або образів, в яких усе зображення має переносне значення). Наприклад, легенда про дівчину, що стала тополею. В ній алегорично стверджується вірність дівочого кохання. Перетворюючись на тополь, дівчина ніби назавжди зберігає для милого свою красу. В подібних легендах виразно виявляється зв'язок фантазії з конкретною історичною дійсністю. Так, легенда про вдову чайку заснована на реальних фактах боротьби українського народу проти татаро-турецького поневолення. Чайка – пояснюється в легенді, – це жінка, яка гірко оплакувала свого чоловіка, вбитого татарами.

Отже, міфологічні легенди відображають не тільки первісний світогляд; нерідко в них фантастичні уявлення про довколишній світ витискаються цілком достовірними уявленнями.

Апокрифічні легенди (апокриф – твір на біблійну тему, який визнавався церквою невірним) – мають велике значення для пізнання народного світогляду, зокрема його виразних атеїстичних поглядів. В цих легендах пародійно трактуються біблійні та євангельські теми. Своім викривальним характером, стислістю змісту ці легенди близькі до сатиричних казок та анекдотів. Апокрифічні легенди не визнавалися церквою і розцінювалися нею як єретична творчість. Але ці легенди не позбавлені

Героїчні легенди – найбільш типові у відображенні історії українського народу, його світогляду і характеру. Їх зміст. Ідеї, образи визначаються певними подіями. Тут і героїчне осмислення визвольної боротьби давньоруської народності, і героїчні виступи українського народу проти татаро-турецької агресії. Герої цих легенд на відміну від казкових мають не вигадані. Вірогідні імена і прізвища; вони народжуються, живуть і діють не у вимірних, а в конкретних історичних обставинах.

Перекази – реалістичні усні твори (оповідання) про видатні події, про винятково значні життєві факти і ситуації. Вони мають велику ідейно-тематичну і сюжетну спорідненість з героїчними легендами. Перекази порівняно з легендами відзначаються більшою документальністю змісту, більшою реалістичністю художніх засобів.

В легендах типовим художнім засобом змалювання образу героя і його діяльності є поетичний домисел, заснований на **гіперболі** (перебільшенні), то в переказі гіперболічне зображення відсутнє.

Створювані по гарячих слідах подій, перекази містять насамперед достовірні дані про ці події.

Легенди і перекази мають стильові відмінності. В легендах зміст викладається здебільшого в спокійно епічному тоні, перекази відзначаються патетичністю (схвильованість) мови певним ліризмом, що йде від особи оповідача, який постійно аналізує й оцінює відтворені ним події. В переказах висловлюється певна мораль без алегорії на відміну від легенд.

Віддаляючись від конкретних фактів минулої історії закріплюючись в усній поетичній традиції, перекази можуть стати легендами.

Сокіл Рід

На початку була пільма – вічна й безмежна. Ні Землі, ні неба, ні Сонця. Тільки – морок. Густа, холодна, й безконечна ніч. А її пронизувало Око. Звідки летіло воно? І – куди? Нізвідки і в нікуди? І де взялося воно? Наймудріші волхви Оріани казали так: «Око було завжди, воно було вічно. І з вічності воно летіло у вічність». А Заратустра потому вже додав: «Воно летіло з далеких Старих Світів, аби утворити Новий Світ». Мабуть, так. Бо Око, пролетівши безмежжя впродовж безконечної кількості часу і не знайшовши краю пільмі, одного разу спинилося. І пустило Сльозу. Чисту-пречисту Росинку. З неї вродилося диво: Першоптах і Першобог – птиця Сокіл. Його золотаве пір'я осяяло непроникну ніч. Сокіл розправив крила і кружляв над Оком. І пустив Сокіл золоту Сльозу-Росинку що впала на Око. І вмить розрослося воно у великий острів серед мороку. І пустив Сокіл срібну Сльозинку, і впала вона посередині острова, де утворилося озеро Живої Води. І пустив Сокіл зелену Сльозу-Росинку, і від неї проросли дивовижні квіти й густі високі трави на острові й берегах озера. Тоді Сокіл сів між квіти й став глибоку думу думати.

Прадуб

Довго думу свою думав Сокіл. Тьма часу минула.

І зніс Сокіл золотий жолудь. І сталося диво: виросло з того жолудя розкішне й могутнє Першодерево. Дуб – Стародуб.

І наче зорі розцвіли на його крилатому гіллі: то вродили Молодильні яблука. – плоди невмирущості. Стало довкола світло й весело. Тоді злетів сокіл на вершину Першодерева й сказав: «Я створив ірій. Тут моє місце на віки вічні. Звідси я творитиму світ».

Погоня

За Тисменицею є село, що Погонєю називається. Протікає там річка Ворона, Ніхто не пам'ятає, коли виникло село, але з діда-прадіда розповідають, що ще за тих часів, як татари плюндрували українську землю, при шляхах були такі вартівники, що давали знати про напад чужинців.

І люди ховалися, де хто міг: по печерах, по лісах, по горах. Але одного разу татари напали якось так раптово, що завчасно ніхто не міг сховатися. І почали з села утікати від нападників жінки з дітьми, старі діди та баби, бо чоловіки всі загинули від шабель татарських. Не одну та не дві години тікали люди, але татари напали на слід і гналися за ними. Довго йшла ця погоня, і люди так заморилися, що падали під ноги коням, а татари скручували їм руки і прив'язували до сідел, аби гнати в неволю.

І побачили люди, що не втекти від погоні, не сховатися у чорних лісах...

Почався у чистому полі плач великий, а татари вже ось-ось мали настигнути ту юрбу.

І раптом із беззахисного натовпу назустріч татарським вершникам кинулася незвичайної краси дівчина. Всі аж ахнули від здивування, а вона, не зупиняючись, бігла до бусурманів. У довгих дівочих косах, темних, як ніч, була заплетена голуба стрічка. Коли до вершників залишилося кілька метрів, дівчина рукою зірвала з коси стрічку і кинула її коням під ноги. Враз там зробилася річка. Була вона чорною, як ворон, що вже літав над беззахисною юрбою і люто крикав.

Татарські вершники заїхали у воду, але швидка течія огорнула їх, коні іржали, билися у воді, бо мулистє дно ловило їх і затягало під воду. Жоден нападник, що потрапив у річку, не виїхав на протилежний берег і не повернувся назад.

Гострі стріли вп'ялися в молоде дівоче тіло, і вона впала на зеленому березі річки. Люди сховалися в лісі, а коли татари відійшли, вони повернулися на те місце, де лежала з пробитим татарською стрілою серцем, з розпущеними косами чорнява галичанка. Там і поховали незнайому рятівницю. На могилі посадили плакучу вербу.

Вирішили люди вже не повертатися до свого спаленого татарами села, а оселитися над річкою, яка їх врятувала. З того часу село називають Погонєю, а річку — Вороною, бо й досі вода в ній чорна.

Легенди та перекази. — К., 1985.— С. 102.

Про запорожців

...А сила яка у їх була? Хоч у старого, хоч і у малого! Іде раз кошовий, аж дивиться — дитина годів сім загляда на дзвіницю.

— Чого ти, мале, заглядаєш на дзвіницю?

— А я туди зніс лому пушку.

— Ти?

— Я.

— А піди назад знеси.

Воно пішло та й знесло. От які тоді люди були!

Тепер хоч десятеро коней запряжи, то не знесуть. А про старих запорожців, то вже й казати нічого. Вони оце, було, як говіють, то піп і приказує їм: «Пани молодці, котрі із вас іміють велику силу, то втягайте в себе...» А то як дихне, то піп з причастієм упаде. Сила страшна була!..

А як вони воювались?

Стануть було отут, на Орловій балці, а проти них двадцять полків вийдуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме по череву коням, а запорожцям і байдуже: стоять та сміються...

А це все від того, що вони знаючий народ були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти. Так вони, як куди їхати, то зараз землі під устілку накладуть, у шапки понасипають та й їдуть...

Раз були вони у Петербурзі, зайшли у дворець, їм стільці подають, а вони посідали на землю та й сидять.

Приходить до них Катеринич¹, дивиться, що вони сидять на землі, і давай з них сміятися. Потім підняв руку над одним запорожцем та й цілиться його вдарити.

— Рубай, рубай, коли руку підняв, — каже той.

Так де тобі рубати! Як підняв руку, так вона й замкнулась, так і заклала...

¹ Катеринич – генерал-фельдмаршал Г. О. Потьомкін, за ініціативою якого цариця Катерина II і ліквідувала Запорозьку Січ.

Українська народна поетична творчість. Хрестоматія. — К., 1968. - С. 174—175.

Топірець Довбуша

Мала мати сина Олексу. Файний, дуже сильний був. Минуло йому п'ять років. Вийшов він якось надвір і почав собі гратися, майструвати і зробив добре витесаний топірець. Увійшов до хати та й каже:

— Ади, який я собі топірець зробив. А як май трохи підросту, то стану такий, що жодний мене не подужа.

Дивилася мама на сина та й раділа. За пару літ ішла вона в ліс по дрова та взяла з собою хлопчика. Ходили, ходили вони довго по лісі, аж ось Олексі щось спало на думку і він каже мамі:

— Свій топірець я заб'ю в пеньок, і його ніхто не витягне, тільки я сам, як прийду через кілька років.

Минуло Олексі шістнадцять років. Став він підбирати собі військо. Приймав до себе не всіх, а тільки найкращих та найдужчих, що мали і розум, і силу, були відважними. Робив Олекса так: з високої гори спускав колесо. Котилося воно дуже швидко. А внизу стояли люди і чекали, щоб показати свою вправність.

Якщо хто на ходу перестрибував те колесо, то той вважався сміливим і брав його Олекса до себе воїном.

Жили тоді хлопці у печері, яку самі видовбали. Зробили в ній стіл і лавиці кам'яні, де засідала рада. Приходили туди таємно, бо за ними слідкували жовніри. Був у печері таємний хід, про який ніхто з жовнірів навіть не здогадувався.

Якось повів Олекса своїх товаришів у гори, де він забив топірець, як ще з матір'ю ходив по дрова. Підійшли вони до того пенька й Олекса каже:

— Ану, хлопці, тягніть цей топірець!

Та ніхто не міг витягти.

Раз пішов Олекса до матері:

— Мамо, — каже, — я тепер найдужчий у горах. Мій топірець ніхто, крім мене, не годе витягти.

А мати в сльози:

— Тебе багачі збираються вбити.

— Не плачте, мамо, не побивайтесь. Мене ніхто не знає, як убити. Тільки вам скажу, що вбити мене можна дев'ятьма зернами ярої пшениці.

Підслухали ці слова сільські багачі, довідались, як можна вбити Олексу, та й пририхтували все.

Коли він на другий день повертався від мами, то його із засідки застрелили. Лишилися товариші самі. А топірець, як він його забив у дерево, так і до сьогодні там сидить у горах.

Тому опришок називається Довбушем, що задовбав свій топірець у дерево навіки.

Легенди та перекази. — К., 1985. — С. 255—256.

Хліб і золото

Легенда

Коли ще в Галичі жив король Данило, він мав такого майстра, що робив йому гроші. Той майстер у золоті купався, але волі не мав. Король Данило сам відкривав ту касу, де працював той майстер, замикав його і випускав власноручно, коли треба було майстрові кудись вийти. Він лише один знав про все багатство короля, той майстер.

І так розжився, що не розумів, як так голодним бути. Та й одного разу каже королеві:

— Золото — цар.

А Данило поправляє його:

Ні, чоловіче, хліб — усьому голова.

— Ні, золото і срібло.

Так вони сперечалися, що король обернувся та й пішов геть з майстерні. А другого дня бачить король Данило золотий напис на стіні: «Хліб – болото, а всьому голова – срібло і золото»,

Данило нічого не сказав. Але другого дня зранку привів майстра, замкнув його; а тут вістові прилітають – ворог іде! Данило зібрав дружину, вирушають у похід. Поїхав, а про майстра забув, що замкнений. А король видав такий наказ, що ніхто не сміє до каси підходити, інакше смерть.

Минуло кілька місяців. Данило з військом повернувся додому, чекає від майстра-золотаря дарунка за перемогу, а того нема. І тут згадав. Зіскакує з коня, біжить до каси, відмикає, а на купі золота лише кістак з майстра, а на стіні золотом написано: «Срібло, золото – то болото, а Хліб – Цар».

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Прочитайте вислів короля Данила «Хліб – усьому голова» з різною інтонацією і поясніть його значення. Чи може він бути головною думкою твору? Якщо так, то перегляньте ще раз твір та знайдіть в ньому місця, які б підтвердили її.

Чого навчило майстра життя?

Звідки пішло прізвище й ім'я Богдана Хмельницького

Легенда

Батьків Богдана Хмельницького не знав і не бачив ніхто. А на горі, де зараз церква, жив собі дід з бабою. Біля них ріс густий прегустий хміль. У діда й баби не було дітей, і вони цьому журилися.

Якось ранком вийшов дід з хати, почув ніби дитячий голос. Дід почав пробирати руками хміль і пішов туди, звідки чув голос. У густому-густому хмелю він знайшов хлопчика. Дитина лежала перед ним, а в голові у неї сяло сонце. Дід перехрестився, взяв дитину і поніс до хати, а сонце теж пішло за ним. Тільки дід увійшов у хату, як побачив, що стіни розступилися, і на місці старої хати вирости палати, і в усіх палатах ясно-ясно стало.

Дід і баба назвали цю дитину Богданом Хмельницьким. Це тому, що сам Бог послав їм цю дитину, а Хмельницьким тому, що знайшли хлопчика в хмелю.

Ріс Богдан не по днях, а по часах... Скоро виріс, і до нього з усіх усядин сходилися козаки, а він що скаже, то так ті козаки і слухають його.

Богдан зі своїми козаками побудував церкву неподалік від своїх палат, а під церквою викопав льохи, якими водив свої коні до Тясмина, а як напали на нього вороги, то він уходив з козаками у ті льохи, а потім зненацька виходив звідти і перемагав ворогів. Сильна людина була Богдан Хмельницький.

?Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Чому людина не знає, доки живе

Ішов одного разу Ісус Христос із святим Петром дорогою і бачить – чоловік городить пліт. Підійшли до нього і дивляться, як він це робить.

– Чому з такого тонкого пруття городиш? – питає чоловіка святий Петро.

– Не таке вже воно й тонке, – відповів чоловік. – Яке є, таким і городжу.

– Узяв би та нарізав товстого пруття, то і пліт би був міцнішим, озвався Ісус Христос до чоловіка.

– А нащо мені міцніший пліт? – посміхаючись, запитав чоловік. – До моєї смерті і цей видержить.

– А хіба ти знаєш, доки живеш? – здивовано запитав Ісус Христос.

– Певно, що знаю. Ще два роки мені залишилось прожити на цьому світі, то і цей пліт доти видержить. А потім, кому буде потрібно, то нехай собі зробить інший.

Тут Ісус Христос і святий Петро попрощалися з чоловіком і пішли своєю дорогою.

– Це недобре, Петре, що людина знає, доки живе, – озвався по дорозі Ісус Христос до святого Петра. – **Краще вже нехай людина не знає, доки живе, бо тоді вона буде сумлінно працювати і постійно дбати про себе і свою сім'ю.**

Тому від того часу і аж донині жодна людина не знає, доки живе.

! Святий Петро – учень Ісуса Христа, апостол, пророк.

? Цей твір – казка, оповідання, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Що побачили одного разу, подорожуючи, Ісус Христос із святим Петром?

Що в роботі чоловіка їх здивувало і насторожило? Яка розмова відбулася між ними? Прочитайте.

Якого висновку дійшли Ісус Христос і святий Петро після розмови з чоловіком? Що з цього приводу сказав Ісус Христос Петрові?

Поміркуйте разом над виділеними реченнями. Як ви їх розумієте?

Місто Сміла

Легенда

Колись Сміла була в руках польських панів. Володіли нею Любомирські, Потоцькі й інші вельможі. Козаки невпинно вели з ними війну за місто. Важкі були битви. Багато років брали вони смілянський замок і щоразу поляки відбивали його назад.

Козаки почали вже занепадати духом. Та ось до них у табір прийшла незнайома жінка-козачка. Молода, красива і відважна. Вона виступила із закликом продовжувати боротьбу з поневолювачами краю.

– Що ви за лицарі, що не можете витурити якихось зайд, що прийшли на землю, политу кров'ю і потом, засіяну кістками наших славних предків! Нехай ганьба впаде на голови малодушних! Смерть катам!

І полум'яна українка кинулась на приступ фортеці. Козаки всі як один – за нею. Після короткої кривавої сутички замок був узятий, а польський гарнізон – знищений до ноги.

З тих пір і почали називати місто Сміла на честь сміливої козачки, ім'я якої так і залишилося невідомим.

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Прочитайте правильно слова та вислови і поясніть їх значення: вельможі, поневолювачі, зайд, ганьба, занепадати духом, засіяну кістками, знищений до ноги.

До слова смілива доберіть синоніми.

Виразно прочитайте легенду, змінюючи темп читання залежно від розвитку дій.

Калина

Легенда

Це було в той час, коли на Русь нападали орди татарські.

Одного разу в одному українському селі було весілля. На нього прийшло дуже багато вродливих молодих дівчат. І коли весілля було саме в розпалі, на село напали татари. Завойовники побачили цих красунь і почали ловити їх, щоб продати в Царгороді.

Дівчата, щоб не потрапити в неволю, почали тікати на болота і там втопились.

На тому місці, де загинули українські дівчата-зірки, виросло дуже багато кущів калини. І з того часу дівочу вроду порівнюють із калиною. Про цей чарівний кущ складено безліч пісень, віршів та приказок.

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Коли відбувалися події, описані у творі?

Що зробили красуні-дівчата, щоб не потрапити в неволю?

З чим порівнюють у народі дівочу вроду? Пригадайте порівняння.

Як мати стала зозулею

Легенда

Були собі чоловік і жінка і мали четверо дітей. Жили вони з риболовлі. Якось чоловік застудився і помер. Жінка сама ловила рибу і годувала дітей. Та незабаром і вона застудилась і злягла хвора. Лежить у постелі, а дітей нема чим годувати. Вже й у неї пересохло в горлі, мовить тихо до дітей:

– Діточки, діточки, подайте мені води. Бо не дам собі ради, щоб підвестися самій, а пити так хочеться.

– нема в хаті води, – одказують діти.

– Візьміть глечик, – каже мати, – підіть до річки та й наберіть води.

Одізвався старший хлопець.

– Я не маю чобіт, нехай сестра іде.

Мати до дочки:

– піди, доню, принеси мені води.

– Я не маю хустки запнутися. Нехай іде менший.

Просить мати меншого сина:

– Піди, Івасику, принеси мені водички.

– Я не маю в що вдягнутися, – одказує той.

Так ніхто й не приніс хворій матері води.

Пішли діти надвір гратися, а мати в хаті ледве-ледве підводиться з ліжка, обростає пір'ям. А найменший хлопчик саме вбіг у хату, бачить – мати вже стає зозулею, став гукати до братів і сестрички:

– Наша мати стає зозулькою, хоче одлетіти од нас. Скоренько біжімо по воду для неї.

Схопили діти хто що : глечик, кружечку, відро. Всі побігли до річки, набрали води і кричать навперебій:

– Мамочко, мамочко, пий воду.

А мати вся обросла пір'ям, стала зозулькою, одлітає од хати:

– Ку-ку, ку-ку... Пі-зно, діти, пі-зно... Ку-ку, ку-ку...

І стала одлітати. А діти за нею бігли і бігли, збиваючи по грудках ноги до крові. І до цих пір у лісах, полянах стелиться мох з червоними краплинками: кажуть, ті краплини крові, що стікали тоді з ніг дитячих.

А мати назавжди одцуралася рідних дітей і донині літає зозулею.

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Які слова вам незнайомі? Поясніть їх значення самостійно або із словником.

Прочитайте твір в особах.

Фіалка

Легенда

Коли добрий Господь бог сотворив квіти, питався їх лагідно, коли бажають квітнути.

Горда рожа сказала, що хоче бути княгинею весни.

– Добре, будеш нею.

– Я також бажаю бути княгинею весни, – просила лелія.

– Згода, обидві будете перемагати себе красою та запахом.

Добра айстра бажала потішити та радувати людей якнайдовше.

– Добре, будеш цвісти довго, аж до зими.

Тільки скромненька фіалка сховалася між листя й не мала відваги висловити своє бажання.

Але побачив її Господь і запитав, коли бажає покритися цвітом. – Коли це твоя воля, Боже, то дозволь мені прикраситися цвітом тоді, коли в Тебе буде найбільша радість.

– Отже, квітнутимеш у день Воскресіння мого сина.

І в доказ ласки покриває Господь фіалку в час Воскресіння справді дрібненькими квіточками, але так чарівно пахучими, що всі люди полюбили її і з утіхою знаходять красуню в затінку.

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Прочитайте правильно слова: лагідно, княгинію, якнайдовше, скромненько, прикраситися, квітнучимеш, в затінку.

Коли зацвітає фіалка? Чому?

Закінчіть речення: «Скромність – це...».

Апостол Андрій на Київських горах

Було це дуже давно. Рікою Дніпром плівло судно. А на судні люди чудні, немов з іншого світу. Пливли і наспівували молитви. Припливли до берега. Києва тоді ще тут не було.

– Тут заночуємо! – сказав сивий, мов голуб, старець. Був це апостол Андрій зі своїми учнями. Розклали вогонь, зготовили вечерю. Вечеряли. Навколо тиша, хлюпочуть об береги хвилі Дніпра.

– Чарівна країна!

?????

Помолились, розклали намет. Полягали й поснули. А вранці апостол Андрій побудив своїх учнів і сказав:

– Зрубайте дуба, витешіть хреста й укопайте його на найвищій горі. Учні зрубали дуба, витесали хреста. З піснею винесли на вершок гори. А як укопали хреста, то апостол Андрій сказав:

– І засяє на цих горах благодать Божа. Збудується тут місто велике, і з міста цього піде слово Боже у всі краї.

– Амінь, амінь! Хай буде воля Господня, – проказали учні. Вони сіли в судно і відпливли. На найвищій горі в сонячному промінні яснів хрест.

– О, щаслива земле, багата й гарна! Щоб тільки народ, що живе тут, умів і хотів цінувати дар цей Господній! – сказав апостол Андрій.

Минуло багато літ. Прийшли на те місце три рідні брати, які називалися: Кий, Щек і Хорив. А з ними ще була їхня сестричка Либідь. Стали вони над Дніпром, і найстарший Кий сказав:

– Ось тут зложимо оселю для себе і для тих купців, що сюди будуть приїжджати!

Вони вирубали ліс і побудували перші хати. А те збудоване місце обвели рвом і загородили. І назвали цю оселю місто Київ, значить місто Кия. А від їх сестри пішла назва річки Либідь, що й тепер попід Київ течє.

Ця оселя що раз більшала і багатіла. Так росла і розцвітала столиця нашої України – Київ.

? Цей твір – казка, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Про що ви дізналися з цього твору? Розкажіть.

Визначте головного героя. Опишіть, яким ви його уявляєте. Які слова тексту вам допомогли в цьому?

Прочитайте і поясніть слова апостола Андрія.

Українські народні казки

Казка – фольклорний розповідний твір, про вигадані а часто й фантастичні події. Казка алегорична за змістом (алегорія – іносказання).

Класифікація казок:

- казки про тварин;
- героїко-фантастичні казки;
- соціально-побутові.

Побудова казки:

- зачин;
- основна частина;
- кінцівка.

У зачині й кінцівці казки є сталі словесні формули (Жили, були і таке інше).

Для казки характерна узагальненість.

Вовк та козенята

Була собі коза. У неї було семеро козенят. Зробила вона собі хатинку в лісі. Кожного дня ходила коза в ліс за їжею. Сама піде, а діткам накаже замкнути хатинку і нікому дверей не відчиняти.

Повернеться коза, постукає ріжками в двері й заспіває:

— Ой ви, діточки, козенятка!
Відімкніться, відчиніться!
Ваша мати прийшла,
молока принесла.

Козенята почують матір і відімкнуть двері. Мати їх погодує і знову піде в ліс, а козенята міцно-преміцно замкнуть двері і чекають матір.

Вовк підслухав, як коза співає. Тільки коза пішла в ліс, а вовк підбіг до хатинки і **завив грубим голосом:**

— Ой ви, дітки, козенятка!
Відімкніться, відчиніться!
Ваша мати прийшла,
молока принесла.

А козенята відповідають:

— Чуємо, чуємо,— та не материн це голосок. Наша матінка **співає тонесеньким голоском** та й приказує не так.

Не відчинили козенята вовкові. Постояв він, постукав і пішов.

Повернулася коза додому і похвалила діток за те, що вовкові дверей не відчинили.

? Цей твір – казка, оповідання...? Доведи свою думку.

Прочитай казку мовчки. Чим відрізняються пісеньки кози і вовка?

Як козенята дізналися, що то була не їхня мати?

За що коза похвалила діток?

Підготуйся до читання казки вголос.

Які слова в тексті підказують, як слід читати слова кози та вовка?

Коза-Дереза

Жив собі дід да баба. І була в їх коза. Погнала баба пасти козу. Пасе-пасе да й напоїть, ні хвилинки не постоїть А ввечері жене козу додому. Пригнала додому, а дід стоїть на воротах у червоних чоботях, кийком підпирається, у кози питається:

– Кізонько моя люба да мила, чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, не пила й не їла. Як бігла через місточок, вхопила кленовий листочок. Як бігла через гребельку, вхопила водиці крапельку. Тільки пила й їла.

Дак дід бабу не пустив більше, щоб вона гонила пасти. На другий день внучку послав – жени ти, внучко!

Внучка пасе-пасе да й напоїть, ні хвилинки не постоїть, і травичку рвала да козу годувала. А ввечері жене її додому. А дід стоїть на воротах у червоних чоботях, кийком підпирається, в кізеньки питається:

– Кізенько моя люба да мила, чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, не пила й не їла! Як бігла через місточок – вхопила кленовий листочок, як бігла через гребельку – вхопила водиці крапельку. Тільки, дідусю, пила й їла! Прогнав дід внучку.

На третій день погнав козу сам. Пас уже ж, пас її добре. А ввечері жене її додому. Угнав у село, вона пішла. А він городами, став на воротах у червоних чоботях, кийком підпирається, в кізеньки питається:

– Кізенько моя люба да мила, чи ти пила, чи ти їла?

– Ні, дідусю, не пила й не їла. Як бігла через місточок, вхопила кленовий листочок, як бігла через гребельку – вхопила водиці крапельку. Тільки, дідусю, пила й їла.

Дак дід тоді прив'язав її в повітці да як зачав бити! Коза кричить:

– Не мене! Не мене! А він б'є, а він б'є.

– Щоб не брехала! — каже.

Дак вона як одірвалася, да як вискочила з повітки й побігла. Забігла аж у ліс. Біжить-біжить. Коли там хатка лисиччина була. Дак вона дверці турнула, да в хатку, да на піч – сіла й сидить. Коли лисичка приходить. Бачить – дверці повалені. Дак лисичка й питає:

– А хто-хто в лисиччиній хатці? А коза з печі:

– Я коза-дереза,
З-під бока луплена,
За три копи куплена.
Як дам рогом –
Будеш за порогом.
Ріжками заколю,
Ніжками затопчу.
Хвостиком верть –
Тут тобі й смерть!

Лисичка злякалася, сіла під хаткою да й плаче. Коли ведмідь іде:

– Здорова, лисичко-сестричко!

– Здоров, ведмедику-братику!

– А чого це ти плачеш?

– Ой, як же мені не плакати? Як у моїй хаті звір страшний-страшезний сидить, що не можна й вигнати.

– Ану йдемо, я вижену!

Увійшли. Він через поріг переступив да:

– А хто-хто в лисиччиній хатці? А коза з печі:

– Я коза-дереза,
З-під бока луплена,
За три копи куплена.
Як дам рогом –
Будеш за порогом.
Ріжками заколю,
Ніжками затопчу.
Хвостиком верть –
Тут тобі й смерть!

Ведмідь — назад! Каже:

– Е, лисичко-сестричко, я боюсь!

Да й побіг. А лисичка сидить, плаче знов. Коли вовчик іде.

– Здорова, лисичко-сестричко! Чого це ти плачеш?

– Здоров, вовчику-братику! Як же мені не плакати, як у моїй хаті звір страшний-страшезний сидить, що й вигнати не можна.

– Ану йдемо, я вижену!

– Е, – каже, – ведмідь гонив, да не вигнав, то й ти не виженеш!

– Ану ж ідемо! Зайшли. А вовчик:

– А хто-хто в лисиччиній хатці? А коза з печі:

– Я коза-дереза,
З-під бока луплена,
За три копи куплена.
Як дам рогом –
Будеш за порогом.
Ріжками заколю,
Ніжками затопчу.
Хвостиком верть –
Тут тобі й смерть!

Вовчик – назад з хати!

– Е, – каже, – лисичко-сестричко, боюсь!

Побіг вовчик. А лисичка сидить, плаче знов. Коли зайчик біжить.

– Здорова, лисичко-сестричко!

– Здоров, зайчику-братику!

– А чого це ти плачеш?

– Ой, як же мені й не плакати, як у моїй хаті звір страшний-страшезний сидить, що не можна й вигнати.

– Ану йдемо, я вижену!

– Е, – каже, – куди тобі вигнати! Вже ведмідь гнав – не вигнав, вовк гнав – не вигнав, а тобі – куди там тобі вигнати!

– Ану ж ідемо! Увійшли в хату. Зайчик:

– А хто-хто в лисиччиній хатці? А коза з печі:

– Я коза-дереза,
З-під бока луплена,
За три копи куплена.
Як дам рогом –
Будеш за порогом.
Ріжками заколю,
Ніжками затопчу.
Хвостиком верть –
Тут тобі й смерть!

Де-е! Зайчик тільки писнув з хати. Каже:

– Куди там мені вигнати!

І побіг, А лисичка сіла да й плаче. Коли лізе рак.

– Здорова, лисичко-сестричко!

– Здоров, рачок-братичок!

– А чого це ти плачеш?

– Ой, як же мені не плакати, як у моїй хаті звір страшний-страшезний сидить, що не можна й вигнати!

– Ану ж, ідемо. Я вижену.

– Е, куди тобі вигнати! Ведмідь гонив – не вигнав, вовк гонив – не вигнав, зайчик гонив – не вигнав, а ти такий малий – виженеш!

– Ану ж ідемо,— каже рачок. Увійшли в хату. Дак рак:

– А хто-хто в лисиччиній хатці? А коза з печі:

– Я коза-дереза,
З-під бока луплена,
За три копи куплена.

Як дам рогом –
Будеш за порогом.
Ріжками заколю,
Ніжками затопчу.
Хвостиком верть –
Тут тобі й смерть!

А рачок каже лисичці:

– Ану, підсади мене на піч!

Дак лисичка підсадила його. Дак рак каже:

– А я – рак-неборак,

Як ущипну – буде знак!

Да козу щип! щип! А коза:

– Не мене! Не мене! Да з печі. І побігла.

Дак лисичка така рада! Залишила рачка жити в себе. Да й живуть-поживають. І добра наживають.

Когут, песик і лис

Жив собі дідусь з бабусею, та жили вони в великій бідності. Всього майна у них тільки й було, що один когут і одна собачка. Та й цим не було що їсти дати. То раз каже голодна собака до когута:

– Знаєш що, брате когутику?

– Не знаю, – каже когутик.

– А що, якби ми пішли в ліс? Тут нам жити важко, ходімо, може, що попоїсти трапиться.

– Ходімо – каже когут, – гірше не буде!

І пішли вони в світ за очі. Ідуть так цілий день. Аж стало вечоріти; пора нічлігу пошукати. Зійшли вони з дорожа в ліс і побачили велике дуплаве дерево. Когут сів на галузці, а пес заліз у дупло, і заснули.

Рано, скоро світ, когут затяв: «Ку-ку-рі-ку-у!»

Почув цей голос лис; захотілося йому когутячого м'яса на снідання, тому підійшов він до когута та й став його вихвалювати.

– От, – каже лис, – що когут, то когут! Такого птаха я ніколи й не бачив. І пір'я прегарне, і гребінь хоч куди, а голос – то розкіш. Злети-но до мене, красавче!

– А чого? – питає когут.

– Підеш до мене в гості; у мене нині свято, я тобі гарного горошку дам.

– Добре, – каже когут. – Але мені самому якось ніяково йти. Зі мною ще є мій товариш.

«От яке щастя! – подумав собі лис. – Замість, одного буде два когути!»

– А де ж твій товариш? – питає когута. – Я і його попрошу в гості.

– А там, в дуплі, ночує!

Лис кинувся до дупла, а пес його за шию хап! і Зловив і роздер.

Не впусти рака з рота

Летіла ворона понад морем, дивиться – лізе рак. Вона хап його та й понесла через лиман у ліс, щоб, сівши де-небудь на гіллі, гарненько поснідати. Бачить рак, що приходить пропастись, та й каже вороні:

– Ей, вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люди були!

– Угу! – каже ворона, не роззявляючи рота.

– І братів, і сестер твоїх знав, – каже рак, – що за добрі люди були!

– Угу! – гугнить ворона, а рака міцненько держить.

– Та вже хоч вони і гарні люди, – каже рак, – а тобі не рівня. Мені здається, що й на світі нема розумнішої над тебе!

– Еге! – крикнула ворона на весь рот і впустила рака в море.

От тим-то, як кого одурять хвалою або улесливою річчю, то люди й кажуть:

- Упустив рака з рота.
- А як кого остерігають, то кажуть:
- Гляди, не впусти рака з рота.

Ріпка

Був собі Андрушка, а в нього баба Марушка, а в баби донечка Мінка, а в дочки собачка Фінка, а в собачки товаришка киця Варварка, а в киці вихованка мишка Сіроманка.

Раз весною взяв дід рискаль та й мотику, скопав у городі грядку велику, мервицею попринадив, грабельками підгромадив, зробив пальцем дірочку дрібку – та й посадив ріпку.

Працював дід немарно: зійшла ріпка гарно. Щодень йшов дід у город, набравши води повен рот, свою ріпку підливав, їй до життя охоти додавав.

Росла дідова ріпка, росла! Зразу така, як мишка, була, потому як буряк, потому як кулак, потому як два, а на кінці стала така, як дідова голова.

Тішиться дід, аж не знає, де стати.

– Час, – каже, – нашу ріпку рвати.

Пішов він у город: гуп, гуп! Узяв ріпку за зелений чуб: тягне руками, вперся ногами, добуває сил усіх, сопе, як ковальський міх, – мучився, потів увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дід бабу Марушку:

– Ходи, бабусю, не лежи, мені ріпку вирвати поможи! Взяв дід ріпку за чуб, баба діда за плече – тягнуть, аж піт тече! Торгає дід ріпку за чівку, торгає баба діда за обшивку, працюють руками, упираються ногами – промучилися увесь день, а ріпка садить у землі, як пень. Кличе баба дочку Мінку:

– Ходи, доню, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!

Пішли вони у город: гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, торгають руками, упираються ногами – промучилися увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дочка собачку Фінку:

– Ходи, Фіночко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи! Пішли вони в город: гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку. Торгає дід ріпку за чівку, баба діда за обшивку, дочка бабу за запаску, сучка дочку за спідничку – промучилися увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень. Кличе собачка кицю Варварку:

– Ходи, Варварко, не лежи, нам ріпку вирвати поможи! Пішли вони в город: гуп, гуп!

Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця сучку за хвостик. Тягнуть і руками, і зубами, упираються ногами – промучилися увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе киця мишку Сіроманку:

– Ходи, Сірочко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи! Пішли вони в город: гуп, гуп!

Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця сучку за хвостик, мишка кицю за лапку – як потягли, як потягли, та й бала-бунц!

Упала ріпка на діда Андрушку, дід – на бабу Марушку, баба – на дочку Мінку, дочка – на собачку Фінку, собачка – на кицю Варварку, а мишка – шусь у шпарку.

Рукавичка

Ішов дід лісом та й загубив рукавичку.

От біжить мишка, влізла в ту рукавичку та й каже:

— Тут я буду жити!

Коли це жаба плигає та й питає:

— А хто, хто в цій рукавичці живе?

— Мишка-шкряботушка. А ти хто?

— Жабка-скрекотушка. Пусти й мене!

— Іди!

От уже їх двоє. Коли біжить зайчик, прибіг до рукавички та й питає:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка. А ти хто?

— А я зайчик-побігайчик. Пустіть і мене!

— Іди!

От уже їх троє. Коли це біжить лисичка — та до рукавички:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка та зайчик-побігайчик. А ти хто?

— А я лисичка-сестричка. Пустіть і мене!

— Та йди!

Ото вже їх четверо сидить. Аж суне вовк та й собі до рукавички, питається:

— А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик та лисичка-сестричка. А ти хто?

— Я вовчик-братик! Пустіть і мене!

— Та вже йди!

Вліз і той, — уже їх п'ятеро. Де не взявся, біжить кабан:

— Хро-хро-хро! А хто, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка та вовчик-братик. А ти хто?

— Хро-хро-хро! А я кабан-іклан. Пустіть і мене!

— Оце лихо! Хто не набреде, та все в рукавичку! Куди ж ти тут улізеш?

— Та вже влізу, пустіть!

— Та що вже з тобою робити, йди!

Вліз і той. Уже їх шестеро, уже так їм тісно, що й нікуди. Коли це тріщить кущами, вилазить ведмідь та й собі до рукавички, реве й питається:

— А хто тут, хто в цій рукавичці?

— Мишка-шкряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігайчик, лисичка-сестричка, вовчик-братик та кабан-іклан. А ти хто?

— Гу-гу-гу! Як вас багато! А я ведмідь-набрідь. Пустіть і мене!

— Куди ми тебе пустимо, коли й так тісно?

— Та якось будемо.

— Та вже йди, тільки скраєчку!

Вліз і той,— семеро стало. Та так уже тісно, що рукавичка ось-ось розірветься...

! Шкрябо'тушка, скрекоту'шка, скрає'чку, розі'рветься.

? Хто обрав собі за житло дідову рукавичку?

Підготуйся прочитати казку в особах, правильно передаючи слова кожного з героїв.

Як у казці названо мишку? Жабку? Зайчика? Кабана? Ведмедя? Поясни чому.

Лисиця та їжак

Поверталася стара лисиця з невдалого полювання. У животі бурчить від голоду. Іде солодкими оченятами позирає.

Назустріч їжак.

— Здоров був, їжаче!

— Здоровенькі й ви будьте, — відповів їжак і згорнувся клубочком.

— Як здоров'ячко?

— Спасибі!

— А давно ми не бачилися, голубчику. Давай на radoшах поцілуємося.

Згорнувся їжак іще тугіше, засопів.

— Не можу, — відповідає. — Я ще не вмивався.

— А знаєш, — каже лисиця, — я тепер уже не їм м'яса, самі овочі. Сьогодні цілий ранок з кроликами на капусті паслася. Та й наїлася ж !

— Та що ви кажете?! А я оце хотів сказати, що біля старої вільхи виводок тетеревиєт пасеться.

— Де це? — так і підскочила лисиця.

— За струмочком, праворуч. Та куди ж ви?

— Побіжу, ніколи...

І лисиці як і не бувало.

Розгорнувся їжак:

— Піди-но, побігай! Нас, голубонько, не обдуриш...

! Пояснити значення слів та словосполучень: позирає, солодкими оченятами.

? Прочитайте казку мовчки. Підготуйтеся до читання в особах. Подумай, які почуття потрібно передати голосом, читаючи слова лисиці та їжака.

Закінчить речення: Лисиця _____, _____, а їжак _____, _____.

Лисичка та журавель

Були собі лисичка та журавель. Ото й зустрілися якось у лісі. Та такі стали приятелі!

Кличе лисичка журавля до себе в гості:

— Приходь,— каже,— журавлику, приходь, лебедику! Я для тебе — як для себе.

От приходять журавель на ласкаві запросини.

А лисичка наварила кашки з молоком, розмазала по тарілці та й припрошує:

— Призволяйся, журавлику, призволяйся, лебедику!

Журавель до кашки — стукав, стукав дзьобом по тарілці — нічого не вхопить.

А лисичка як узялася до страви — лизь гарненько язиком, поки сама всю кашу чисто вилизкала.

Вилизкала та до журавля:

— Вибачай, журавлику,— що мала, тим тебе й приймала, а більше нема нічого.

— То спасибі ж,— мовить журавель.— Приходь же, лисичко, тепер ти до мене в гості.

— А прийду, журавлику, прийду, лебедику! На тому й розійшлися.

Он уже лисичка йде до журавля в гостину. А журавель наварив такої-то смачної страви: узяв і м'яса, й картопельки, й бурячків — усього-усього, покритишив дрібненько, склав у глечик з вузькою шийкою та й каже:

— Призволяйся, люба приятелько, не соромся!

От лисичка до глечика — голова не влазить! Вона сюди, вона туди, вона й боком, і лапкою, і навісточки, і зазирати, й нюшити... Нічого не вдіє!

А журавель не гуляє: все дзьобом у глечик, усе в глечик. Помаленьку-помаленьку — та й поїв, що наварив. А тоді й каже:

— Оце ж вибачай, лисуню,— що мав, то тим і приймав. Та вже більше нічого не маю.

Ох і розгнівалася ж лисичка! Так розсердилася, що й подякувати забула, як годиться.

Та від того часу й не приятелює з журавлями.

! Призволяйся – пригощайся.

Нюшити – нюхати.

При'ятелі, запро'сини, припро'шує, призволя'йся, ви'лизькала, розійшли'ся, гости'ну, при'ятелько, навсто'ячки, зазира'ти, розгні'валася.

? Прочитайте, як лисичка і журавель запрошують одне одного до себе на гостину.

На що сподівався кожен з гостей, прийшовши до приятеля?

Яке було частування в лисички? А в журавля?

Прочитайте Про що це свідчить?

Знайдіть у казці зачин, основну частину і кінцівку. Від чого застерігає народ у цій казці? Подумайте і розкажіть.

Яка головна думка цієї казки? Підберіть українські народні приказки та прислів'я, які б виражали головну думку казки.

Колосок

Круть і Верть

Півник і двоє мишенят

Жили собі на світі двоє мишенят, Круть і Верть, та півник Голосисте Горлечко. Мишенята тільки те й знали, що співали і танцювали, крутились та вертілись. А півник рано-ранесенько прокидався, спочатку всіх піснею будив, а потім до роботи брався.

От якось підмітав півник подвір'я і побачив на землі пшеничний колосок.

— Круть, Верть,— покликав півник,— глядіть, що я знайшов!

Прибігли мишенята і кажуть:

— Треба його обмолотити.

— А хто молотитиме? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричало перше мишеня.

— Тільки не я! — закричало друге мишеня.

— Гаразд! — сказав півник,— я обмолочу.

І взявся до роботи. А мишенята почали гратися.

Скінчив півник молотити і гукнув:

— Гей, Круть, гей, Верть, глядіть, скільки зерна я намолотив!

Прибігли мишенята і запищали:

— Треба зерно до млина віднести, борошна намолоти!

— А хто понесе? — спитав півник.

— Тільки не я! — закричав Круть.

— Тільки не я! — закричав Верть.

— Гаразд,— сказав півник,— я віднесу зерно до млина.

Взяв собі на плечі мішок і пішов.

А мишенята тим часом почали в довгу лозу гратися. Одне через одного стрибають, веселяться.

Повернувся півник додому, знову кличе мишенят:

— Сюди, Круть, сюди, Верть! Я борошно приніс.

Прибігли мишенята, дивляться, не нахваляться:

— От так півник! От так молодець! Тепер треба тісто замісити та пироги спекти.

— Хто міситиме? — спитав півник. А мишенята знову за своє:

. — Тільки не я! — пропищав Круть.

Тільки не я! — пропищав Верть.

Подумав, подумав півник і каже:

— Мабуть, мені доведеться.
Замісив він тісто, приніс дров, розпалив вогонь у печі. А як піч витопилась, посадив у неї пироги.
Мишенята теж часу не гають: пісні співають, танцюють.
Спеклися пироги, півник їх вийняв, поклав на стіл. А мишенята тут як тут. І кликати їх не довелося.
— Ох, і зголоднів я! — пищить Круть.
— Ох, і їсти мені хочеться! — пищить Верть.
Швиденько сіли за стіл. А півник їм і каже:
— Стривайте, стривайте! Ви, мені спочатку скажіть: хто знайшов колосок?
— Ти знайшов! — **голосно закричали** мишенята.
— А хто колосок обмолотив? — знову спитав півник.
— Ти обмолотив! — **тихіше сказали** вони.
— А хто його до млина відніс?
— Теж ти, — **зовсім тихо відказали** Круть і Верть.
— А тісто хто місив? Хто дрова носив? Піч топив? Хто пироги пік?
— Все ти, все ти, — **ледве чутно пропищали** мишенята.
— А ви що робили?
Що відповісти мишенятам? І сказати нічого.
Почали Круть і Верть вилазити з-за столу, а півник їх не затримує.
Нема за що таких нероб і ледарів пирогами частувати!

? Чи справедливо вчинив півник? Чому мишенята не допомагали півнику? Прослідкуйте, як змінювався настрій мишенят під час розмови з півником. Чому? Голосом передайте вдачу і настрої мишенят, читаючи виділені словосполучення. Як ви гадаєте, чому в мишенят такі імена? Знайдіть у казці зачин, основну частину та кінцівку.

! Попрацюйте разом! Підготуйтеся і прочитайте казку в особах. Зверніть увагу на розділові знаки і слова, що «підказують» інтонацію читання.

Дрізд та голуб

Якось голуб став просити дрозда, щоб той навчив його гніздо мости'ти. Пого'дився дрізд. Та тільки поклав декілька гілочок, як голуб сів на них і вуркоче: «Знаю, знаю...» Розгнівався дрізд та й каже:
— Коли знаєш, то навіщо просиш?
І полетів собі геть.
А голуб зовсім не вмів гніздо мостити.
Ото скільки дрізд йому допоміг, таке гніздо в нього й лишилося назавжди.
?Читаючи казку, передай голосом почуття голуба і дрозда. Які це почуття? Яким же залишилося гніздо в голуба? Чому?
Розкажи казку: з чого вона починається, що було потім, чим закінчується.

Дві білки і лисиця

Дві білки знайшли горіх і засперечалися між собою:
— Він мій, — сказала перша білка, — бо я його перша побачила.
— Ні, він мій, — кричала друга. — Я його підняла.
Почула це сперечання лисиця.
— Не сваріться, — сказала вона, — я помирю вас!
Стала між білками, розкусила горіх і сказала:
*** *Що сказала лисиця, як вона помирила білок? Складіть кінцівку до цієї казки.*

Муха і павук

Була собі незвичайна муха – зовсім не схожа на інших мух. Природа наділила її незвичайною вродою: голова в неї зелена із золотим відтінком, спина голуба – з жовтим, крила червоні – з коричневим. Усі мухи заздрили їй і ненавиділи, бо мухи-кавалери були закохані в красуню. Муха знала про це і загравала з ними. Тому подарує усмішку веселу, тому – погляд лагідний. Усі вони розум втрачали від неї. Засипали її різними подарунками, гризлися між собою – кожен хотів бути єдиним. Натішилася муха над ними, переключилася на комарів. Таке ж було і з комарами. Усі, як один, закохалися в красуню. Тішилася вона ними, поки набридли. Поміркувавши трохи, подалася вона до жуків. Адже це особи поважні, не такі джигуни, як комарі. Зачарувала муха й жуків своєю вродою та веселою вдачею. Що тільки було між ними! Перекусались, перебились всі між собою за одну муху. Покинула вона й жуків, бо не було між ними такого, на якому могла б зупинитись. Вже й нудьгувати почала. Та ось побачила павука. Будував він свої хороми. Зацікавилася ним. Дивилася й дивилася, як він працює своїми довгими руками. Подумала: «Ну, оце і є той, що мені треба». Муха відчула, що закохалася. Стала вона залицятись до павука.

– Не для мене, часом, ці хороми будуєш? – лагідно запитала.

– Давно тебе жду, моя люба, для тебе будую. Хочу, щоб ти назавжди залишилась у моїх хороммах. Заходь же скоріш! — радісно каже павук.

Зайшла муха; не встигла оглянути хороми, як павук уже заснував той хід, яким вона зайшла.

– Ну от, тепер ти назавжди залишишся в мене.

Муха дивилась на його довгі руки й думала: «Ще ніхто такими руками мене не обіймав. У таких обіймах від щастя померти можна».

Як і попереднім своїм кавалерам, вона сказала павуку:

– Клянуся тобі, що це моє перше й останнє кохання! З радістю муха кинулася в павукові обійми, бо він уже простягав до неї свої довгі руки.

Міцно обійняв павук муху, і вона дійсно померла. Але, як ви здогадуєтесь, не від щастя.

Сірко

Був собі в одного чоловіка собака Сірко – тяжко старий. Узяв хазяїн та й прогнав його від себе. Никає Сірко по полю, і так йому гірко: «Скільки років я хазяїнові вірно служив, годив, добро йому робив, а тепер на старості літ він мені шматка хліба жаліє і з двору прогнав». Ходить він так, думає; коли це приходить до нього вовк та й питає його:

— Чого ти тут ходиш? Сірко йому відповідає:

— Що ж, брате, прогнав мене хазяїн, от я й ходжу тут. Тоді вовк йому:

— А зробити так, щоб тебе хазяїн ізнову прийняв до себе?

Сірко каже:

— Зроби, голубчику, я вже чимсь тобі віддячу.

Вовк каже:

— Ну, гляди: як вийде хазяїн із жінкою жати, і вона дитину положить під копою, то ти будеш близько ходити коло того поля, – щоб я знав, де те поле, – то я візьму дитину, а ти будеш віднімати від мене ту дитину, тоді наче я тебе злякаюсь та й пушу її.

У жнива той чоловік і жінка вийшли в поле жати. Жінка поклала свою маленьку дитину під копою, а сама жне коло чоловіка. Коли це біжить вовк житом та за ту дитину – і несе полем. Сірко за тим вовком, доганяє його, а чоловік кричить:

— Гиджга, Сірко!

Сірко якось догнав того вовка, відняв дитину, приніс до того чоловіка та й віддав йому. Тоді той чоловік вийняв з торби хліб і кусок сала та й каже:

— На, Сірко, їж – за те, що не дав вовкові дитини з'їсти! Ото ввечері ідуть з поля, беруть і Сірка. Прийшли додому, чоловік і каже:

— Жінко, вари лишень гречані галушки та добре їх салом затовчи!

Тільки вони зварилися, він садить Сірка за стіл, сів сам коло нього та й каже:

— А сип, жінко, галушки, та будем вечеряти.

Жінка й насипала. Він Сіркові набрав у полумисок: так уже йому годить, щоб він часом гарячим не попівся!

Ото Сірко й думає: «Треба ж мені віддячити вовкові, що він мені таку вигоду зробив».

А той чоловік, діждавшись м'ясниць, віддає старшу дочку заміж. Сірко пішов у поле, знайшов там вовка та й каже йому:

— Прийди в неділю, ввечері, до нашого городу, а я тебе введу в хату та віддячу тобі за те, що ти мені добро зробив.

Ото діждав вовк неділі, прийшов на те місце, куди йому Сірко казав. А в той самий день у того чоловіка було весілля.

Сірко вийшов до вовка, увів у хату і посадовив його під столом. Потім Сірко взяв на столі горілки, м'яса доволі і поніс під стіл. Люди хотіли того собаку бити, а чоловік каже:

— Не бийте Сірка: він мені добро зробив, то я й йому добро буду робити, поки його й віку.

Сірко бере, що лучче на столі, та подає вовкові; нагодував і упоїв його так, що вовк не витерпів та й каже:

— Буду співати!

Сірко каже:

— Не співай, бо тут тобі буде лихо! Лучче я ще тобі подам пляшку горілки, та тільки мовчи.

Вовк як випив ту пляшку горілки та й каже:

— Отепер уже буду співати!

— Не співай, бо обидва пропадемо – і я, й ти.

— Ой не видержу – співатиму! Та як завіє під столом!

Люди посхоплювались, – туди-сюди, деякі хотіли бити вовка. А Сірко й ліг на вовка, наче хоче задушити його. Хазяїн і каже:

— Не бийте вовка, бо ви мені Сірка уб'єте! Він і сам йому раду дасть, – ось не займайте!

Ото Сірко вивів вовка аж на поле та й каже:

— Ти мені добро зробив, а я тобі!

Та й попрощались.

Пан Коцький

В одного чоловіка був кіт старий, що вже не здужав і Мишей ловити. От хазяїн його взяв та й вивіз у ліс, думає: «нащо він мені здався? Тільки дурно буду годувати, – нехай краще в лісі ходє». Покинув його, а сам поїхав.

Коли це приходить до кота лисичка та й питає його:

– Що ти таке?

А кіт каже:

– Я пан Коцький.

Так лисичка каже:

– будь мені за чоловіка, а я тобі за жінку буду.

А він і згодився. Ото веде його лисичка до своєї хати, – так уже йому годить: уловить де курочку, то сама не їсть, а йому принесе.

Ото колись зайчик побачив лисичку та й каже їй:

– Лисичко-сестричко, прийду я до тебе на досвітки.

А вона йому каже:

– Є у мене тепер пан Коцький, то він тебе і розірве.

І цей засць розказав за пана Коцького вовкові, ведмедеві,

Дикому кабанові. Ці зійшлися до купи, стали думати, як би тут побачити пана Коцького, та й кажуть:

– А зготуймо обід!
Тут і взяли міркувати, кому по що йти. Вовк каже:
– Я піду по м'ясо, щоб було що в борщ.
А дикий кабан каже:
– А я піду по Буряки, по картоплю.
Ведмідь:
– А я меду принесу на закуску.
Заєць:
– А я капуста.
От подобували всього, почали обід варити. Як зварили, стали радитись, кому йти кликати на обід пана Коцького.
Ведмідь каже:
– Я не підбіжу, як доведеться тікати.
А кабан:
– А я теж неповороткий.
Вовк:
– Я старий уже і трохи недобачаю.
Тільки зайчикові і приходитьсь.
Прибіг заєць до лисиччиної нори; коли це лисичка вибігає та й дивиться, що зайчик стоїть на двох лапках біля хати, та й питає його:
– А чого ти прийшов?
Він каже:
– Просив Вовк, ведмідь, дикий кабан і я прошу, щоб ти прийшла з своїм паном Коцьким до нас на обід!
А вона каже йому:
– Я з ним прийду, Але ви поховайтесь, бо він вас і розірве.
Зайчик прибігає до звірів та й хвалиться:
– Ховайтесь, казала лисичка, бо він як прийде, то й подушить нас.
Вони й почали ховатися: ведмідь лізе на дерево, Вовк сідає за кушем, кабан риється у хамло, а зайчик лізе в куш. Уколи це – веде лисичка свого пана Коцького. Доводить до столу, а кіт побачив, що на солі м'яса багато, та й каже:
– Ма-у! ..Ма-у!.. Ма-у!
А звірі думають: От, вражого сина син, ще йому мало! Це він і нас поїсть!»
Виліз пан Коцький на стіл та й почав їсти, аж за вухами лящить. А як наївсь, так простягсь на столі. А кабан лежав поблизу стола в хамлі, та якось його комарь і вкусив за хвіст, а він так хвостом і повернув; кіт же думав, що то Миша, та туди, та кабана за хвіст. Кабан як схопиться та навтіки! Пан Коцький злякався кабана, скочив на дерево та й подрався туди, де ведмідь сидів. Ведмідь як побачить, що кіт лізе до його, почав вище лізти по дереву та до такого доліз, що й дерево не здержало, так він додолу впав – гуп! Та просто на Вовка, – мало не роздавив сердешного. Як схопляться вони, як дременуть, то то тільки видко; а заєць і собі за ними – забіг не знає куди... А потім посходилися та й кажуть:
– От, який малий, а тільки-тільки нас усіх не поїв!

Казка про котика та півника

Був собі котик та півник, і були вони у великій приязні. Котик, було, у скрипочку грає, а півник пісеньки співає. Котик, було, йде їсти добувати, а півник вдома сидить та хати глядить. То котик, було, йдучи, наказує:
— Ти ж тут нікого не пускай та й сам не виходь, хоч би хто й кликав.
— Добре, добре,— каже півник, засуне хату та й сидить, аж поки котик вернеться.
Навідала півника лисиця та й надумала його підманити. Підійде під віконце, як котика нема вдома, та й підмовляє:

— Ходи, ходи, півнику, до мене, що у мене золота пшениця, медяна водиця.

А півник їй:

— То-ток, то-ток, не велів коток!

Бачить лисиця, що так не бере, прийшла раз уночі, насипала півникові попід вікном золотої пшениці, а сама засіла за кущем. Тільки що котик вийшов по здобич, а півник одсунув кватирку та й виглядає. Бачить: нікого нема, тільки пшеничка попід вікном розсипана. Понадився півник: «Піду-но я трошки поклюю, нікого нема, ніхто мене не зобачить, то й котикові не скаже».

Тільки півник за поріг, а лиска за нього та й помчала до своєї хати. А він кричить:

Котику-братику,
несе мене лиска
по каменю-мосту
на своєму хвосту.
Порятуй мене!

Котик поки почув, поки завернувся (далеко був), то вже й опізнався лиску доганяти. Біг-біг, не здогнав, вернувся додому та й плаче, а далі надумався, узяв скрипку та писану кайстру та й пішов до лисиччиної хатки.

А в лисиці було чотири дочки та один син. То стара лисиця на влови пішла, а дітям наказала півника глядіти та окріп гріти, щоб то вже, як вернеться, зарізати його та обпатрати.

— Глядіть же,— наказала,— нікого не пускайте. Та й пішла.

А котик підійшов під вікно та й заграє, ще й приспівує:

Ой у лиски, в лиски новий двір
та чотири дочки на вибір,
п'ятий синко ще й Пилипко.
Вийди, лисе, подивися,
чи хороше граю!

От найстарша лисичівна не втерпіла та й каже до менших:

— Ви тут посидьте, а я піду подивлюсь, що воно там так хороше грає.

Тільки що вийшла, а котик її — цок в лобок та в писану кайстру! А сам знов грає:

Ой у лиски, в лиски новий двір
та чотири дочки на вибір,
п'ятий синко ще й Пилипко.
Вийди, лисе, подивися,
чи хороше граю!

Не втерпіла й друга лисичівна та й собі вийшла, а він і ту — цок у лобок та в писану кайстру! Так усіх чотирьох виманив. А синко Пилипко жде-пожде сестричок — не вертаються.

— Піду-но,— каже,— позаганняю, а то мати прийде, битиме. Та й вийшов з хати. От котик і його — цок у лобок та в писану кайстру! А потім почепив кайстру на сухій вербі, сам — у хату, знайшов півника, розв'язав, взяли вони удвох усю лисиччину страву поїли, горщика з окропом вивернули, горшки-миски побили, а самі втекли додому.

Та вже потім півник довіку слухав котика.

Про лисичку

Були собі дід та баба. Пішли вони у поле жита жать. На полудень вони собі взяли глечичок молочка. Прийшли вони на поле, баба і каже до діда:

— Де б оце глечичок з молочком поставить нам вспряту?

— Постав, стара, цеє молочко в кущик.

Баба послухала діда і поставила в кущик. От пішли вони жать. Жнуть та й жнуть, а лисичка прибігла та й випила молочко, та голови із глечика назад не вийме. Ходить лисичка, головою крутить та й каже:

— Ну, глечичок, пошуткував та й буде ж уже, випусти мою головоньку! Буде ж тобі, голубчик, буде!

Не отстає глечик, хоч ти що роби.

— Підожди ж, проклятий глечик: не отстаєш, ну так я тебе утоплю.

Побігла лисичка до річки глечика топить. Вбігла вона в річку, всунула голову в воду,— повен глечик і набрався води. Так глечик за собою в воду і лисицю потягнув.

Овечка

Йшла овечка дорогою і судосилась з вовком.

— Здоров будь, овечко!

— Здоров, вовче! — каже овечка.

— Куди ти,— каже вовк,— ідеш?

— У поле, пастись.

— Я тебе,— каже вовк,— хочу з'їсти.

— Е,— каже овечка,— коли ти хочеш мене з'їсти, то піди ж перш та висповідайся.

— Куди ж я,— питає вовк,— піду сповідатись?

— Я тебе заведу.

Ото овечка повела вовка в западню і каже йому:

— Застроми сюди лапу!

Вовк застромив туди лапу, куди сказала йому овечка, западня — хлоп! — і застукнулась.

Сіпався вовк, сіпався — не може ніяк, бідний, вирватись.

Так він стояв, аж поки чоловік не прийшов з дрючком уранці та не висповідав того вовка.

Кривенька качечка

Були собі дід та баба, та не було у них дітей. От вони собі сумують, а далі дід і каже бабі:

— Ходімо, бабо, в ліс по грибки!

От пішли. Бере баба грибки, коли дивиться, у кущику гніздечко, а в гніздечку качечка сидить. От баба і каже дідові:

— Дивись, діду, яка гарна качечка!

А дід каже:

— Візьмемо її додому, нехай вона у нас живе.

Стали її брати, коли дивляться, аж у неї ніжка переломлена. Вони взяли її тихенько, принесли додому, зробили їй гніздечко, обложили його пір'ячком і посадили туди качечку, а самі знов пішли по грибки.

Вертаються, аж дивляться, а в них так прибрано, хліба напечено, борщину зварений. От вони до сусідів:

— Хто це? Хто це?

Ніхто нічого не знає.

Другого дня знов пішли дід та баба по грибки. Приходять додому, аж у них і вареники зварені, і починочок стоїть на віконці.

Вони знов до сусідів:

— Чи не бачили кого?

Кажуть:

— Бачили якусь дівчину, від криниці воду несла. Така, кажуть, гарна, тільки трошки кривенька.

От дід і баба думали-думали: «Хто б це був?» — ніяк не вгадають. А далі баба дідові каже:

— Знаєш що, діду? Зробимо так: скажемо, що йдемо по грибки, а самі заховаємося та й будемо виглядати, хто до нас принесе воду.

Так і зробили.

Стоять вони за коморою, коли дивляться, аж із їхньої хати виходить дівчина з коромислом: така гарна, така гарна, тільки що кривенька трошки. Пішла вона до криниці,

а дід і баба тоді в хату, дивляться, аж у гніздечку нема качечки, тільки повно пір'ячка. Вони тоді взяли гніздечко та й укинули в піч, воно там і згоріло.

Коли ж іде дівчина з водою. Ввійшла в хату, побачила діда і бабу та зараз до гніздечка – аж гніздечка немає. Вона тоді як заплаче. Дід і баба до неї кажуть:

– Не плач, галочко! Ти будеш у нас за дочку; ми будемо тебе любити і жалувати, як рідну дитину.

А дівчина каже:

– Я довіку жила б у вас, якби ви не спалили мого гніздечка та не підглядали за мною, а тепер, – каже, – не хочу! Зробіть мені, діду, кужілочку й веретенце, я піду від вас.

Дід і баба плачуть, просять її зостатися, вона не схотіла.

От дід тоді зробив їй кужілочку й веретенце; вона взяла, сіла надворі й пряде. Коли ж летять каченят табуночок, побачили її й співають:

Онде наша іва,
Онде наша діва,
На метеному дворці,
На тесаному стовпці.

Кужілочка шумить,
Веретенце дзвенить.
Скиньмо по пір'ячку,
Нехай летить з нами!

А дівчина їм відказує:
Не полечу з вами:
Як була я в лужку,
Виломила ніжку,
А ви полинули,
Мене покинули!

От вони їй скинули по пір'ячку, а самі полетіли далі. Коли летить другий табуночок, і ці теж:

Онде наша іва,
Онде наша діва,
На метеному дворці,
На тесаному стовпці.

Кужілочка шумить,
Веретенце дзвенить.
Скиньмо по пір'ячку,
Нехай летить з нами!

А дівчина їм відказує:

Не полечу з вами:
Як була я в лужку,
Виломила ніжку,
А ви полинули,
Мене покинули!

Коли ж летить третій табуночок побачили дівчину і зараз:

Онде наша іва,
Онде наша діва,
На метеному дворці,
На тесаному стовпці.

Кужілочка шумить,
Веретенце дзвенить.
Скин'ємо по пір'ячку,
Нехай летить з нами!

Скинули їй по пір'ячку, дівчина увертілася в пір'ячко, зробилась качечкою і полетіла з табунчиком. А дід і баба знов zostались самі.

!Починочок – від починок – пряжа, намотана на веретено.

Кужілочка -* від кужілка – частина прядки у вигляді кілка, на який намотують пряжу.

Веретенце – від веретено – дерев'яний пристрій для ручного прядіння.

? Прочитайте казку. З чого дивувалися дід з бабою? Що вони згодом з'ясували?

Чому дівчина не схотіла більше в них залишатися?

Що у цій казці схвалюється, а що – засуджується?

Знайдіть у казці повтори. Як ви вважаєте, з якою метою їх ужито? З якою інтонацією їх треба читати?

Простежте, які ознаки чарівності є у цій казці. Хто є головним героєм казки?

Три бажання

Жили собі дід і баба, та такі вже вбогі, що й не розказати. Ото сядуть голодні та холодні біля віконця й цілісінький день знічев'я витрішки продають.

Одного разу йшла повз їхній двір якась чужа, не тамтешня жінка. А було вже надвечір, то вона попросилась до старих переночувати. Ті впустили її до хати, дали, що Бог послав, повечеряти, і на печі спати поклали.

На ранок прокинулась жінка, подякувала старим за гостину та й каже:

— За те, що проти ночі ви не прогнали мене, що останнім шматочком поділилися, хочу вам віддячити. Невдовзі, як залишу вашу господу, загадайте собі три найпотаємніші бажання — і вони зараз таки й збудуться.

Сказала так і помандрувала своєю дорогою. А була то не проста жінка, а чарівниця. От сидять дід з бабою край столу й міркують, що б їм такого загадати, аби їхнє злиденне життя на краще обернулось. А дід голодний-преголодний був, то, не довго думавши, й вигукнув:

— Хочу великий кавалок печеної ковбаси!

Тут-таки з комина і впала йому до рук ковбаса — рум'яне запашне кільце завгрубшки з макогона.

Баба як глянула і на всю хату зарепетувала:

— А бодай тобі, старий, добра не було! Замість того, щоб просити багатства, молодості, йому, бач, шмат ковбаси давай! Щоб вона тобі до носа прикипіла!

І тої ж миті кільце стриб дідові межі очі й приросло, ніби там вік вікувало.

Ой лишечко! Що тепер робити! Баба й сама вже не рада, що таке вкоїлось. Плаче, бідна, побивається. А дід бадьориться, заспокоює:

— Та годі, стара, годі. Маємо ж іще одне бажання. То давай його разом і загадаємо.

Не змовляючись, вони в один голос на всю хату загукали:

— Згинь, ковбасо! Пропади, ковбасо!

І не встигли вони й оком кліпнути, як смачне кільце, що так дразливо пахтіло дідові під самісіньким носом, зникло, ніби його лизь злизав.

Так через свою квапливість та необачність і лишилися дід і баба ні з чим.

Вчений кум

Якось один чоловік віддав свого сина до школи. Коли хлопець прийшов на літо додому, батько розпитав, як у нього йде наука, і мовив:

– Хотілося б мені побачити, чого ти вже навчився. Ходімо до кума, він дуже вчений, і ти з ним побалакаєш!

Після полудня пішли вони до кума, посиділи, попоїли, а тоді батько попрохав кума вивірити хлопця, кум і спитав:

– А скажи-но мені, як зветься той звір, що ловить мишей?

– Такий звір зветься котом, – відповів хлопець.

– Овва! Він зветься спритністю! – вигукнув кум.

Батько покрутив головою, а кум спитав:

– А як зветься те, на чому ми варимо їжу?

– Вогонь! – відповів школяр.

– Еге! – знову заперечив кум. – Ця штука зветься пекучістю!

Батько почав хмурніти, а кум випробував хлопця далі:

– А як зветься ота хата, куди ми звозимо снопи з поля?

Хлопець здивувався, що хрещений питає його про таке, і відповів:

– Та стодолю ж!

– Ба ні! Вона зветься достатком! – засміявся кум.

Батько сидів мов на голках, та кум вів своєї:

– А як зветься те, що носить на собі кораблі?

– Вода, – відповів хлопець.

– Гай-гай! – вигукнув кум і зацідив кулаком по столу. – Та штука зветься могутністю! Тут батько не витримав, узяв ціпка і добряче відлупцював школяра. Хлопець гірко плакав.

Під кінець літа пішов хлопець разом із батьком до кума попрощатись. Зайшли вони у двір і побачили, що наймичка вибирає з кабиці попіл, а під ноги їй увесь час лізе кішка, Наймичка розгнівалася і сипонула на кицьку попелом із лопатки. У попелі лишалися розпечені вуглини, вони застрягли в кішки на спині, і шерсть у неї затліла. Кішка наче шалена шугонула до стодоли, полізла в солому, і солома зайнялася.

Батько побіг у хату, хлопець метнувся за ним і закричав:

– Ой-ой-ой! Спритність із пекучістю скочила в достаток, біжіть мерщій з могутністю!

– Тю, синку, я тебе не розумію. Що сталося? – здивувався кум.

– Спритність із пекучістю скочила в достаток, біжіть мерщій з могутністю! – знов закричав хлопець

– Та я тобі кажу, що не розумію! – вигукнув кум. – Кажи, що сталося?

Тоді хлопець сказав:

– У кішки загорілася шерсть, вона скочила в стодолу, несіть швидше воду!

Кум з батьком вибігли надвір, та стодола вже зайнялася. Кум побивався, рвав на собі чуба і голосив:

– І що це мені до макітри влізло, і чого це я вчив тебе говорити не по-людські? Оце мені кара!

– Авжеж, – мовив батько і відтоді не водив сина до кума на іспити.

Українські народні казки. 1976. — С. 34—36.

Кирило Кожум'яка

Колись був у Києві якийсь князь, лицар, і був коло Києва змій, і щороку посилали йому дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робити, коли давали городяни, треба й йому давати. Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її й полюбив. От вона до нього прилестилась та й питається раз у нього:

— Чи є, — каже, — на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є, — каже, — такий — у Києві над Дніпром... Як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюсь за них, чи витягне-то він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з ними трохи на берег не витягає. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна і взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись? А при ній не було ні душі, — тільки один голубок. Вона згодувала його за щасливої години, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі і написала до отця.

«От так і так, — каже, — у вас, тату, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче вів із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі! Благайте його, таточку, і словами, і подарунками, щоб не образився він за яке незвичайне слово! Я за нього і за вас буду довіку молитися».

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно. Голубок злинув під небо та й прилетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ї та й побачили голубка.

— Татусю, татусю! — кажуть. — Чи бачиш — голубок від сестриці прилетів!

Князь перше зрадів, а далі подумав-подумав та і засумував:

— Це ж уже проклятий ірод згубив, видно, мою дитину! А далі приманув до себе голубка, глядь — аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, ах дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину.

— Чи є такий чоловік, що прозивається Кирилом Кожум'якою?

— Є, князю. Живе над Дніпром.

— Як же б до нього приступитись, щоб не образився та послухав?

Ото сьак-так порадились та й послали до нього самих старих людей. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері зо страхом та й злякались. Дивляться, аж сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакою білою бородою! От один з тих посланців: «Кахи!»

Кожум'яка жажнувся, а дванадцять кож тільки трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:

— От так і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А він і не дивиться: розсердився, що через них та дванадцять кож порвав.

Вони знов давай його просити, давай його благати. Стали навколішки... Шкода! Просили-просили та й пішли, понуривши голови.

Що тут робитимеш? Сумує князь, сумує і вся старшина.

— Чи не послати нам іще молодших?

Послали молодших — нічого не вдіють і ті. Мовчить та сопе, наче не йому й кажуть. Так розібрало його за ті кожі.

Далі схаменувся князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, як стали навколішки та як заплакали, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, для вас я вже зроблю. Пішов до князя.

— Давайте ж, — каже, — мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів десять, та й пішов до змія. А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже миритися? Битися з тобою, з іродом проклятим! От і почали вони битися — аж земля гуде. Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли й вирве, що розбіжиться та вхопить, то так жмуток конопель і вирве. А він його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить, — так

йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напиться, та вскочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожум'яка вже й обмотавсь коноплями, і смолою обсмоливсь. Ото вискакує з води проклятий ірод, і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою тільки луп! Що розженеться, то він знай його булавою тільки луп та луп, аж луна йде. Бились-бились — аж курить, аж іскри скачуть. Розігрів Кирило змія ще лучче, як коваль леміш у горні: аж пирхає, аж захлинається, проклятий, а під ним земля тільки стогне.

Коли ж зміюка — бубух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками.

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну і віддав князеві. Князь уже й не знав, як йому й дякувати. Та вже з того-то часу і почало зватися те урочище в Києві, де він жив, Кожум'яками.

Українські народні казки. — К., 1976. — С. 140—143.

? Цей твір — казка, оповідання, переказ, легенда? Доведіть свою думку. Визначте у творі фантастичне.

Про які часи розповідається у творі?

Яким ви уявляєте Кирила Кожум'яку? Знайдіть і прочитайте місця, де розповідається про його силу і мужність.

Повість минулих літ
Уривок
Поєдинок сина Кожум'яки
і печенізького велетня

В літо 992. Пішов Володимир на хорватів. Коли ж повертався він з хорватської війни, прийшли печеніги на той бік Дніпра від Сули. Володимир виступив проти них і зустрів їх на Трубежі коло броду, де тепер Переяслав. (Тепер Переяслав-Хмельницький). І став Володимир на цій стороні ріки, а печеніги на тій, і не насмілювалися ні наші туди, ні печеніги сюди. І от приїхав князь печенізький до ріки, викликав Володимира і сказав йому: «Випусти ти свого мужа, а я свого, хай поборються, Якщо твій муж кине мого на землю, то не будемо воювати три роки. Якщо ж наш муж кине твого на землю, то будемо навпаки — воювати три роки». І розійшлись вони. Володимир повернувся в свій табір, і послав оповісників, а ті ходили і вигукували: «Чи нема такого мужа, який поборовся б з печенігом?» І не знайшлося нікого. На ранок приїхали печеніги і привезли свого мужа, а у наших — не було нікого, Зажурився Володимир і знов послав оповісників, щоб обійшли усе військо.

І ось прийшов до князя один старий дружинник і сказав йому: «Князю! Є в мене дома один менший син. Я вийшов з чотирма, а той дома залишився, З самого дитинства ніхто його ще не поборов. Одного разу я насварив його, коли він м'яв кожу, так він так розсердився на мене, що взяв ту волову кожу й роздер її руками». Почувши про те, князь дуже зрадів і послав по нього. І привели молодого Кожум'яку до князя, і князь оповів йому все. Той відповів: «Князю! Не знаю, чи зможу я поборотися з печенігом, Випробуй мене: чи нема у вас великого і сильного бика?» Бика знайшли, великого і сильного, роздратували його розпеченим у вогні залізом і випустили геть. Бик побіг повз людей, а хлопець схопив його рукою за бік і вирвав кожу з м'ясом, скільки захопила рука. І сказав йому Володимир: «Можеш боротися з печенігом». На ранок знов прийшли печеніги і стали викликати: «Де ж ваш муж? Наш ось уже готовий!» Печеніги виставили свого мужа: він був страшенно великий і лютий лицем.

Тоді виступив отрок Володимира. Побачивши його, печеніг засміявся, бо той був зростом і тілом середній. І от розміряли місце між двома полками й пустили один проти одного борців. Вони зчепилися й міцно стисли один одного, й здушив отрок руками печеніга до смерті. І вдарив ним об землю. Скрикнувши, печеніги побігли, і гналися за ними руські, сікли їх і прогнали геть.

Володимир вельми зрадів і заклав місто біля того броду, назвавши його Переяславом, бо тут переяв, тобто перейняв, славу у печенігів той Кожум'яка-отрок. Зробив його Володимир великим мужем і його батька теж. З перемогою і великою славою повернувся князь у Київ.

Котигорошко

Був собі один чоловік, і мав шестеро синів та одну дочку. Пішли сини в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона й каже:

– А де ж ви будете орати? Я не знаю. Вони кажуть:

– Ми будемо тягти скибу від дому аж до тієї ниви, де будемо орати, – то ти за тією борозною і йди.

Поїхали.

А змій, що живе за тим полем у лісі, взяв – ту скибу закотив, а свою протяг до своїх палаців. От сестра, як понесла братам обідати, то пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змійового двора. Там її змій і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері:

– Весь день орали, а ви нам не прислали обідати.

– Як то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукала?

Брати й кажуть:

– Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли-таки до того змійового двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

– Братіки мої милі, де ж я вас подіну, як змій прилетить? Він же вас поїсть!

Коли це й змій летить.

– А – каже, – людський дух пахне. А що, хлопці: битися прийшли, чи миритися?

– Ні, – кажуть, – битися!

– Ходім же на залізний тік!

Пішли на залізний тік битися. Не довго й бились: як ударив їх змій, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді ледве живих та й закинув до глибокої темниці.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів, – нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі. Жінка взяла горошинку та й з'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води – не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь – докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять люди, як глянули – аж поторопіли, так злякались, що в нього така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив, – люди й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великої шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й сховав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері:

– Деся повинні були в мене бути брати й сестра?

– Еге, – кажуть, – синку, була в тебе і сестра і шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.

– Ну, – каже він, – так я ж піду їх шукати.

Батько й мати умовляють його.

– Не йди, сину: шестеро пішло, та загинуло, а то ти один щоб не загинув?!

– Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити?

Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

– Скуй, – каже, – мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що насилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко ту булаву, як махнув, як кинув угору, та й каже до батька:

– Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме булава через дванадцять діб.

Та й ліг. На тринадцяту добу гуде та булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударила об нього, так і розскачилася надвоє. Він і каже:

– Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру, – треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

– На, – каже, – перекуй, щоб була по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знову спати на дванадцять діб. На тринадцяту добу летить та булава назад, реве – аж земля дрижить. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця, – булава як ударила об нього, – тільки трошки зігнулась.

– Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці, – піду.

Узяв ту булаву, в торбу буханців та сухарців, і прощався – пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до великого двора. Увіходить у двір, тоді в будинки, а змія нема, сама сестра Оленка вдома.

– Здорова була, дівчино! – каже Котигорошко.

– Здоров був, парубче! Та чого ти сюди зайшов: прилетить змій, то він тебе з'їсть.

– Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

– Я була одна дочка в батька й матері, та мене змій украв, а шестеро братів пішли визволяти та й загинули.

– Де ж вони? – питається Котигорошко.

– Закинув змій до темниці, та й не знаю, чи ще живі, чи, може, на попільцях потрухли.

– Отже, може, я тебе визволю, – каже Котигорошко.

– Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам! – каже Оленка.

– Дарма! – відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змій. Прилетів та тільки в хату – і зараз:

– Ге, – каже, – людський дух пахне!

– Де б то не пах, – відказує Котигорошко, – коли я прийшов.

– Агов, хлопче, – а чого тобі тут треба? Битися чи миритися?

– Де то вже миритися, – битися! – каже Котигорошко.

– Ходім же на залізний тік!

– Ходім! Прийшли. Змій і каже:

– Бий ти!

– Ні, – каже Котигорошко, – бий ти спочатку! От змій як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як махнув булавою, як ударив змія, – ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змій, ударив Котигорошка, – і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє, – зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, відімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оленку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішли додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли так скільки дороги, сіли під дубком спочивати. Котигорошко притомився після того бою та й заснув. А ті шестеро братів і радяться:

– Будуть з нас люди сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам убив. Та й добро змійове він собі все забере.

От радилися-радилися та й нарадилися: тепер він спить, не почує, – прив'язати його добре ликом до дубка, щоб не вирвався, – тут його зв'язати і розірвати. Як радились, так і зробили: прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається, – прив'язаний. Він як рвонувся, – так того дубка й вивернув з корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує: брати вже прийшли та й розпитуються в матері:

– А що, мамо, чи в вас іще були діти?

– Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти.

Вони тоді:

– Оце ж ми його прив'язали, – треба бігти та одв'язати.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату, – за малим хати не розвалив.

– Оставайтесь же, коли ви такі! – каже. — Піду я в світ.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та й іде, коли дивиться – відтіль гора відсіль гора, а між ними чоловік руками й ногами в ті гори вперся та й розпихає їх. Каже Котигорошко:

– Боже поможи!

– Дай боже здоров'я!

– А що ти, чоловіче, робиш?

– Гори розпихаю, щоб шлях був.

– А куди йдеш? – питає Котигорошко.

– Щастя шукати.

– Ну, то й я туди. А як ти звешся?

– Вернигора. А ти?

– Котигорошко. Ходім разом!

– Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать – чоловік серед лісу як махне рукою – так дуби й вивертає з корінням.

– Боже поможи!

– Дай боже здоров'я!

– А що ти, чоловіче, робиш?

– Деревя вивертаю, щоб іти було просторіше.

– А куди йдеш?

– Щастя шукати.

– Ну, то й ми туди. А як звешся?

– Вернидуб. А ви?

– Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!

– Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать – чоловік із здоровенними вусами сидить над річкою: як крутнув вусом, – так вода й розступилася, що й по дну можна перейти. Вони до нього:

– Боже поможи!

– Дай боже здоров'я!

– А що ти, чоловіче, робиш?

– Та воду відвертаю, щоб річку перейти.

– А куди йдеш?

– Щастя шукати.

– Ну, то й ми туди. А як звешся?

– Крутивус. А ви?

– Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом!

Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі, – Вернигора перекине; де ліс, – Вернидуб виверне; де річка, – Крутивус воду відверне. От зайшли вони в такий великий ліс, – коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, – нікого нема. Котигорошко й каже:

– Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

– Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати.

Коли хтось стукає в двері:

– Відчини!

– Не великий пан, – відчиниш і сам, – каже Вернигора.

Двері відчинились та й знов хтось кричить:

– Пересади через поріг!

– Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влезить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернигори із спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернигора крутивсь, крутивсь, якось одірвав свого чуба, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

– А чого ти запізнився з обідом?

– Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали спати. На другий день устають, Котигорошко й каже:

– Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж хтось стукає в двері:

– Відчини!

– Не великий пан, відчиниш і сам.

– Пересади через поріг!

– Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба із спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якось уже там з гвіздка зірвався та й ну швидше обід варити. Коли приходить товариство.

– А що це ти з обідом спізнився?

– Та задрімав, – каже, – трохи...

А Вернигора вже й мовчить: догадався, що воно було.

На третій день zostався Крутивус, – і з ним те саме. А Котигорошко й каже:

– Ну, та й ліниві ви обід варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся вдома.

На другий день ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко вдома застається. От наварив він їсти, та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері:

– Відчини!

– Стривай, відчиню, – каже Котигорошко. Відчинив двері, – аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

– Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до нього, пнеться.

– А чого тобі? – питає Котигорошко.

– А ось побачиш, чого, – каже дідок, доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко:

– То ти такий! – та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його в ліс, розколов дуба, заклав у розколину дідову бороду й защемив її там.

– Коли ти, – каже, – такий, дідусю, що зараз і до чуба берешся, то посидь собі тут, я знову сюди прийду.

Приходить він у хату, – вже й товариство поприходило.

– А що обід?

– Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

– А ходіть лише, – я вам таке диво покажу, що ну!

Приходять до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що і йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння з спини драв.

– Е, – каже Котигорошко, – коли він такий, то ходім його шукати.

А де дідок того дуба тяг, – там так і знати, що волочено, – вони тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко каже:

– Лізь туди, Вернигоро!

– А цур йому!

– Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

– Коли ж так, – каже Котигорошко, – полізу я сам. Давайте плести шнури.

Наплели вони шнурів, намотав Котигорошко на руку кінець та й каже:

– Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали, – таки сягнули до дна — аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити, – аж дивиться: стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями, – аж вибігає йому назустріч королівна – така гарна, така гарна, що й у світі кращої нема.

– Ой, – каже, – чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

– Та я, – говорить Котигорошко, – шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

– Е, – каже вона, – дідок бороду з дубка визволяє. Не йди до нього, – він тебе вб'є, бо вже багато людей повбивав.

– Не вб'є! – каже Котигорошко, – то ж я йому бороду защемив. А ти ж чого тут живеш!

– А я, – каже вона, – королівна, та мене цей дідок украв і в неволі держить.

– Ну, то я тебе визволю. Веди мене до нього!

Вона й повела. Коли справді: сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже:

– А чого ти прийшов? Битися чи миритися?

– Де вже, – каже Котигорошко, – миритися, – битися!

От і почали вони битися. Бились-бились, і таки вбив Котигорошко дідка своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, якою він спускався. Прийшов та й гукає:

– Агов, побратими, – чи ви ще є?

– Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли:

– Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок:

– І це ваше.

І третій їм віддав, – усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну:

– А це моє, – каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумали:

– Нащо будемо його тягти? Нехай лучче й королівна нам дістанеться. Підтягнім його вгору та тоді й пустимо, – він упаде та й уб'ється.

А Котигорошко та й догадався, що вони вже надумали щось, – узав прив'язав до мотуза каменюку та й гукає:

– Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули, – камінь тільки гуп!

– Ну, – каже Котигорошко, – добрі ж і ви! Пішов він підземним світом. Іде та іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує, – на дубі пищать грифенята в гнізді. Він заліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та їй питає:

– Хто це вас накрив? А діти кажуть:

— Як не з'їси, то ми скажемо.
— Ні, — каже, — не з'їм.
— Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.
Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:
— Кажи, що тобі треба, — я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти zostалися живі, а то все — я полечу, а тут піде дощ, — вони в гнізді й заллються.
— Винеси мене, каже Котигорошко, — на той світ.
— Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма, — треба летіти. Візьмемо з собою шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м'яса, а як поверну наліво, то даси трохи води, а то не долечу та й упаду.
Взяли вони шість кадовбів м'яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа, — полетіли. Летять та й летять, як поверне гриф голову направо, то Котигорошко йому вкине в рот шматок м'яса, а як наліво — дасть йому трохи води. Довго так летіли, — от-от уже долітають до цього світу. Коли гриф повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м'яса нема. Тоді Котигорошко відрізав у себе литку та й кинув грифові в рот. Вилетіли нагору, гриф і питається:
— Чого це ти мені такого доброго дав аж наприкінці?
Котигорошко й показав на свою ногу:
— От чого, — каже.
Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс зцілющої води: як притулили литку та покропили тією водою, — вона й приросла.
Гриф тоді повернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у нього живуть та й сваряться поміж себе: кожен хоче з королівною оженися, то й не помиряється.
Коли це приходить Котигорошко. Вони полякалися, а він каже:
— Ви мене зрадили, — мушу вас покарати.
Та й покарав.
А сам одружився з тією королівною та й живе.

Про злидні

Був собі чоловік, та такий бідний, що й їсти іноді не було чого не тільки йому, але навіть і діткам маленьким; а він був бідний од того, що у нього під пічкою було дванадцять злиднів.

Підходить ото уже пущання — треба заговлять на піст. Той чоловік добув якоесь скоромного. Сіли всі, повечеряли, — що Бог дав, а той чоловік та був музика. От після вечері взяв він скрипку і зачав грати. Діти як почули, посхоплювались і давай танцювати. Йому так весело стало, що діти танцюють, — задивився на їх, задумавсь і грати перестав. Коли дивиться, аж злидні разом з дітьми танцювали насеред хати, а як перестав він грати, так вони хутчій під піч так і сунули, — аж не потовпляться, так їх багато.

От він і питає, як уже вони поховались під піч:

— Може, вам під піччю погано, тісно сидить?

А вони йому: «Ні, не погано, добре буде». А одному та було тісно, от він і каже:

— Де там тобі, чоловіче, добре! Тіснота така, що не доведи Мати Божа.

— Якщо до правди тісно, — каже той чоловік, — то я найду, де вас подіти, почекайте трохи.

От він побіг хутенько на двір, взяв бочку, вніс її до хати і каже до злиднів: «От лізьте всі сюди!»

Вони як зачали лізти в ту бочку, всі повлазили, бочка повна зовсім, а він узяв кружок, заднив хутчій, вивіз на поле та й покинув. Приходить він додому і хвалиться жінці і діткам, як то він злиднів збувся.

— Ну, тепер, — каже він, — може Бог дасть, що наша господарка поліпшається.

Прошло там, може, з півроку, а може, й більше, господарка повелась так, що й багаті стали йому зазидувати. Купив він корову там за десять чи за дванадцять карбованців, через місяць корова приведе телятко, він її і продасть уже за двадцять або за двадцять п'ять, купить овечку, — шерсть остриже з неї, а саму продасть і більше ще візьме, як сам заплатив; посіє на полі жита чи пшениці, так таке вродить колосисте та зернисте ж, та таке, що аж до землі гнеться. Всі вже люди стали дивуватися, — що перше був такий бідний — дітей не було чим погодувати, а тепер так добре живе.

Приходить до його старший брат і питає:

— Як оце зробилось, що тобі так у господарстві стало щастить?

— Щастить, — каже, — бо злиднів не стало.

— А де ж вони подівались?

— Одвіз на поле, заднив бочку, та й покинув.

— А які вони?

— Підди подивись, як тобі хочеться знати.

— Як же я піду, коли не знаю, де ти їх покинув. Поведи мене.

От як почав прохати, як почав прохати, то той мусив повести його туди, де покинув злиднів. Прийшли вони до тієї бочки.

— От, — каже, — в бочці, подивись!

— Та зніми ти сам кружок.

Той тільки що підняв кружок, злиднів з бочки учепивсь йому бідному на шию. Той уже йому і руки розривав, не розірве, — держиться проклятий; він уже і дряпав, і кусав, і ножем різав — нічого не помагає, держиться проклятий.

Пішов той чоловік з злиднем додому. Як тільки увійшов у хату, зараз і каже жінці:

— Ану тепер, жінко, будем вибиратися з хати, життя не буде нам, знову злиднів є.

Жінка бачить, що злиднів визволився з бочки, складає худобу, забирає дітей, і ідуть всі до лісу; а злиднів той проклятий все на плечах висить у того чоловіка. Приходять вони у ліс; а тут хуртовина та мороз, та холодний такий, що аж очі рогом лізуть.

— Ну, — каже чоловік, — треба розложити вогню та хоч погріється, а то тут нам на холоді й згинуть.

Зрубали сосну, давай її колоть на дрова — так ніяк не розколоть. От той чоловік і каже:

— Беріться всі до сосни, а то як не буде огню — всі пропадем, беріться та роздирайте сосну руками.

Всі кинулись до сосни, і той з плечей, та й заложив руки в щілину сосни і силкується, щоб то її роздерти. Тільки що злиднів позакладав туди обидві руки, трохи не по самі лікті; клинник так йому там і придавило руки.

— Ну, тепер, — каже чоловік, — вертаймося, жінко, додому — злидня уже і посліднього збулись, може, знову Бог дасть, що господарка піде на лад.

Пішли всі додому і живуть собі як слід.

Українська народна поетична творчість. Хрестоматія. — К., 1968, _ а 136—138.

Мудра дівчина

Було собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову і каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив, як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана.

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, – то він і каже їм:

– Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

– Кажіть, пане!

– Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете. Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

– От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав, та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

– Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

– Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

– А яка ж загадка, тату? – Маруся питає.

– Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

– Е, тату, ситніш над усе – земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе – сон, бо як хоч добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Чиба? – каже батько. – Адже й справді так! Так же я й панові казатиму. Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

– Ану, відгадали?

– Відгадали, пане, кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішить, та й каже:

– Ситніш, пане, над усе – ваші кабани, а прудкіш над усе – ваші хорти, а миліш над усе – гроші!

– Е, брешеш, брешеш! – каже пан. Тоді до вбогого:

– Ану, ти!

– Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

– Правда, правда! – каже пан. – Ну, а прудкіш що на світі?

– Прудкіш, пане, над усе – думка, бо думкою враз куди хочеш перелетиш.

– Так! Ну, а миліш? – питає він.

– А миліш над усе – сон, бо як хоч добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Так, усе! – говорить пан. – Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

– Та що ж, пане, – каже вбогий, – є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

– Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка спекла їх на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

– Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, – нехай він виоре землю, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скошив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, щоб їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

– Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

– Неси своїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто ліктів полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знову плаче. Зустрічає його дочка й каже:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто ліктів полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

– Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прясти цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже чоловікові:

– Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

– Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

– Не журіться, тату, – все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла гринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає – одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

– Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

– Ось вам, пан, гостинець. – Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він – пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

– Чого вам, люди добрі?

– Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша – один каже.

А другий чоловік кажеб

– Ні, брехня, – моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

– Приведіть сюди лоша й кобил: до якої лоша побіжить, – та й привела.

От привели, поставили запряжених кобил, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти – взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут роботи, як розсудити. А Маруся каже:

– Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть – котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх – так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

? Пояснити значення слів: ізласкавився, позиватися, лікоть, гринджоли, рундук.

Назвіть дійових осіб казки. Де відбуваються події?

Перечитайте казку. Скільки загадок відгадала Маруся? Знайдіть і прочитайте частину тексту, де йдеться про першу, другу і третю загадки. Схарактеризуйте дівчину, пана.

Що схвалюється, а що засуджується у цій казці?

Знайдіть у казці зачин, основну частину і кінцівку. Прочитайте казку в особах.

Кобиляча голова

Сказала б казки – не вмію, сказала б приказки – не вмію, сказала б небилиці – так багато плутаниці.

Ну, казки, хоч не вміючи, а треба сказать.

Були собі дід та баба. От і в діда дочка, і в баби дочка. От баба пускає їх на досвітки прясти. Дідова ж дочка пряде, а бабина все нічого не робить, а як прийдуть додому, то ще й обмовить ту.

Ну, баба й зненавиділа дідову дочку та й каже до діда:

– Поведи свою дочку, де хоч, там її і дінь, щоб вона в нас дурно хліба не їла!

От дід – нічого робить – і повів.

Веде та й веде, та завів її в ліс – аж там стоїть хата пуста.

Він її у ту хату й увів.

– Сиди ж ти, дочко, тут, а я піду дровець нарубаю.

Та й пішов.

Прив'язав колодочку до віконечка, а сам подався додому.

То оце вітер війне, а колодочка – стук-стук, стук-стук!

А дівчина:

– Це ж мій батечко дрівця рубає!

Сидить вона собі, та й не вийде подивитися, що воно стука.

Аж ось уже стала й ніч.

Коли це – стукотить-грюкотить – кобиляча голова біжить.

– Дівко, дівко, одчини!

Вона одчинила.

– Дівко, дівко, пересади через поріг!

Вона й пересадила.

– Дівко, дівко, дай вечерять!

Вона й вечерять дала.

– Дівко, дівко, постели.

Вона й послала.

– Дівко, дівко, – просить, – положи мене спать!

Вона й поклала.

– Дівко, дівко, заглянь мені в ліве вухо, а в праве виглянь!

Вона заглянула, а там – і лавки, і двори, і будинки великі, і всяка всячина.

От як виглянула в праве вухо – й така стала гарна!

Згодом вийшла вона заміж за хорошого парубка, і живуть собі гарно.

Діждалися свята, вона й каже до свого чоловіка:

– Поїдьмо та й поїдьмо до мого батька в гості.

– То й поїдьмо, – каже чоловік.

Поїхали.

От як приїхали, а мачуха аж перелякалась, як побачила, що вона така стала, та й каже дідові:

– Поведи та й поведи мою дочку, куди свою водив!

Він узяв та й повів.

Веде та й веде – коли ліс, а в лісі пуста хата стоїть.

Він взяв та туди її й завів:

– Отут тобі, дочко, жить!

Та й пішов собі.

А вона досиділа аж до вечора, коли це стукотить-грюкотить – кобиляча голова біжить.

– Дівко, дівко, одчини!

А вона:

– Не велика пані, сама одчиниш.

Вона й одчинила.

– Дівко, дівко, пересади через поріг!
– Не велика пані, сама перелізеш!
Вона й перелізла.
– Дівко, дівко, дай вечерять!
– Не велика пані, й сама візьмеш!
Вона й повечеряла.
– Дівко, дівко, постели спать.
– Не велика пані, й сама постелиш.
– Дівко, дівко, заглянь мені в ліве вухо, а в праве виглянь!
Вона й заглянула. А там – самий ліс, такий густий та темний – оком не проглянеш. Тут де не взявся вовк, ухопив її та й поніс не знає куди.
От, а в діда була собачка маленька. То оце вона лежить на призьбі та:
– Дзяв-дзяв! Дідова дочка – як ясочка, а бабиної дочки і слуху не чуть!
То баба:
– А, капосна собака,
Як дражниться!
Та піде й прожене собачку з призьби і поб'є.
То баба в хату, а собачка знову на призьбу та:
– Дзяв-дзяв! Дідова дочка – як ясочка, а бабиної дочки і слуху не чуть!
От баба і каже дідові:
– Піди, діду, довідайся, що воно за знак, що твоя дочка приїздить у гості, а моєї і слуху не чуть.
Дід і пішов довідатися.
Коли приходить він туди – аж тільки хата пуста в лісі стоїть

!Плу'таниці, знена'виділа, при'зьбі, дра'жниться.

!!

До'світки – зібрання молоді для розваг і роботи.

??Прочитайте перші три речення казки. Пригадайте, чи траплявся вам раніше такий початок. З якою інтонацією його слід читати?

Якими зображено в казці бабину і дідову дочку? А бабу і діда? Свої міркування підтверджуйте рядками з тексту.

Чи можна цю казку назвати чарівною? Доведіть свою думку. Що в ній схвалюється, а що – засуджується?

Прочитайте виразно діалоги.

Сильніше за силу

Заліз кіт під стріху і спіймав горобця. Горобець попросив кота:

— Відпусти мене. Може, і я коли стану тобі в пригоді.

— Чим ти мені можеш знадобитися? — фиркнув кіт.— Я дужий, спритний, а це головне в житті.

Горобець заперечив:

— Це не зовсім так. **Є на світі щось сильніше, ніж сила.**

Сильніше, ніж сила? — здивувався кіт.— Що ж це, скажи?

– Коли вже так хочеш, скажу. Ось ти ходиш тихо, а кажуть, коли ти випустиш кігті, уся сила твоя пропаде.

– Це у мене сила пропаде? – підскочив кіт.

А горобець піднявся у повітря і крикнув:

– Знай, що сильніше за силу...

– Куди ти? – закричав кіт так сильно, що не чути було останніх слів горобця.

? *Прочитайте казку мовчки.*

Як ви гадаєте, що крикнув горобець?

Прочитайте казку в особах, при читанні казки зверніть увагу на слова, що допомагають передати почуття кота й горобця (які це почуття?).

Яка головна думка казки? Доберіть відповідно до головної думки казки прислів'я та приказки.

Розумна людина

Була колись війна. Вороже військо наближалось до одного містечка. От багатирі звідтіля навтікача, захопивши з собою скарби. А один учений чоловік іде собі в самій одежі, нічого в руках не маючи. «Чого ж ти свого добра не рятував?» – питають його люди. А він і каже: «Усе моє несу з собою, бо розум і все те, що я знаю, у мене в голові. А нема й на світі над розум та науку».

? Цей твір – казка, оповідання, притча? Доведіть свою думку.

Яке речення з цього твору може бути прислів'ям? Чому ви так вважаєте? Поясніть.

Спробуйте замінити одним словом словосполучення «вороже військо», «учений чоловік».

Як квітень до березня в гості їздив

Колись давно покликав Березень Квітня в гості. Квітень поїхав возом, а Березень заходився та такого наробив, що мусив Квітень додому повертатися: сніг, мороз, завірюха – не можна возом їхати. На другий рік знову поїхав Квітень до Березня в гості, та на цей раз уже не возом, а саньми. Березень пустив тепло, сніг розтав, річки розлилися. – знов мусив вернутися Квітень.

Зустрівся квітень з травнем і скаржитися:

– Скільки вже разів зриваюсь поїхати до Березня в гості, та ніяк не доїду – ні возом, ні саньми. Їду возом – зробиться зима така, що й осі пообмерзають, і колеса скрутяться. Поїду саньми – повинь така стане, що ні возом, ні саньми.

Травень каже:

– Я тебе навчу, як доїхати. Зроби так: візьми воза, сани й човен, то тоді, певне, доїдеш.

Послухав квітень і, діждавшись слушного часу, зробив так, як порадив Травень. Їде саньми, а на санях воза і човен везе. Березень дав тепло, і сніг розтав. Тоді Квітень кладе сани і човен на воза і таки їде далі. Став знову мороз і сніг – Квітень знов поскладав човен і воза на сани. Далі розтав сніг, розпустило річки, і не можна ні саньми, ні возом. Тоді Квітень склав на човен сани й воза і поїхав ще швидше по воді. Приїхав до березня в гості так, що той і не сподівався.

Здивувався Березень та й питає:

– А хто тебе навчив, як до мене дістатися?

– Та, спасибі йому, Травень порадив, як їхати.

Березень і каже тоді:

–Зажди ж ти, Маю, я ще тобі крильця обшмагаю.

То від цього й тепер часто в травні березневі морози бувають. Бо березень і досі сердиться на Травня.

? Цей твір – казка, оповідання, притча, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Якої ви думки про кожного з місяців? Підтвердіть свої міркування рядками з тексту.

Чому і як Березень мстився Травню?

Зерна

У одного чоловіка було три сини. Як прийшов час йому вмирати, покликав він дітей та й каже: «Сини мої любі! Пора мені вже вмирати. Як умру, кожен хай візьме собі по хаті, по городу, по полю. Ось вам житнє зерно: бережіть його поки. Як прийде час – нехай кожен зоре свою ниву і посіє це зерно. Як посієте – будете багаті, а як занехаєте – не буде вам щастя».

Умер батько. Сини поділилися й почали жити нарізно. Найстарший син сказав: «Навіщо я мучитимусь, орючи землю? Адже трава росте й без плуга. Угріє землю сонечко, намочить дощ і виросте хліб». І він порозкидав зерно по неораному полю. Однак насіння не зійшло. Тоді син почав сміятися з батькового заповіту. А поті кинув свою землю й пішов у інші краї.

Середульший син не схотів також сидіти дома. Подався він у багаті краї, де врожаї такі родять, що пером не описати. По садах аж віття згинається від садовини, баштани та городи захрясли городиною, пишним колосом хліби додолу схиляються, пухнасті трави встеляють землю. Тоді другий син сказав: «Тут земля й так мене прогодує. Нащо ж мені роботи?» І навіть не згадав про житнє зерно.

Минуло літо, настала зима – а в нього ані крихти в хаті. Подумав він тоді про батькове зерно, а його вже й черви поточили.

Так насміявся й другий син із батькового спадку.

А найменший син вибрав собі тим часом найкращу землю, вигноїв її, зорав, пообкопував канавами й посіяв зерно.

Працював він, не покладаючи рук, і нива йому віддячила за це.

Посходив хліб, виріс, вибився колос – добре вродило на полі у найменшого сина.

І робив він так щороку, і жив у достатку – і він сам, і його діти й онуки.

А тим часом брати його зубожіли геть. І намислили вернутися додому й прийшли до найменшого брата. Побачили вони поля великі й жнива багаті і сказали: «Погано ми вчинили, що не послухалися батька».

А найменший брат прийняв їх, і було в нього чим прогодувати і себе з сім'єю, і братів своїх.

? Цей твір – казка, оповідання, притча, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Доберіть слова, близькі за значенням:

Нива	Удобрив
Занехаяти	Рівчак
Нарізно	Лан
Заповіт	Збідніли
Захрясли	Постанова, наказ
Поточили	Занедбати
Намислили	Окремо
Вигноїв	Заросли
Канава	Погризли
зубожіли	надумали

Як сини виконували батьків заповіт?

До якого висновку дійшли два старші брати? Свої міркування підтвердіть рядками тексту.

Якої ви думки про наймолодшого брата? Який він?

Як ви вважаєте, чому так говорять:

Хто полю годить, тому жито родить.

Де господар добре робить, там і поле щедро родить.

Як Івась шукав синьої квітки

В однім селі, в убогій хатині під лісом жила бідна вдова з малим синком Івасем. Однієї весни вдова тяжко захворіла і не могла встати з ліжка, щоб піти між людьми та заробити собі і синові на прожиток. Зажурилася бідна мати, зажурився і хлопчик. А мати сказала сумно:

– Мені могла б допомогти тільки синя квітка. Якби дістати десь синю квітку, то я зараз би поздоровіла, і ми були б щасливі обоє.

Почув це Івась і важко задумався. Де б то йому дістати синю квітку?

Не думаючи довго, розпрощався Івась з матусею, попросив одну сусідку, щоб уважала на хвору, і вибрався в світ за синьою квіткою.

Іде він, іде, аж зустрічає стару бабусю.

– Бабусю, каже до неї. – Ви ходите по світі і, певне, знаєте, де можна б дістати синю квітку, що допомогла би моїй хворій матусі...

А баба каже до нього:

– Знаю, що синя квітка допомгла би твоїй матері, але не так легко її дістати. Синя квітка росте в густому лісі тільки при повному місяці, і може її дістати добра і відважна дитина. Більш нічого тобі сказати не можу.

Зажурився хлопчина, подякував бабусі і пішов далі. Іде він лісом, аж чує хтось десь жалібно стогне. Дивиться, а в терновім кущику заплутався маленький гномик і не може визволитися. Кинувся Івась до нього, допоміг і каже:

– Добродушку, я знаю, що ви любите помагати людям у потребі. Моя матінка важко хвора. Чи не скажеш мені, де росте синя квітка, яка допомагає від хвороби?

– Ходи зі мною до нашого підземного царства та запитаєш нашого царя. Він, певно, знає, – сказав добро душок.

І пішли вони обидва в підземне царство, що світилося від пречудних дорогоцінних каменів і квіток, але синьої квітки Івась там не побачив. Приступив він до царя добро духів. Що сидів на золотім престолі, і каже:

– Добрий царю добро духів, скажи мені, де росте синя квітка, яка допомгла би моїй хворій неньці!

А цар відповів:

– Я не знаю, де росте синя квітка, але знають про це, напевно, русалки в лісі. Іди ти в ліс та дивися, коли русалки опівночі почнуть танцювати і запитай їх, а вони тобі скажуть.

Подякував Івась цареві і пішов знову у світ. Це був ранок, до півночі далеко. Івась ліг на траву і заснув міцним сном, бо був дуже втомлений. Коли збудився, була якраз північ і над ним світив місяць, повний-повний. Недалеко на полянці побачив Івась русалок, які йшли хороводом і співали пісні.

– Русалки-сестрички, скажіть мені, де росте синя квітка, щоб я приніс її своїй хворій матері? – запитав Івась.

Русалки відповіли:

– Іди далі, аж дійдеш до синього моря, а за тим морем росте синя квітка.

Пішов хлопець далі тим лісом, аж справді прийшов до синього моря і побачив, що на другому боці росте повно синіх квіток, а від них іде чудовий запах.

– Правду говорили русалки, але як мені дістатись на другий берег, – зажурився Івась. Аж тут підпливає під берег велика риба і каже:

– Сідай, Івасю, на мою спину, я повезу тебе на другий бік, бо маю такий наказ від добро душки, якому ти поміг.

Сів Івась на рибу і за хвилинку опинився на другому березі озера. Скоро зірвав одну синю квітку, щонайкращу, і зараз відчув, що йому стало весело і легко на серці. Над ранок дійшов до рідної хати і став перед мамою. Тільки взяла матуся квітку в руки, як стала здоровою. І відтоді зажила вдова в щасті і гаразді. А все те вчинило добре серце дитини, яка не жаліла труда, щоб тільки допомгти своїй матері.

? Цей твір – казка, оповідання, притча, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Порівняйте цей твір з твором «Як мати стала зозулею». Що спільне, а що відмінне у цих творах?

Що допомогло Івасю врятувати рідну матір? Підтвердіть свою відповідь рядками із тексту.

Яка головна думка твору?

Милосердна пані

Була собі пані, та така... така... Ну, от побачите самі, яка!

Прийшов до неї дід, – старець, що милостині просить. Прийшов під двері, молиться та примовляє: «Подайте, Христа ради! подайте убогому для спасіння душі, милосердна пані!»

Почула пані та й думає: – «А справді! дам уже я йому що-небудь, – от хоч би оце яєчко-зносочок! Що вже там жалувати? Тож для спасіння своєї душі!» Закликала діда в

хату, дала йому те яєчко, приказуючи: «На тобі, дідусю, яєчко, іззіж, старенький, та помолися за мене Богові!»

Узяв дід яєчко, дякує: «Спасибі вам, пані! Нехай вам Господь заплатить за вашу добрість!»

Пішов дід, а пані й думає: – «От і добре, що я дала йому те яєчко, – що вже жалувати! Тільки коли б же то він пам'ятав!» Та й гукає на діда: – «Діду! Діду! Вернися!»

Вертається дід (може думав, що пані ще що дасть), кланяється. А пані пита його: «Діду! діду! чи я ж тобі дала яєчко?»

– Дали, пані, – нехай Господь спасе вашу душу! Нехай вам дає щастя й здоров'ячка, – і вам, і вашим діточкам!»

– Ну, іди ж собі, йди! – каже пані, та й думає: «Ні, таки пам'ятає за мій дар».

Але подумала-подумала пані та й знов кличе діда: – «Діду! діду! вернися!».

– Що там таке знов? – думає дід вертаючись. А пані знов його питає: – «Діду! діду! чи я тобі дала яєчко?».

– Дали, пані, нехай вам Бог дає панування! Нехай вам Господь дає чого ви собі просите!»

– Ну, добре!.. думає пані. – Нехай же молить Бога, нехай пам'ятає!».

Коли бачить пані, що дід уже за ворітьми – так швиденько пішов. «Ой, забуде, їй-Бо, забуде!» Та давай гукати у голос: «Діду! діду! вернися!..».

Вертається дід знов. «Що це, Боже мій», – думає дід, – «не дає мені з двору вийти!»

Підійшов, а пані знов його питає: «Чи я, тобі, діду, дала яєчко?»

Взяла вже тоді старого досада: «Та дали, – каже, – бодай вам дихати не дало! Подарували те нещасне яєчко, та все мені очі вибиваєте! Нате вам його!» Та й кинув пані яєчко.

– Овва! – думає пані. – Через того клятого діда і спасіння душі пропало, і яєчко розбилось!..

Колобок

Жив собі дід та баба, та такі убогі, що нічого в них нема. От раз дожились вже до того, що не стало у них і хліба – і їсти нічого. Дід і каже:

– Бабусю! Піди у хижку, назмітай у засіці борошенця та спечи мені колобок.

От баба так і зробила: витопила в печі, замісила яйцями борошно, що назмітала, спекла колобок і поклала на вікні, щоб простиг. А він з вікна – та на призьбу, а з призьби – та на землю та й побіг дорогою.

Біжить та й біжить, а назустріч йому зайчик.

– Колобок, – каже, – колобок, я тебе з'їм! А він каже:

– Не їж мене, зайчику-побігайчику, я тобі пісні заспіваю.

– Ану, якої?

– Я по коробу метений,
На яйцях спечений, –
Як од баби та од діда втік,
Так і од тебе втечу!

Та й побіг.

Біжить та й біжить. Зустрічає його вовк.

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

– Не їж мене, вовчику-братику, я тобі пісні заспіваю.

– Ану, якої?

– Я по коробу метений,
На яйцях спечений, –
Як од баби та од діда втік,
Так і од тебе втечу!

Та й побіг.

Знову біжить та й біжить. Зустрічає його ведмідь.

– Колобок, колобок, я тебе з'їм!

— Не їж мене, ведмедику-братику, я тобі пісні заспіваю.

— Ану!

— Я по коробу метений,
На яйцях спечений, —
Як од баби та од діда втік,
Так і од тебе втечу!

Та й маху...

Біжить та й біжить. Зустрічається з лисичкою.

— Колобок, колобок, я тебе з'їм!

— Не їж мене, лисичко-сестричко, я тобі пісні заспіваю.

— Ану, якої?

— Я по коробу метений,
На яйцях спечений, —
Як од баби та од діда втік,
Так і од тебе втечу!

— Ану-ну, ще заспівай! Сідай у мене на язиці, щоб мені чутніше було.

От він і сів та й давай співати:

— Я по коробу метений,
На яйцях спечений...

А лисичка його — гам! Та й проковтнула.

Телесик

Був собі дід та баба, а в їх не було дітей. І дід журиться, і баба журиться: «Що ми під старість робитимем, що нам бог дітей не дає?»

От раз баба й каже дідові:

— Поїдь та й поїдь, діду, у ліс, вирубай мені деревинку та зроби колисочку; то я положу деревинку в колисочку та буду колихати; буде мені забавка!

Дід і поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку... Баба положила ту деревинку в колисочку, колише й пісні співає:

Люлі-люлі, Телесику,
Наварила кулешику,—
Із ніжками, із ручками,
Буде тебе накормить!

Усе колише — та й співає, колише — та й співає...

От полягали вони увечері спать; коли встають уранці — аж з тії деревини та став син. Вони так зраділи, що боже! І назвали того сина Телесиком.

От росте той син та й росте, і такий став гарний, що ні здумать, ні згадать — тільки в казці сказати!

От як підріс він та й каже:

— Зроби, — каже, — мені, тату, золотий човник, і срібнеє веселечко, поїду я рибки ловить.

От дід і зробив золотий човник і срібнеє веселечко, спустили на річку,— він і поїхав. То оце він їздить по річці, ловить рибку та годує і діда, і бабу: наловить та оддасть — і знову поїде... Там і живе на річці, туди йому й їстиносять. А мати йому й каже:

— Гляди ж, сину, не помились: як я кликатиму, то пливи до бережка, а як хто чужий, то пливи даліш!

Він і поїхав.

От мати наварила йому снідати, принесла до берега та й кличе:

Телесику, Телесику!
Наварила кулешику...
Із ніжками, із ручками,
Буде тебе накормить!

Телесик почув:

— Це ж моя матінка снідать принесла! — Пливе. Пристав до бережка, наївся, напився, одіпхнув золотий човник срібним весельцем — і поплив далі рибки ловить.

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, та прийшла до берега і давай ревти:

Телесику, Телесику!
Наварила кулешику...
Із ніжками, із ручками,
Буде тебе накормить!

А він чує...

— То ж не моєї матінки голос! — Та махнув весельцем: — Пливи, пливи,— каже,— човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!

Човник і поплив. А змія стояла-стояла та й пішла од бережка. От мати Телесикова наварила йому обідать, понесла до бережка та й кличе:

Телесику, Телесику!
Наварила кулешику...
Із ніжками, із ручками,
Буде тебе накормить!

Він почув:

— Це ж моя матінка мені обідать принесла!

Приплив до бережка, наївся, напився, оддав матері рибку, що наловив, одіпхнув човник і поплив знову.

А змія приходить до бережка та вп'ять (знову) кличе товстим голосом:

Телесику, Телесику!
Наварила кулешику...
Із ніжками, із ручками,
Буде тебе накормить!

А віл почув, що не материн голос, та махнув весельцем:

— Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі! Човник і поплив далі.

От так і скільки раз: як мати принесе їсти та кличе, то він і пристане до бережка, а як змія кличе, то він махне весельцем — човник і попливе далі.

Змія бачить, що нічого не вдіє, та пішла до коваля:

— Ковалю, ковалю, іскуй мені такий тоненький голос, як у Телесикової матері!

Коваль і скував. Вона пішла до бережка та й стала кликати:

Телесику, Телесику!
Наварила кулешику...
Із ніжками, із ручками.
Буде тебе, накормить!

А він думав, що то мати. «То ж мені моя матінка їсти принесла!»

Та й приплив до бережка, а змія його мерщій ухопила з човна та й понесла до своєї хати. Приносить до хати:

— Оленко, Оленко, одчини!

Оленка й одчинила, вона ввійшла у хату.

— Оленко, Оленко, натопи мені піч так, щоб аж камені порозпадались!

Оленка заходилась, натопила піч, що аж камені падають...

— Оленко, Оленко, спечи мені Телесика, поки я з гостей повернуся!

Та й полетіла... Оленка й каже:

— Телесику, Телесику, сідай на лопатку, я тебе повожу — чи важкий, чи ні!

А він каже:

— Так як же сідять, що я не вмію?

— Сідай! — каже Оленка.

От він узяв та й положив голову,

— Е, ні, сядь зовсім!

Він узяв; та положив одну руку.

— Так? — каже.

— Е, ні, сядь таки зовсім!
Він узяв та положив і другу руку та й каже:
— Отак хіба?
— Та ні,— каже,— ні!
— А як же? Хіба так? — Та й положив ногу.
— Та ні-бо,— каже.— Ні! Не так!
— Ну, так покажи ж,— каже Телесик,— бо я не знаю як. Вона взяла та тільки що сіла — а він за лопату та й укинув її у піч і заслонив; а сам запер хату, зліз на явора та й сидить.

От змія прийшла:
— Оленко, Оленко, одчини! Мовчить Оленка.
— Оленко, Оленко, одчини! Не чути Оленки.
— От вражого сина Оленка — пішла десь з хлопцями граться! Та взяла сама й одчинила хату, одслонила заслінку, вийняла з печі та думала, що то Телесик — і поїла.

От як наїлась, вийшла та й качається по двору.
— Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись!
А Телесик з явора:
— Покотися, повалися, Оленчиного м'яся наївшись!
Вона слухає... та вп'ять:
— Покочуся, повалюся, Телесикового м'яся наївшись!
А він і собі.
— Покотися, повалися, Оленчиного м'яся наївшись!
Вона — зирк! Аж Телесик... Вона давай явора гризти. Гризла-гризла, аж зуби поламала — ніяк не перегризе... Пішла до коваля.
— Ковалю, ковалю, іскуй мені такі зуби, щоб того явора перегризти і Телесика з'їсти!

Коваль і скував. Вона як почала... От-от уже перегризе... Коли летить стадо гусей. Телесик їх просить:

Гуси, гуси, гусенята!
Возьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,—
А в батенька їсти й пити
І хороше походити!

А гуси й кажуть:
— Нехай тебе середні возьмуть!
А змія гризе, гризе... Телесик сидить та плаче. Аж летить знову стадо гусей. Він і просить:

Гуси, гуси, гусенята!
Возьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,—
А в батенька їсти й пити
І хороше походити!

І ті йому кажуть:
— Нехай тебе задні возьмуть!
Телесик знову плаче... А явір аж тріщить... Аж змія втомилась: пішла напилась води-і вп'ять гризе того явора — уже незабаром... Аж летить іще стадо гусей. Телесик зрадів, просить:

Гуси, гуси, гусенята,
Возьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,—
А в батенька їсти й пити
І хороше походити!
— Нехай,— кажуть,— тебе заднє возьме! Та й полетіли.

Телесик дума: «Пропав же я тепер навіки!»

Та так гірко плаче, так плаче — аж додолу сльози!.. А змія от-от-от вже повалить явора, от-от повалить... Коли летить собі одним одно гусеня: одбилось — насилу летить. Телесик до його:

Гуся, гуся, гусенятко!
Возьми мене на крилятко
Та понеси до батенька,—
А в батеньки їсти й пити
І хороше походити!

Воно й каже:

— Сідай.

Він сів. Воно його взяло до батенька і посадило на причілку знадвору, а само й полетіло.

От сидить Телесик на причілку, а баба напекла пиріжків та виймає з печі і каже:

— Се тобі, діду, пиріжок, а се мені пиріжок! А Телесик знадвору:

— А мені?

То це вона вийма пиріжки та:

— Се тобі, діду, пиріжок, а се мені пиріжок! А Телесик знову:

— А мені?

От вони дивуються.

— Чи ти не знаєш, діду, що воно гукає: «А мені?»

— Ні,— каже,— не знаю.

— То, мабуть, діду, так мені учувається. Та пиріжки з печі виймає та:

— Се тобі, діду, пиріжок, а се мені пиріжок! А Телесик сидить на причілку та:

— А мені?

Дід і виглянув у вікно — аж то Телесик! Вони тоді побігли, увели його в хату, радіють... Баба нагодувала його, напоїла і голову йому змила й поськала, і білу сорочечку дала... Та й живуть і хліб жують, постолом доброносять, коромислом воду возять. І я там була, мед-пиво пила: по бороді текло, а в роті не було!

Казка про Долю

Жили собі два брати: менший багатий, а старший бідний. Раз найнявся старший до меншого жати за сніп.

Жне він, жне, коли бачить: полем ходить якась жінка,

Збирає колоски і втикає їх у снопи. «Хто ти така?» — питає її старший брат. «Я Доля твого брата, — відповідає дівчина. — Він лежить та спить, а я день і ніч роблю на нього». «А де ж моя Доля?» — поцікавився він. «А твоя Доля, — відповіла дівчина, — нічого не робить: гарно вбирається, співає пісень і лежить під грушею. Піди, чоловіче, візьми кия та бий, скільки влучиш, приказуючи: «Ось тобі, лиха Доле, за те, що не хочеш на мене працювати. Допомагай мені!» Бідняк так і вчинив: вибив кием свою Долю. З того часу в нього все пішло на лад. Невдовзі зробився він багатшим за свого брата.

***Вчені вважають, що у наших пращурів був бог Доля, і вони вірили, що в кожній людини є своя Доля. Вона народжується разом із дитиною. Доля не залишає людину до самої її смерті. Від неї також не можна ні втікти, ні сховатися. Поняття про неминучу Долю прийшло до нас із сивої давнини. Наша Доля — рідна сестра римської богині щастя, випадку і удачі Фортуни. І досі існує вислів Колесо фортуни. Пізніше Доля поділилася на добру й злу — Долю та Недолю. Кожна з них має свої ознаки: Доля — добра, бережлива, турботлива, працююча; Недоля — заспана, неохайна, ненажерлива.

В народі існує традиція закликання своєї Долі.

За народною традицією, на свято Катерини (7.12.) справляється обряд закликання до себе Долі. Дівчата вилазять на ворота й кличуть її.

Лиха доля приходить завжди із Злиднями. Злидні то її діти. Це про них кажуть: «Не сама біда ходить, а з дітками». За стародавніми народними уявленнями, це маленькі істоти, що заводяться в хаті.

Казка про Лихо

Іде бідняк по дорозі та й журиться, Коли назустріч йому дід.

– Чого сумуєш? – питає.

– Лихо насіло, – каже бідняк.

– То продай мені те Лихо, – каже дід.

– Бери, – зрадів убогий.

Купив він собі за ті гроші нову хату. Стару покинув, ще й запер.

Якось жінка говорить йому:

– Піди, забери жорна у старій хаті.

Приходить чоловік до хати і чує, як хтось говорить до нього:

– Став багатий і нас покинув.

– Хто ж ви такі? – питає чоловік.

– Ми твої злидні, візьми нас із собою, – чує відповідь.

– Добре! – каже він. – Тільки донесіть мені жорна до хати.

Забрали Злидні жорна та й пішли. Тільки зійшли на місток, чоловік і пхнув їх у річку. Так вони всі й потопились. А він дожив до старості у щасті, добрі та багатстві.

Сонце, мороз і вітер

Ішли якось разом сонце, мороз і вітер битим шляхом і зустрічають чоловіка. Глянув він на них і каже:

– Доброго здоров'я! – Та й пішов собі. Стали вони між собою сперечатися, кому з них він сказав «Доброго здоров'я».

Доганяють його і питаються:

– Кому з нас, чоловіче, ти доброго здоров'я побажав? А він каже: «А ви хто такі будете?»

Один каже:

– Я – сонце.

Другий:

– Я – мороз.

А третій:

– А я, – каже, – вітер.

– Ну, то я вітрові сказав.

От сонце і каже:

– Я тебе в жнива спалю.

А вітер:

– Не бійся, я повію холодом і буду тебе холодити.

А мороз нахваляється:

– Я тебе взимку зморожу.

А вітер відповідає на це:

– А як ти, Морозе, будеш морозити, то я ані повію – от він і не замерзне.

***Наші пращури вірили У Стрибога. У давніх літописах він згадується як Бог – родоначальник усіх вітрів. Його вшановували не менш ніж Перуна (бог грому, бурі, блискавки), а в пантеоні князя Володимира він стояв поруч з Перуном. Назва цього грізного Бога пояснюється по-різному. Стри – бог:

*стратити – «знищити»;

*стрибати – «плигати, скакати»;

*стирати – «знімати, зливати».

Пояснюється по-різному, а спільне має, і це спільне пов'язане із руйнуванням чогось.

Керував Стрибок негодою, опікувався вітрами. Володіння бога вітрів знаходилося на морі. Саме звідти він і надсилав своїх онуків – вітрів. Вітрів остерігалися:

*можуть нагнати грозові хмари, викликати бурю, а буря, як відомо. Її дуби валить;

*сильні вітри – смерчі – можуть підхопити людину й занести на край світу, а ще гірше – урожай знищити, будівлі зруйнувати, все з обличчя землі стерти.

Саме тому здебільшого й сприймалися вітри як гнівна, страшна, небажана сила, яка все спустошує.

У народі існує повір'я, що вітер має дванадцять сестер, які ніяк його одягнути не можуть. Поки тримають його на ланцюгу, все на ньому, як слід. Як тільки він зірветься, то все пошматує на собі, нічого на ньому не лишається. Він би і всі хати поперекидав, аби не був на ланцюгу.

Свист – це подих вітру, дихання його. Народне повір'я свідчить, що то вітер у полі в сопілки, ріжки, дудки дмухає, музику природи творить. Іноді говорять: «Розум просвистів». Що означає цей вислів? Виявляється, що одного із Стрибожих онуків називали Просвистачем. Керував цей бог морськими бурями. Моряки завжди забороняли на палубі свистіти: свистом можна було вітер викликати, Просвистача розратувати. І дітям дорослі забороняли свистіти у хаті, на подвір'ї та на вулиці, бо такі забави Просвистача викличуть, а він господарство просвистить (знищить, зруйнує).

За народними повір'ями, у чотирьох протилежних сторонах світу стоять чотири великих чоловіки з величезними вусами і губами і постійно дмухають один на одного. Якщо хтось із цих чотирьох велетнів дує сильніше від інших, то з того боку і буває вітер.

За українською народною легендою, Перун народився з білого пера Сокола Рода. Підхопив Білобог перо, що злетіло із Сокола Рода, потім він відламав з Дуба – Стародуба гостру гілляку та й вдарив нею у своє праве стегно. З рани бризнула гаряча червона кров. Змочив Біло бог у ній біле перо – сталося диво! Вродився з того білого пера, змоченого кров'ю Білобога, міцний, могутній, ніби з каменю витесаний, золотозубий, срібновидий, з вогненними стрілами у правиці юнак-велетень. Зрадів біло бог і промовив: «Сила твоя в цих вогненних стрілах. Народжувати їх буде твоя десниця (права рука) для захисту Добра й знищення Зла. А назву я тебе Перуном».

Деякі вчені вважають, що ім'я головного бога наших пращурів Перуна утворилося від слова *перо* (пер) – як говор-говорун. Перун став в українській міфології володарем блискавок і грому. Слово *перо* було пов'язане зі словами смугастий, такий, що об'єднує різні кольори. Звідси й перістий – «смугастий», перетик – «полотно, переткане смугами різних кольорів».

Блискавки поєднують у собі різні кольори. А все це справа Перуна, смугастого. Мабуть не випадково за наказом князя Володимира верховному богові голову відлили зі срібла (символ води і повітря), а ноги із заліза (символ зв'язку із землею). В руках він тримає коштовний камінь, який віддзеркалював відблиски вогню. Біля ідола Перуна завжди палало вогнище. Вважають, що Перун був не тільки богом грому та блискавки, а й богом світла, тепла, вогню, тобто сонця.

Від слова *перо* («те, на чому літають») утворилося слово *пърати* – «літати», а звідси й Перун – «той, хто літає».

За давніми українськими перказами, восени Перун замикав небой поринав у глибокий зимовий сон. Першою летіла у вирій зозуля – ключниця вирію. Вона приносила ключі, якими Перун відчиняв велику скриню, витягував з неї великий молоток і розбивав зимові пута. Ці міцні удари першого грому прокочувалися по небу й пробуджували землю від зимового сну. Наші предки вірили, що весна починається тоді, коли вперше грім загуркоче, преші грозові зливи пройдуть, перший весняний дощ уперіщить (уперіщить означає – «метати каміння»).

Притчі

Притча – невеликий оповідний твір повчального характеру про певну життєву подію, що утверджує справедливість народної моралі.

Без труда нема плода

Якось один чоловік почаствував вовка хлібом.

– Ну й смачний! – похвалив вовк. А далі питає:

– А де ти його взяв?

– Та де взяв? Землю виорав...

– І все?

– Ні, потім посіяв жито...

– І вже маєш хліб?

– Та ні, – каже чоловік. – Почекав, поки жито зійшло, виросло, поспіло. Потім я його вижав, змолотив,

Намолотив борошна, замісив тісто й аж тоді напек буханців.

– Що смачний хліб, то смачний, – сказав вовк. – Та скільки ж коло нього походити треба!

– Твоя правда, – сказав чоловік. – Клопоту багато. Але без труда нема плода.

У пригоді

Пішов раз лев на лови і зустрів мишку. Хотів її з'їсти, вже й лапою надушив. А мишка й каже йому:

– Ой, Лево. Могутній владарю! Не їж мене, змилуйся наді мною, бідною, маленькою мишкою! Я тобі за те в пригоді стану!

Засміявся лев:

– Ти мені в пригоді станеш? Якось нещасна мишка – мені, цареві над звірями, в пригоді можеш стати? В якій же це пригоді?

– А хто може теє знати, – каже мишка. – Тільки благаю я тебе – зглянься наді мною!..

Зглянувся лев, пустив мишку. Подякувала вона й побігла швиденько до своєї нірки.

Коли це, за яким часом, попався лев у тенета. Б'ється сердешний, борсається в тенетах, нічого не зробить – ще гірше заплутався в сітку. Аж де не взялась мишка – одну петельку перегризла, другу... Як заходила, то таку дірку в тенетах зробила, що й лев виліз! Тоді мишка й каже левові:

– А що, бачиш, і я, маленька мишка, тобі в пригоді стала!

– Бачу, – каже лев, – віддячила ти мені і навчила мене! Спасибі тобі. Я бачу, що добро, зроблене комусь, сторицею повертається.

Батькові поради

Жив в одному селі чоловік, і був у нього син. Якось батько й каже йому:

– Слухай, сину! Живи так, щоб ти мав у кожному селі хату, на кожний день нові чоботи і щоб тобі всі люди кланялися.

Задумався син над батьковими словами і питає:

– Як це, батьку, я можу поставити в кожному селі хату, купувати щодня нові чоботи і примусити всіх мені кланятися?

Засміявся старий і говорить:

– Дуже легко, синку! Матимеш у кожному селі доброго товариша – будеш мати і свою хату.

Щоб кожний день були нові чоботи, треба їх щовечора чистити, і на ранок вони будуть як нові.

І вставай, сину, рано – раніше від усіх – і йди на роботу. А йтимуть до праці люди, то всі будуть тобі кланятися і вітатися.

Казки народів світу
Російські народні казки

Пых

Жили-были дед да баба. Было у них двое ребят — Маня да Ваня.

Дед да баба собрались в город и наказали ребятам:

— Вы, ребята, не ходите в погреб, там Пыхтелка вас съест.

Ваня и говорит Мане:

— Я, Маня, пойду в погреб, там у деда много репы. Только опустился на низ, а Пыхтелка из угла:

— Пых-пых, это не Ванька ли, да не за репкой ли, не съест ли мне его, не схамкать ли его!

Хам-хам, да и проглотила.

Пошла Маня в погреб за Ваней, а Пыхтелка из угла:

— Пых-пых, это не Манька ли, не за Ванькой ли, не за репкой ли, не съест ли мне ее, не схамкать ли ее!

Хам-хам, да и проглотила.

Приехали дедка с бабкой — нет ребят.

Полезла бабка в погреб — там поискать. А Пыхтелка из-за угла!

— Пых-пых, это не бабка ли, не за Манькой ли, не за Ванькой ли, не за репкой ли, не съест ли мне ее, не схамкать ли ее!

Хам-хам, и проглотила.

Полез дед в погреб за бабкой, а Пыхтелка из угла!

— Это не дедка ли, да не за бабкой ли, да не за Манькой ли, да не за Ванькой ли, да не за репкой ли, не съест ли мне его, не схамкать ли его!

Хам-хам и проглотила. И так наелась Пыхтелка, что лопнула.

Привычки

Ехали три молодых парня по реке в легоньком стружке. У одного была привычка утирать под носом указательным пальцем, у другого — постоянно зачесывать волосы рукою, а у третьего — почесывать бока.

Разговорились они между собой. Тот, который утирал под носом пальцем, сказал:

— Братцы! Не худо бы нам отстать от своих привычек!

Другие согласились с ним.

Посидели так какое-то время, а у каждого рука так и чешется: у одного тянется к носу, у другого — к голове, у третьего — к бокам.

Тут увидели, что к ним подплывает лодка.

Первый парень крепился, крепился, да и сказал, подтирая под носом:

— А воно наши-то едут, воно! Другой, зачесывая волосы, крикнул:

— Сюда, наши! Сюда, наши!

А третий привскочил, радостный, и, почесывая бока, сказал:

— Наши едут, скоро будут!

Глупый жених

Раз один жених свататься пошел. Он очень нескладно говорил. Вот сват ему и дает совет:

— Ты брат, с невестой-то как покруглее говори.

Ну, он пришел в дом к невесте. Помолчал, помолчал, а как наелся, напился, развеселился, так невесте и говорит:

— Колесо. Да помолчит, помолчит и опять:

— Колесо.

Ведь круглое колесо-то, а ему «покруглее» говорить велели, вот он круглое и выбрал.

Невеста увидала, что жених глуп, и не пошла за него.

Лисичка

Жили собі дід та баба. Дід каже бабі:
– Ти, бабо, печи пироги, а я поїду по рибу.
Наловив він риби і везе додому.
Побачила його лисичка – і схотілось їй рибки попоїсти. Забігла вона вперед, лягла на дорозі і лежить, як мертва.
Під'їхав дід, підійшов до лисички, а вона й не ворухнеться.
– От буде подарунок бабі, – сказав дід.
Узяв лисичку і поклав на сани, а сам пішов спереду.
А лисичка потихеньку почала викидати із саней рибу. Викидала, викидала. Викинула всю рибку, а сама втекла.
Приїхав додому дід.
– Ну, бабо, – сказав дід, – який комір привіз я тобі на шубу!
– Де?
– **Там на санях – і риба, і комір.**
Підійшла баба до саней – ні коміра, ні риби.
Почала вона лаяти старого. Тоді дід зрозумів, що лисичка була не мертва.
Побідкався-побідкався та нічого не вдієш.
! Цей твір – оповідання, казка, байка...? Доведіть свою думку.
Прочитайте казку в особах.
Як ви зрозуміли зміст виділеного речення?
Знайдіть у казці зачин, основну частину і кінцівку.
Перекажіть казку близько до тексту.

Білоруська народна казка

Легкий хліб

Косив у лузі косар. Стомився і сів під кущем відпочити. Розв'язав торбинку і взявся їсти.
Виходить з лісу голодний вовк. Підійшов він до косаря і попросив хліба.
Сподобався вовкові хліб. Він і каже:
– Хотів би я щодня хліб їсти, але де мені його брати? Порадь, чоловіче!
– Спершу треба землю зорати...
– Тоді й хліб буде?
– Ні, братику, стривай. Потім треба землю заборонувати...
– І можна хліб їсти?
– Що ти? Зажди ще. Раніше треба жито посіяти...
– Тоді буде хліб, – облизнувся вовк.
– Ні ще. Дочекайся, доки жито зійде, холодну зиму перезимує, навесні виросте, потім закрасує, потім почне наливати зернятка, потім достигати...
– Ой, – зітхнув вовк. – Ця робота дуже вже марудна й тяжка. Порадь мені, як легше їжу добувати.
– Ну, що ж, – говорить косар. – Раз не хочеш тяжкий хліб їсти, поїж легкий. Йди на ви'гін, там кінь пасеться.
Прийшов вовк на вигін. Побачив коня:
– Коню, коню! Я тебе з'їм.
– Що ж, – каже кінь, – їж. Тільки спершу зніми з моїх ніг підкови, щоб не поламати собі зуби об них.
– А й справді, пого'дився вовк.
Нагнувся він підкови знімати, а кінь як ударить копитом у зуби... Перекинувся вовк та тікати.
З'їсти то він не з'їв коня, але спробував легкого хліба. І по цей день вовк легкого хліба шукає.

! Закрасу'є – зацвіте.

Ви'гін – частина поля, луку, куди виганяють пастися худобу.

? Перевірте себе, чи зможете ви прочитати ці слова правильно і швидко: *стоми'вся, розв'язав, спод'обався, облизну'вся, дочека'йся, куще'м, закрусу'є, стрива'й, мару'дна, чолові'че, ви'гін, підко'ви.*

Прочитайте розмову косаря і вовка. Як сприйняв вовк розповідь косаря?

Цей твір – оповідання, казка, байка...? Доведіть свою думку.

Знайдіть у творі зачин, основну частину і кінцівку.

Прочитайте, як вовк покуштував «легкого хліба».

Подумайте, що у творі означає вислів «легкий хліб»

Порівняйте значення таких висловів: «легкий хліб», «легка пір'їна», «легка задача».

Чим відрізняються значення цих висловів?

Болгарські народні казки

Виноградар і змія

Один чоловік мав гарний виноградник. Біля виноградника лежала купа каміння, де жила велика змія. Якось виноградар побачив змію і надумав зробити їй добро. Узяв кухоль свіжого молока, приніс, поставив біля каміння і став оддалік – хотів побачити, що буде. Змія вилізла, випила молоко і впустила в кухоль один золотий. Виноградар узяв кухоль із золотим і пішов собі. Відтоді щоранку носив він змії молоко і забирав по одному золотому. Так дружили вони багато років.

Якось виноградар покликав сина, майбутнього господаря, і розповів йому про змію, що її годував молоком. Почав і син носити молоко й забирати золоті. Одного разу він подумав: «У тій купі має бути багато золотих; краще вбити змію, розрити купу й забрати золоті, а не носити молоко та годувати ту змію».

Отак надумавши, він узяв палицю і поніс змії молоко. Коли змія молоко випила, хлопець замахнувся і щосили вдарив її, але убити не зміг, відбив тільки шматок хвоста. Змія розгнівалася і вкусила хлопця. Він розпух і ледве дійшов додому. Батько спитав його, що сталося. Син розповів усе, як було, і через кілька днів помер.

Минуло багато часу, і якось прийшов виноградар до тієї самої купи каміння. Вилізла і змія. Виноградар їй каже:

- Давай знову дружити, як раніше дружили.

А змія йому відповіла:

– Чоловіче, не може відновитися колишня дружба. Поки ти бачиш синову могилу, а я свого відбитого хвоста, ми не можемо стати друзями. **Коли щось робиш, думай і про наслідки.**

! Виногра'дник, оддалі'к, наду'мавши, розгні'валася, віднови'тися.

? Цей твір – казка, оповідання, байка? Доведіть свою думку. Прочитайте, як виноградар потоваришував із змією.

Який злочин вчинив син? Яка риса характеру виявилася в цьому вчинку?

Чому змія не схотіла більше дружити з виноградарем?

Знайдіть речення, яке передає головну думку твору.

Доберіть заголовок до кожної частини і складіть план. Твору.

Хто ж був працьовитий?

Один батько послав старшого сина на город копати картоплю. Узяв син мотику, мішок і пішов. Слідом за ним рушив менший брат.

Прийшли на город і, замість того щоб працювати, стали розповідати казки.

Трохи згодом надійшов до них батько.

– Як працюєте? – запитав він.

– Абияк... – ніяково промимрив старший брат.

– А ти як? – запитав у меншого сина.

– Допомагаю старшому, – відповів той, не почувши, що сказав брат.
– Добрі робітнички! – промовив батько. – Один нічого не робить, а другий йому допомагає.
(Мотика – сапа.)

Найдорожчий плід

Було у батька три сини. Якось він покликав їх до себе в кімнату й каже:
– Даю вам кожному гаманець золотих. Ідіть собі по світу та шукайте найдорожчий плід. Хто його принесе мені, дістане половину мого багатства.
Взяли три сини гроші та й рушили на три сторони світу шукати найдорожчий плід. По трьох роках мандрів усі троє повернулися додому.
– Ну як, – запитав батько найстаршого сина, – приніс ти мені найдорожчий плід?
А той йому:
– Найдорожчий плід, тату, це той, котрий найсолодший. Отож я купив тобі винограду. З усіх плодів, що родить наша земля, виноград – найсолодший.
– Добре, синку, – каже батько, – гарний плід мені приніс. – А що скажеш ти? – питає він середнього сина.
– Я думаю, тату, що найдорожчий плід той, який найважче дістати. Тому пішов я в теплі краї і придбав плодів, що у нас не родять. Купив тобі кокосових горіхів, апельсинів, фініків, бананів та ще деяких рідкісних плодів, усього потроху. Ось вони: вибери собі найкращий.
– І твої плоди, синку, гарні, – каже батько.
А тоді питає найменшого:
– А що ти приніс мені, синку? Чому повернувся з порожніми руками?
– Справді, тату, я повернувся з порожніми руками. Але гроші, що ти дав мені, я не змарнував. Я, тату, пішов учитися. Цілих три роки вчителі та книги вчили мене, Плодів, що я здобув, не видно, бо вони в серці й розумі моєму. Гадаю, татку, що то також дорогоцінні плоди.
Дуже зрадив батько, зачувши ті слова.
– Ти приніс мені найдорожчі плоди, синку! Ти заслужив винагороду. Бо ж немає плодів, дорожчих за ті, що дають людині знання.
? Цей твір – казка, оповідання, притча? Доведіть свою думку.
Прочитайте уважно розмову батька з синами.
Подумайте і скажіть, як кожен син зрозумів і виконав завдання батька.
Як ви гадаєте, чому батько найдужче зрадив плодам наймолодшого сина і назвав їх найдорожчими?
Знайдіть і прочитайте речення, яке виражає головну думку твору.

Чеська народна казка

Собаки, коти та миші

Зро'ду-ві'ку собака був вірний своєму хазяїнові, чесно йому служив. За те і дістали собаки від людей грамоту, написану на овечій шкурі, що лише вони мають право служити людині якнайкраще, стерегти її хату й двір.
Собаки тією грамотою дуже пишались, а коти їм заздрили. Одного разу зібралися коти й вирішили викрасти у собак ту грамоту. Як вирішили, так і зробили.
Вибрали хвилину, коли пес, який стеріг грамоту, відвернувся; вкрали коти грамоту і затягли її до комори між старій мо'тлох.
Там знайшла грамоту голодна миша, яка шукала собі чого-небудь на сні'дання. Ми'ттю побігла вона до сестер і розповіла, що знайшла чудесну річ. Миші зійшлися порадитись, як зробити, щоб та грамота їм залишилася.
Довго не могли дійти згоди, аж поки найстарша миша не сказала:
– Се'стри, мені здається, що найкраще буде, коли ми ту грамоту з'їмо. Тоді її в нас ніхто не відбере.

Всім мишам сподобалась ця порада. Вони розірвали шкіру і любо-мило ту грамоту до найменшого клаптика з'їли.

Через деякий час зібралися й собаки. Треба було їм подивитися на грамоту. Пес, який стеріг грамоту, мусив признатися, що коти її у нього вкрали.

Собаки негайно почали вимагати від котів. Щоб повернули їм грамоту.

Коти спочатку відмовлялися: ми, мовляв, сном-духом про ту грамоту не знаємо, ніколи про неї не чули... Але собаки загрожували їм війною, і коти погодилися грамоту повернути.

Пішли до комори, але грамоти вже не було. Тут одному старому котові спало на думку, що в коморі побували миші.

Коти почали вимагати у мишей, щоб вони повернули грамоту, але миші вже не могли її повернути, бо з'їли.

Так і виникла велика війна, яка триває й досі. Собака ненавидить кота і, як де побачить, відразу кидається на нього. А кіт завжди переслідує мишей.

? Цей твір – казка, оповідання, притча? Доведіть свою думку.

Визначте у творі зачин, основну частину, кінцівку твору.

Яка головна думка твору?

Складіть план твору. Перекажіть казку за планом.

Індійська народна казка

Сонце, Вітер і Місяць

Була собі колись мати Зірка, і мала вона трьох дітей – Сонце, Вітер і Місяць.

От якось виріядилися Сонце, Вітер і Місяць до дядька Грома та тітки Блискавки в гості. Зібралися і пішли. А мати лишилася вдома на господарстві.

Сонце і Вітер були невдячні діти, думали тільки про себе. В гостях вони наїлися, а про матір і не згадували.

А Місяць був добрий син, чуйний, сердечний. Щоразу, як до столу подавати нову страву, він ховав трохи й для матері.

От вернулися діти додому, мати їх і питає:

– Чим вас там пригощали? А мені ви принесли що–небудь?

Сонце відповідає:

– Я наїлося досхочу, а тобі нічого не принесло. Хіба ж я задля цього в гості ходило?

Вітер каже:

– Я до дядька з тіткою теж не за тим у гості ходив, аби додому щось нести. Зате сам я добре пообідав.

А Місяць виклав на стіл усе, що приніс із собою. Вийшов такий обід, якого в їхнього дому ніколи не бувало.

Тоді Зірка повернулася до Сонця і каже:

– Ти думало тільки про себе, щоб тобі добре було. За те я зроблю твоє проміння таким палючим, що люди, побачивши тебе, запліщуватимуть очі і запинатимуть голови.

Потім Зірка мовила до Вітра:

– І ти такий само жадібний: про матір теж не згадував. То вій же тепер палючою спекою. Ніхто тебе не любитиме, всі одвертатимуться від тебе.

А Місяцю лагідно сказала:

– Любий мій сину! Ти не забув матір, подбав про неї. Ти будеш ясным і прохолодним, і всі любитимуть тебе.

Ось чому індійське сонце таке гаряче, вітер такий палючий, а місячні ночі – ніжні і прохолодні.

Німецькі народні казки

Вільгельм Грімм, Яків Грімм

Три ледарі

В одного короля було три сини, і він всіх однаково любив, тому вагався, не знаючи, кого після своєї смерті королем залишати. Надійшов час старому королеві помирати, покликав він їх до свого ложа і говорить:

— Любі діти, ось що я надумав і на цьому порішив: хто з вас найледачіший, той хай і залишиться королем.

І сказав старший:

— Виходить, батечку, королівство належить мені; вже я такий ледачий, що коли лежу і мені спати хочеться, а впаде мені на очі крапля, то я й заплющувати їх не хочу, щоб заснути.

Середній сказав:

— Королівство належить мені, батечку, — адже я такий ледачий, що коли сяду біля вогнища погрітися, то скоріше я собі п'яти спалю, аніж ноги відсуну.

А третій сказав:

— Та королівство моє, батечку, — адже я такий ледачий, що коли мене почнуть вішати і буде вже мотузка в мене на шиї, і дасть мені хтось гострого ножа в руки, щоб перерізати мотузку, то я скоріше дозволю себе повісити, ніж протягну руку до мотузки.

Почув це король і заявив:

— Ти, либонь, довів своє ледарство до найвищого ступеня досконалості, а тому й повинен — таки стати королем!

Умная Эльза

Жил-был человек, и была у него дочь, звали ее Умной Эльзой.

Вот выросла она, а отец и говорит:

— Пора бы отдать ее замуж.

— Да, — сказала мать, — если только найдется такой человек, что захочет ее взять.

И вот пришел, наконец, из дальних мест человек, звали его Ганс; стал он к ней свататься, но поставил условие, чтобы Умная Эльза была к тому же и весьма рассудительной.

— О, — сказал отец, — смекалка у нее в голове имеется. А мать добавила:

— Ах, да уж что и говорить-то: она все понимает, видит даже, как ветер по улице гуляет, и слышит, как мухи кашляют.

— Ну, — сказал Ганс, — а если она окажется не очень смышленной, то я на ней не женюсь.

Вот сидят они за столом, обедают, а мать и говорит:

— Эльза, сходи-ка в погреб да принеси нам пива.

Взяла Умная Эльза с полки кувшин и спустилась в погреб, весело постукивая крышкой, чтобы время шло побыстрей. Пришла она в погреб, поставила перед пивной бочкой скамейку, чтобы не надо было нагибаться, и спина чтоб не заболела, и чтоб не слишком устать. Поставила она перед собой кувшин, отвернула кран и, чтобы глаза не оставались без дела, пока пиво нальется, стала она стену разглядывать; вот смотрит она да разглядывает и заметила вдруг над собой кирку на стене, что забыли там по ошибке каменщики.

И вот начала Умная Эльза плакать и причитать: «Коли выйду я замуж за Ганса, и родится у нас ребенок, и вырастет он, и пошлем мы его в погреб пива нацедить, вдруг упадет ему на голову кирка и убьет его насмерть». Вот сидит она и плачет, изо всех сил причитают по поводу предстоящего несчастья. А в доме наверху ждут в это время пива, а Умная Эльза все не возвращается. Хозяйка и говорит работнице:

— Сходи-ка ты в погреб да погляди, что там с Эльзой случилось.

Пошла работница, видит — сидит Эльза перед бочкой и плачет-заливается.

— Эльза, чего ты плачешь? — спрашивает работница.

— Ох,— отвечает она,— да как же мне не плакать? Коли выйду я замуж за Ганса, и родится у нас ребенок, вырастет он большой, и придется ему пойти в погреб пива нацедить, то вдруг невзначай может упасть ему на голову кирка и убить его насмерть...

И сказала работница:

— Вот какая у нас Эльза умная!

Подсела она к ней и начала тоже горе оплакивать. А в доме все пива ждут не дождутся, а работница не возвращается. Тогда отец и говорит работнику:

— Сходи-ка ты в погреб да погляди, что там Эльза с работницей делают.

Спустился работник в погреб, видит — сидит Умная Эльза с работницей, и обе плачут. Спрашивает он у них:

— Чего вы плачете?

— Ох,— отвечает Эльза,— да как же мне не плакать? Коли выйду я замуж: за Ганса, и родится у нас ребенок, вырастет он большой, и придется ему пойти в погреб пива нацедить, то вдруг упадет ему на голову кирка и убьет его насмерть...

Работник и говорит:

— Вон какая у нас Эльза умная! — подсел к ним и тоже заплакал. А в доме ждут работника, а он все не возвращается. Тогда отец говорит матери:

— Сходи-ка ты сама в погреб да погляди, что там с Эльзой случилось.

Спустилась мать в погреб, видит — все трое плачут. Спрашивает она у них, чего это они плачут; и рассказала ей Эльза, что ее будущего ребенка, когда он подрастет, может убить кирка, — будет он наливать пиво, а кирка вдруг и упадет ему на голову. И сказала мать:

— Ох, какая же у нас умная Эльза! — и подсела к ним и тоже заплакала.

Подождал отец немного, видит — мать тоже не возвращается, а выпить пива все больше и больше хочется. Вот и говорит он:

— Надо будет мне самому в погреб сходить да посмотреть, что это там с Эльзой случилось.

Спустился он в погреб, видит — сидят все рядышком и горько плачут; узнал он, что причиной тому Эльзин ребенок, которого она, пожалуй, когда-нибудь родит, и что может его убить кирка, если, нацеливая пиво, он будет сидеть как раз под киркой, а в это время она может упасть, и он воскликнул:

— Какая же у нас, однако, умная Эльза! — сел и тоже вместе с ними заплакал.

Долго дожидался жених в доме один, но никто не возвращался, и подумал он: «Пожалуй, они меня внизу ожидают, надо будет и мне тоже туда сходить да поглядеть, что они там делают». Спустился он вниз, видит — сидят они все впятером и плачут-рыдают, да так жалобно — один пуще другого.

— Что у вас за беда случилась? — спрашивает он.

— Ах, милый Ганс, — ответила Эльза, — когда мы с тобой поженимся и будет у нас ребенок, вырастет он большой, то может случиться, что пошлем мы его в погреб пива нацедить, а кирка, что торчит на стене, может, чего доброго, упасть и разбить ему голову и убить его насмерть. Ну, как же нам не плакать об этом.

— Ну,— сказал Ганс,— большего ума для моего хозяйства и не надо. Эльза, ты такая умная, что я на тебе женюсь,— и взял ее за руку, повел наверх и отпраздновал с ней свадьбу.

Горщик каші

Жила собі колись бідна і добра дівчина. Мала вона лише одну матір. І от настав такий день, коли їм обом не було що їсти. Пішла дівчина до лісу і зустріла там стару жінку. Стара знала про її горе і подарувала горщик. Досить було сказати: «Гощику, вари! — і він варив смачну солодку пшоняну кашу. А коли сказати: «Горщику, не вари!» — він тут таки переставав варити.

Дівчинка принесла горщик додому своїй матері, і відтоді вони назавжди забули свою біду й голод та їли солодку кашу, коли їм лише заманулося.

Якось дівчина пішла кудись із хати, а мати захотіла їсти й сказала:

— Горщику, вари!

І горщик наварив каші, мати наїлася досхочу. Тоді ж бо хотіла спинити горщик, але не знала, як треба сказати.

А горщик варив собі й варив, і от уже каша перелилася через вінця, та й текла і текла собі без упину. Ось уже тієї каші повна кухня, повна хата, потім друга хата! Вже й вулицю заливає, так ніби захотів горщик увесь світ нагодувати! І було це справжнім лихом, бо ніхто не знав, як його спинити.

Нарешті, коли залишилась не залита одна-єдина хата, прийшла додому дівчинка. Вона вмить гукнула:

— Горщику, не вари! — і він тут таки перестав варити.

А кому треба було до міста, той мусив проїдати собі дорогу крізь кашу.

Бременські музиканти

Один чоловік мав осла, який багато років покірно возив йому лантухи до млина. Та під старість сили залишили осла, і він став нездатний до роботи. Тоді господар почав думати, як би здихатися його, щоб не годувати.

Зрозумів осел, що лихим вітром віє, втік від господаря та й подався до Бремена. Там думав він стати вуличним музи'кою. От пройшов він трохи і бачить — лежить при дорозі пес-гончак.

Осел його і питає:

— Агов, Хапку', чого ти так важко сопеш?

— Ой, — відповідає пес, — старий я став, що не день, то більш занепадаю на силі, от мій хазяїн надумав мене вбити. А я втік од нього. Але як же мені тепер на хліб собі заробити?

— Знаєш що, — сказав осел, — я йду до до Бремена, хочу там стати музикою. Гайда зі мною, то й ти влаштуєшся музикантом. Я гратиму на лютні, а ти битимеш у барабан.

Пес із радістю погодився, і пішли вони разом.

Недовго йшли, коли дивляться — сидить при дорозі кіт, і такий сумний, неначе три дні не їв нічого.

— Ось і кіт-воркіт! — гукнув осел. — Гей, старий ворко'те, що з тобою сталося, чого насупився, наче середа на п'ятницю?

— А чого ж мені веселому бути? — відповів кіт. — Постарів я, зуби затупились. От хазяйка й надумала мене втопити. Я ледве втік од неї. І що мені робити?

— Гайда з нами в Бремен, ти ж мастак давати нічні концерти, от і станеш вуличним музикантом.

Котові це сподобалось, і вони пішли далі втрюх. Бачать, на воротях сидить півень і кукурікає, аж **луна розлягається**.

— Чого розкукурікався, наче тебе ріжуть? — запитав осел. — Що сталося в тебе?

— Та це я кукурікаю на гарну годину, — відказав півень, — бо завтра неділя, завітають гості, і наша господиня звеліла куховарці відрубати мені ввечері голову, а завтра зварити суп, гостей частувати. От я і горлаю, поки можу.

— Слухай, гребеня'стий, — мовив осел — ходімо з нами в Бремен. Голос у тебе гарний, а як підеш з нами, то ми разом утнемо такої музики, що буде любо слухати.

Півневі сподобалась рада, і вони вчотирьох рушили далі.

Але Бремен був далеко. За один день не дійти. Надвечір прийшли вони до великого лісу і вирішили там переночувати. Осел і пес лягли під великим деревом, кіт заліз на гілля, а півень вилетів на самий вершечок, бо там počував себе найбезпечніше.

Але перш ніж заснути, він пильно озирнувся на всі чотири боки, і йому здалося, ніби вдалині блимає світло.

Друзі подалися туди.

Що ближче вони підходили, то все яснішало, більшало світло. Нарешті опинилися біля розбійницького дому.

Осел підійшов до вікна і заглянув у середину.

Ну, сірий, що там видно?— запитав

— Ого, що я бачу!— відповів осел. — Стіл накритий білою скатертиною, на столі предобрі наїдки й напої, а навколо сидять розбійники. — От би нам так! — сказав півень.

— Добре було б, що й казати! — погодився осел.

І почали вони радитись, як їм звідтіля розбійників прогнати. Думали-думали і нарешті придумали: осел передніми ногами стане на підвіконня, пес вискочить на осла, кіт на пса, а півень злетить котові на голову. Постававши так, вони в один голос завели свою музику: осел ревів, пес гавкав, кіт нявчав, півень кукурікав. Потім усі як гукнуть крізь вікно в кімнату, аж шибки забряжчали.

Від цього гвалту розбійники посхоплювалися з-за столу, бо думали, що то якась мара, і, вкрай перелякані, дременули в ліс.

А наше товариство посідало собі за стіл і почало напихатися, так, ніби хотіло наїстись на цілий місяць.

Коли четверо музикантів наїлись, напились, то, погасивши світло, полягали спати, кому де зручніше. Осел ліг на купі гною, пес — за дверима, кіт — на припічку, біля теплого попелу, а півень — на сідалі. А що в дорозі всі добре натомилися, то скоро міцно поснули.

Десь після півночі розбійники побачили іздалеку, що світло в домі погасло і все начебто затихло. Отаман і каже: — Та чого ми полякалися? І послав одного глянути, що там у домі робиться.

Той пішов і роздивився, що біля хати все тихо. Зайшов на кухню засвітити світло, побачив, як у темряві світяться котові очі, і подумав, що то дві жаринки. Тоді взяв сірника і хотів запалити та й тицьнув коту в око. Але кіт таких жартів не любив. Він стрибнув розбійнику просто в обличчя, засичав, почав дряпатись. Розбійник страшенно злякався, кинувся навікача, а за дверима пес схопив його зубами за ногу. Розбійник надвір, а тут осел як хвицне його. А від галасу прокинувся й півень на сідалі та як крикне: «Кукуріку!»

Тікає розбійник щодуху, прибігає до отамана та й каже:

— Ох, пане отамане, там таке робиться! В хаті сидить страшнюча відьма! Як засичала на мене, як учепилася довгими пазурами — всю піку подряпала. А в дверях чоловік з ножом штрикне мене в ногу! А надворі якесь чорне чудовисько як уперіщить мене до'вбнею! А вгорі сидить, мабуть, суддя, бо кричить: «Розбишаку сюди!» То я ледве вирвався.

Відтоді розбійники боялися і близько підійти до свого дому.

А наші четверо музикантів так уподобали те місце, що не захотіли більш нікуди йти.

! Лю'тня — старовинний струнний музичний інструмент.

Хвицну'ти — вдарити однією або обома задніми ногами.

До'вбня — великий дерев'яний молот або дерев'яна палиця з потовщеним кінцем.

Прочитайте правильно слова: влашту'єшся, розкукурі'кався, гребеня'стий, найбезпечніше, розбі'йницького, забряжча'ли, чудо'висько, упері'щить.

? Які подібні українські казки ви читали? Назвіть їх.

Хто ж були бременські музиканти? Знайдіть у тексті і прочитайте запитання осла і відповіді собаки, kota та півня.

Поміркуйте, що означають виділені вислови.

Який план здійснили музики? Чому їм це вдалося?

Чим схожі долі бременських музикантів?

Чому всі тварини охоче пристали на пропозицію осла?

Як друзям вдалося налякати розбійників першого і другого разу?

Поясніть значення висловів: лихи'м вітром віє, утну'ти му'зики, занепада'аж луна розлігається, на силі.

Доберіть заголовок до кожної частини казки.

Англійська народна казка

Сорочаче гніздо

За давніх-давен,
Як свинки співали пісень,
А мавпи тютюн жували,
А кури його клювали,
А качки: «Кряк-кряк» промовляли, – якось усі птахи попросили сороку:
– Навчи нас, як вити гніздо.

Бо всім відомо, що сорока – майстер ви'ти гнізда. Зібрала вона всіх птахів і почала вчити. Спершу принесла' грязюки і зіппила круг

– Та он як воно робиться, – сказав дрізд і полетів собі. Відтоді всі дрозди роблять свої гнізда на зразок млинця.

Потім сорока принесла прутиків, ще грязюки і поклала на млинець.

– Я вже знаю, як його робити, – сказала сова і полетіла геть. Ось чому сови не навчилися робити кращих гнізд.

Після цього сорока взяла кілька хворостинок і сплела з них кругленький обідок.

– І я так зумію, – сказав горобець і полетів собі. Відтоді горобці в'ють свої гнізда з хворостинок, хоч і роблять це аби'як.

Потім сорока назбирала пуху та пір'я і вистелила гніздо.

– Оце мені подобається! – вигукнув шпак і полетів геть. Ось чому в шпаків так м'якенько вистелені гнізда.

Тим часом сорока робила своє. А нетерплячі птахи один за одним відлітали геть.

Зрештою залишилася біля сороки сама тільки горлиця. А їй не вистачало ні глузду, ні тям чогось навчитися. Сидить і туркоче-торочить щось своє:

– Тягни три трісочки, тягни три-и.

Сорока саме клала прутик. Почула, що туркоче горлиця, і каже:

– Не трісочки, а прутики, і не три, а й одного досить.

Горлиця ж торочить своє. Нарешті озирнулася сорока і побачила, що біля неї немає нікого, крім недотепи горлиці. Розгнівалася вона і запрягалася, що більше ніколи нікого не вчитиме.

Ось чому різні пташки в'ють гнізда по-різному.

! Глузд – тут розуміння.

Запряглася – твердо пообіцяла.

? Назвіть птахів, які хотіли навчитися робити гніздо. Хто х них відлетів першим?

Хто чого встиг навчитися? Розкажіть, як робила гніздо сорока.

Цей твір – казка, оповідання, байка, притча? Чому ви так вважаєте?

Яка головна думка цього твору?

Продовжте речення: Бути терплячим – означає...

Які казки, що раніше вами прочитані, подібні до цієї казки? Чим саме?

Вовк і кіт

Латиська народна казка

Гналися якось мисливці з собаками за вовком — от-от наздоженуть. Рятуючись, заскочив вовчисько на чиєсь подвір'я, побачив kota й ну бламати його:

— Котику, голубчику, порятуй мене, допоможи сховатися від мисливців. Женуться за мною.

— Біжи до сусіди Криша, — каже кіт. — Він добрий, кожному допоможе.

— Не можна мені до нього бігти, — відповідає вовк, — якось по весні я в нього барана зарівав.

— Ну, тоді Юріса попроси.

— Не допоможе мені Юріс. Я в нього козу з'їв, він мені цього ніяк не забуде.

— Що ж, — каже кіт, — піди Клавса попроси.

— Що ти! Я йому й на очі боюся попадати — в нього я не одне ягня вкрав.

— То, може, Яніс тебе порятує?

— Е, ні! Нема чого й сподіватися! Я в Яніса теля задушив.

— **Добре ж ти всім насолив, — сказав кіт. Не буде тобі тут порятунку. Недарма кажуть: що посіяв, те й пожнеш.**

! Мисливці, наздоженуть, вовчисько, рятуючись, схова'тися, жену'ться, Кри'ша, Ю'ріса, Кла'вса, Я'ніс, сподіва'тися, поряту'нку, не дарма'.

Слово «**Біблія**» в перекладі з грецької мови означає «книга», «сувій». Біблія увібрала мудрість багатьох поколінь людей різних національностей. Біблія донесла до нас моральні основи буття людського, високу життєву філософію, закони духовного буття, без яких немислима і наша нинішня цивілізація. Біблія поділяється на два розділи: Старий Завіт (Ветхий Завіт) і Новий Завіт. В основу поділу на дві частини покладено народження Ісуса Христа землі. Першу частину Біблії написано в дохристиянські часи давньоєврейською мовою (іврит), Новий Завіт писали християни давньогрецькою мовою. У Старому Завіті для позначення поняття «Завіт» вживався термін «домовленість», «угода», «союз», що символізувало містичну домовленість між іудейським Богом та «обраним» ним народом – євреями. А суть Нового Завіту полягає у, так би мовити, розширенні кола сторін, які домовляються : з одного боку – це знову-таки Бог, з другого боку – не один єдиний. Хоча б і обраний народ. А усе людство. Таким чином. Християнство сповідує рівність усіх без винятку людей перед єдиним Богом.

Новий Завіт, християнство, – це справжня революція у світогляді людства. Теоретики християнства у Біблії докорінним чином змінили давно відомий міф (Христос помирає, щоб воскреснути із мертвих, звідси афористична формула «смертію смерть поправ»). До християнства в основі цього міфу лежали причини космогонічні, пов'язані із силами природи, космосу із рухом небесних світил, зміною пір року. Християнство вперше заклало в основу двно відомої схеми: «вмирання – оживання» («розпинання – воскресіння Ісуса Христа з Лазарету) не космогонічні, а етичні проблеми, адже вмер він в ім'я спасіння людства, і – як сильно – за чужі гріхи.

У перших п'яти книгах Старого Завіту (Буття, Вихід, Левит, Числа, Второзаконня) розповідається про створення світу й людства, про рай, потоп, обрання Богом єврейського народу як народу Божого. Тут йдеться мова про найдавнішу історію єврейського народу. **Перші п'ять книг** включають правила та положення, що стосувалися релігійного та суспільного життя іудеїв, перекази про походження іудейського народу та про його долю до переселення в Палестину. **Другу частину** Старого Завіту становлять історичні книги, які приписували раннім пророкам: «**Книга Ісуса Навина**» («**Книга Єгошуї**»), «**Книга Суддів**», «**Книга Рут**» тощо. У цих історичних книгах продовжується розповідь про історичні долі єврейського народу. Викладається історія єврейського народу від поселення його в Палестині до розорення вавілонянами Єрусалима (кінець 6 ст. до н. е.). **Третя частина** Старого Завіту складається з книг повчально-поетичного характеру: «**Псалтир**» (псалми – пісні). **Псалтир** – це збірка гімнів, молитов, пісень (їх всього 115), як релігійних, так і світських; «**Притчі Соломонові**» (філософські висловлювання та афоризми); «**Книга Йови**» (релігійно-моральна поема, яка розповідає про тяжкі муки праведної людини); «**Пісня над піснями**» або «**Пісня Пісень**» (любовна поема, яка виникла на основі народних пісень, що вихваляють красу коханої царя Соломона – Суламфі). Останню, четверту частину, Старого Завіту, «**Пророки**», становлять Книги пророцтв – Книги великих пророків (Ісаї, Єремії) та Книги малих пророків (Даніїла, Наума, Авакума, Захарія). Це скорботні, патетичні проповіді, викриття, погрози, песимістичні роздуми про сутність людського життя.

Отже, Старий Завіт побудовано за чітко продуманою структурою, що налає йому властивостей універсальної книги. Спершу іде передісторія єврейського народу, далі – історія єврейського народу, потому зібрані літературні пам'ятки, а в останньому розділі – книги пророцькі, перед віщання майбутнього.

Новий Завіт є самостійним художнім явищем, недаремно його часто видають окремою книгою. Новий Завіт побудовано в основному за схемою Старого Завіту, але компоненти його інші. До Нового Завіту всі християнські церкви зараховують 27 книг. Складається Новий Завіт з **чотирьох Євангелій** (1 частина) від святого Марка, святого Луки, святого Матвія, святого Івана (Євангеліє – добра звістка) – це розповіді апостолів, найближчих учнів Ісуса Христа, про народження, життя, подвиги, муки, смерть і

воскресіння Вчителя – Ісуса Христа. Після Євангелій йде одна історична книга «**Дії святих апостолів**» (2 частина) – це життя, подвиги, муки, послідовників та учнів Ісуса Христа. Євангелія та Апостольські діяння містять в собі основи християнської міфології, що відбиває багаторазові нашарування різних давніх релігійних систем, міфів та легенд. Далі йде ідеологічна частина (3 частина): **21 послання апостолів**. З них 14 послань апостола Павла (до римлян, два до коринтян, до галатів), потому йдуть соборні послання інших апостолів: Якова, Петра (2), Івана (3), Юди (1). **Апостольські послання** ставили завдання популяризувати тлумачення Євангелія відповідно до тих умов, які були викликані суспільною та громадською практикою окремих християнських громад, груп і навіть окремих осіб. Завершує Апостольські послання книга пророцька – «**Об’явлення Іоанна Богослова**», або «**Апокаліпсис**». «Апокаліпсис» виник на основі іудейської книжності, викладає фантастичні видіння, які у символічній формі пророкують катастрофічні події, що, начебто, повинні наступити перед «кінцем світу» й закінчатися другим пришествям на Землю Ісуса Христа, який остаточно переможе свого ворога і ворога всього людства – Антихриста.

Джерелом Біблії були: міфологія, фольклор, а також над її текстом протягом тривалого часу працювала чимала кількість талановитих літераторів: поетів, псаломників, богословів. Велика кількість міфів, сказань, творів інших жанрів увійшли до Біблії як результат компеляторської роботи єврейських поетів, богословів. Як приклад можна навести міф «Потоп», «Пісня Пісень».

Міф «Створення світу і людини». Біблійна легенда про створення світу багато в чому збігається із космогонічними міфами інших народів. «Створення світу» – це перша легенда книги «Буття» «П’ятикнижжя Мойсеєвого», в якій розповідається про виникнення усього до буття, про початок світу й створення людини, про життя патріархів – засновників ізраїльської нації – Авраама, Ісаака, Іакова. Шість днів Бог творив усе суще: небо, землю, небесні світила, рослини, тварин, людину. Все це Бог створив за шість днів. Сьомого дня Бог перестав творити, освятивши цей день як день відпочинку. Серед міфів інших народів є космогонічні міфи, які пояснюють виникнення всесвіту, наприклад: слов’янський міф «Сокіл Рід», давньогрецький «Виникнення світу». В Старому Завіті творення світу – місія Бога, він же створив і людину «за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою, і над птаством небесним, і над усім, що плазує на землі» («Буття» 1:26). Він створив людину з «праху земного». Бог встановив людину над усім земним для того, щоб вона піклувалася про все, що дане їй у володіння. Перших людей, Адама (Людина) та Єву (жива, життя, життєдайна; та, яка дає життя), Бог поселив у Раю (Рай в перекладі з грецької – «закритий сад» розміщувався на землі в країні Едем – «приємний», «ніжний», «делікатний». Бог заборонив першим людям в Раю їсти плоди з дерева пізнання добра і зла. Диявол, заздрячи людям, вирішив позбавити їх блаженства і спокусив Єву порушити заборону. Адам і Єва вчинили гріх, скуштувавши плоди з дерева пізнання, за що Бог вигнав їх з Раю. «І вигнав Господь Бог Адама, А на схід від Едемського раю поставив Херувима (ангел шестикрилий із тілом, усіяним очима.

Створення світу

Спочатку Бог створив небо та землю. Земля була порожня, і над безоднею була темрява, Дух Божий ширяв над поверхнею води. І сказав Бог: «Хай станеться світло!» І сталося світло. І побачив Бог, що світло добре, і Бог відділив світло від темряви. Бог назвав світло «день», а «темряву» – ніч. І був вечір, і був ранок – день перший.

Сказав Бог: «Нехай посеред вод буде твердь, і нехай вона розділяє води». І Бог учинив твердь, і відокремив воду під твердю від води над твердю. І сталося так. І назвав Бог твердь «Небо». І був вечір, і був ранок – день другий.

І сказав Бог: «нехай збереться вода з-під неба до одного місця, і не хай з’явиться суходіл, І сталося так. І назвав Бог суходіл «земля», а місце зібрання води назвав «море». І Бог побачив, що добре воно. І сказав Бог: «Нехай земля вродить рослини: ярину, що розсіває насіння, плодови дерева, що родять плоди з насінням». І сталося так. І земля

породила рослини: і траву, і плодові дерева. І Бог побачив, що добре воно. І був вечір, і був ранок – день третій.

Сказав Бог: «Нехай будуть світила на небесній тверді, щоб відділити день від ночі, і нехай вони стануть знаками для пір року, і днями, і роками. І нехай світила світять над землею». І сталося так. І зробив Бог два світила великі: велике світило, щоб воно керувало днем, і мале світило, щоб керувало ніччю, а також зірки. І Бог побачив, що це добре. І був вечір, і був ранок – день четвертий.

І сказав Бог: «Нехай у воді кишать живі створіння, й нехай птаство літає над землею під небесною твердю». І Бог побачив, що добре воно. І поблагословив їх Бог: «Виповнюйте воду в морях, а птаство нехай розмножується на землі!» І був вечір, і був ранок – день п'ятий.

Тоді сказав бог: «Нехай земля виведе з себе живі створіння: худобу, плазунів і диких звірів». І сталося так. І побачив Бог, що добре воно.

Створення людини

І сказав Бог: «Створімо людину за Нашим образом і подобою, і нехай панує над рибою, птаством, худобою, звірами, плазунами», Щ Бог створив людину на Свій образ як чоловіка та жінку. І поблагословив їх Бог: «Плодіться і розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над всіма плазунами!» І сказав Бог: «Оце дав я вам ярину, плодові дерева, нехай буде вам на поживу! А трава хай буде на поживу звірині, птаству, плазунам». І сталося. І побачив Бог: усе, що зробив, – вельми добре! І був вечір, і був ранок – день шостий.

А сьомого дня Бог спочив від усього свого діла. І благословив цей день.

Створення раю

У дні творення не було на землі жодної польової рослини, і жодна ярина польова не росла, бо дощу на землю Господь Бог не давав, і не було людини, аби порати землю. І пара з землі підіймалась, і напувала всю землю. А відколи створив Господь Бог людину, він насадив рай в Едемі на сході і там осадив створену людину.

І зростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачне, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла. І річка з Едему виходить, щоб поїти рай. Людина мала порати й доглядати рай.

Адамові Господь бог наказав: «Із кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева добра й зла не їж, бо тільки-но з'їси із нього – напевно помреш!»

Вигнання з раю

Адам і Єва, його дружина, тоді ще не носили одягу й ходили голі, але нікого не соромилися.

Але змії був хитріший над усю польову звірину, яку створив Господь Бог. І спитав він жінку:

– Бог і справді заборонив їсти плоди дерев раю?

Жінка відповіла:

– Плоди дерев у саду ми можемо їсти, але плоди дерева, що в середині раю, Бог заборонив чіпати, бо можна померти.

І сказав змії жінці:

– Не вмрете! Бо відає Бог, що просто ваші очі розкриються, і ви, немов Боги, пізнаєте добро й зло.

Побачила жінка, що плоди ці їстівні й принадні, та й кортить усе знати. І взяла та скуштувала плід і дала чоловікові своєму, і він з'їв. І розкрилися очі в обох, і пізнали, що голі вони. І зшили вони фігове листя та поробили собі опаски.

І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяла денна прохолода. І сховався Адам і його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І гукнув Господь Бог Адама:

– Де ти?

А той відповів:

– Я почув Твій голос у раю, злякався і сховався, бо я голий. Господь спитав:

– Хто сказав тобі, що ти голий? Чи не їв ти із забороненого дерева? Адам відказав:
– Жінка, яку ти дав мені, дала мені плід з того дерева, і я їв. Тоді Господь Бог звернувся до жінки:

– Що ти накоїла?

Жінка відказала:

– Змій спокусив мене, і я їла. І сказав Господь Бог змію:

– Будеш ти за це все проклятий і до кінця днів своїх плазуватимеш на череві та їстимеш землю. – А тоді звернувся до жінки: – Я примножу твої терпіння, і ти в муках народжуватимеш дітей, тягтимешся до чоловіка, а він пануватиме над тобою.

І наказав Адамові:

– За те, що ти послухав жінку та їв з того дерева, проклята через тебе земля! Ти в скорботі будеш їсти від неї все життя. Тернину й осот вона буде тобі родити, і ти будеш їсти польову траву. У поті свого чола ти їстимеш хліб, аж поки не повернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порошок і до порошку вернешся.

І дав Адам ім'я своїй жінці **Єва**, бо вона була мати всього живого. І зробив Господь Бог Адамові та жінці його одягу зі шкури й зодягнув їх. І сказав Господь Бог:

– Ось став чоловік, немов один із Нас, знати добро й зло. А тепер коли б не простяг він своєї руки ще й до дерева життя, аби з'їсти його плід і жити довіку.

І вислав його Господь Бог із раю, щоб порати землю, з якої він був узятий: вигнав Господь Бог Адама. А на схід від Едему поставив херувима з полум'яним мечем, щоб стерегти дорогу до дерева життя.

Вавілонська вежа

Це було так давно, що вже ніхто й не пам'ятає, коли це було. Розповідають, однак, бу/цімто в ті часи всі люди однією мовою говорили й усі одне одного розуміли.

І закорті/ло людям лишити пам'ять про себе довічну:

– А нумо зберемося разом та й побудуємо вежу високу! – мовив один.

Зраділи всі та й загукали:

– Ми збудуємо вежу, ми збудуємо вежу аж до самого неба!

Обрали гору високу – та й почалася робота! Хто глину місить, хто з неї цеглини ліпить, хто у печах обпалює, хто на гору підвозить. А на горі вже люди ждуть, цеглини приймають та з них вежу складають.

Всі працюють, усі співають, весело всім.

Будувалася вежа не рік і не два, Самих цеглин для неї знадобилося тридцять п'ять мільйонів! Та й собі довелося будинки побудувати, аби було де після трудів відпочивати, а побіля будинків насаджати дерев та кущів, аби птицям було де співати.

Ціле місто виросло навколо гори, на якій будувалася вежа. Місто Вавілон.

А на горі з кожним днем усе вище й вище, уступама підводилася вежа-красуня: знизу широка, догори все вужча й вужча. І кожен уступ цієї вежі фарбували в інший колір: у чорний, жовтий, червоний, зелений, білий, жовтогарячий. Верх придумали зробити синім, щоб наче небо, а покрівлю – золотою, щоб, як сонце, виблискувала.

І ось вежа майже готова. Ковалі вже золото кують для покрівлі, малярі пензлі занурюють у відра із синьою фарбою. Та ранком, звідки не візьмись, поміж людей з'являється сам Бог Ягве. Не сподобався йому їхній за/мір (намір) – досягти неба, де живе Бог.

«Це тому примудрилися вони свою вежу Ви будувати, – подумав він, – що у них спільна мова і кожна людина розуміє іншу. От вони і домовились!»

І наслав Ягве на землю страшенну бурю. Поки буря вирувала, вітер поніс усі слова, котрі люди звикли одне одному говорити.

Невдовзі буря вщухла, і люди знову стали до роботи. Вони ще не знали, яка біда їх спіткала. Покрівельники пішли до ковалів сказати, щоб ті швидше кували листи для покрівлі. А ковалі не розуміють ані слова.

В усьому місті Вавілоні люди перестали розуміти одне одного.

Маляр кричить:

– Фарба скінчилась!

А в нього виходить:

–Но мор пент!

– Нічого не розумію! – кричить йому інший.

А виходить:

– Женком пренепа!

І по всьому вавилону лунають слова, зрозумілі одним і незрозумілі іншим.

– Віндадори!

– Харакірі!

– Бобеобі!

–Дзин!

Покидали всі роботу, блукають, наче у воду опущені, та шукають: хто б міг їх зрозуміти?

І почали люди збиратися купками –хто з ким однаково говорить, той і намагається триматися того. І замість одного народу вийшла сила-силенна різних народів.

І розійшлися люди в різні кінці землі, кожен народ у свою сторону – будувати свої міста. А вежа почала потроху розвалюватися.

Але поде/йкують, що досі у кожному місті можна знайти уламки цегли від Вавілонської вежі. **Тому що багато хто носив їх із собою на згадку про ті часи, коли на землі мир панував і люди розуміли одне одного.**

І до сьогодні всіма мовами світу люди розповідають оцю легенду про недобудовану Вавілонську вежу.

Примудри/лися, покріве/льники, недобудо/вану.

!За/мір – тут: намір, бажання щось зробити.

? Цей твір – казка, оповідання, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Про що розповідається у творі? Як будувалася вежа? Знайдіть її опис. Чим вона вражала і звеселяла будівничих? Що сказано про матеріали, з яких вона будувалася?

Якими синонімами можна замінити слова: наче у воду опущені, поде/йкують.

Поміркуйте разом! Чому Богу Ягве не сподобався намір людей дістатися неба? Яку думку передають виділені речення? Які запитання у вас виникли?

Поясніть, у якому значенні вживається вислів: *вавілонське стовпотворіння*.

Каїн та Авель

В Адама і Єви було двоє синів. Старшого звали Каїн, а молодшого – Авель. Каїн орав землю, та землі не любив. І зірок не любив, і птахів не любив, і дерев не любив. Каїн усім заздри́в і всіх ненавиді́в., тому що він був злий і жорстокий..

Коли птахи пролітали понад землею, Каїн кидав у них каміння: заздри́в птахам, що вони вміють літати.

Коли зірки спалахували в небі, Каїн і в зорі кидав каміння, тому що зірки вміли світити. Коли опівдні дерева кидали на землю тінь, Каїн обламаував гілки –він і тіні чужій заздри́в! Злою людиною був Каїн, дуже злою.

А брат Каїна – Авель –був веселий і добрий. Він випасав овець. З ранку й до вечора блукав зі своєю отарою широкими луками, грав на сопілці, співав пісень.

Зірки, дерева й птахи слухали його пісні. То були перші пісні на землі.

Птахи, дерева й зірки полюбили Авеля. А Каїна почали боятися.

Якось холодної ночі надумали брати розпалити вогнище.

Довго Каїн розпалював своє вогнище. Та не слухався вогонь злих Каїнових рук. Не горів.

А під добрими руками Авеля вогнище спалахнуло відразу. Затріскотіли гілки, наче тільки чекали доторку легких пальців Авеля.

Заграло полум'я. Весело зробилося навкруги, тепло. Заспівав Авель пісню про вогонь і про зірки, про те, як гарно жити.

Позаздрив Каїн Авелю, що вогнище в нього розгорілося. Підняв із землі камінь і вбив брата свого.

Урвалася пісня. Упав Авель на землю. Покотилася сопілка. Не вигравати їй більше веселих пісень.

Озирнувся Каїн. Навкруги нікого. «Ніхто й не бачив, як я убив Авеля, ніхто й не довідається», – подумав каїн. І втік до лісу. Скрадається каїн лісом, раптом чує – дерева зашепотіли: «Каїне, де твій брат Авель?»

Кинувся каїн від дерев у степ, а над ним зірки піднялися та як задзвонять із небес: «Каїне, де твій брат Авель?»

Заметушився Каїн: куди втікти від зірок? До землі пригнувся, плазує, наче павук, очима косує, а тут на світ благословилося.

Прокинулися птахи. З усіх боків галасують: «Каїне, де твій брат Авель?»

І здалося Каїну – то всесвіт кричить йому навздогін: Де твій брат Авель?»

– Хіба я вартівник своєму братові? – зухвало відповів Каїн.

Збагнув каїн, що хоч нікого й не було, коли він убив Авеля, та бачили те зірки, дерева, птахи...

І зненавиділи люди Каїна за те, що він заплямував землю кров'ю. І прокляли його. І його ім'я.

Відтоді минуло багато-багато віків. Багато зірок згасло. Люди народжувалися і помирали. Мінялися звичаї. Забувалися казки. Але й до сьогодні про лиху, заздрісну людину кажуть: Каїн. Або окаянний.

* Поставити у словах наголоси: *Скрадається, благословилося, зненавиділи, заплямував.*

? *Окаяний* – грішний, проклятий.

? Цей твір – казка, оповідання, легенда, переказ? Доведіть свою думку.

Що вас вразило при читанні цього твору? Що було незрозумілим? Якими змальовано Каїна і Авеля?

У чому був переконаний Каїн, вчинивши кривавий злочин? У яких рядках тексту про це сказано?

Про що запитували злочинця дерева, зірки, птахи?

Що прославляється і що засуджується у творі?

Поясніть значення висловів: *на світ благословилося, очима косує, прокляли.*

Потоп і Ной

Минули роки й сторіччя. В Адама та Єви ще народилися сини і дочки А в тих дітей – власні діти. На землі тривало життя. Але з часом люди почали віддалятися від Бога і коїти дедалі більше зла. Зрештою усі їхні подуми й прагнення звернулися на зло. І тоді Господь пошкодував, що створив людину, й сказав: «Знищу все живе на землі, бо ніхто вже не робить добра; знищу і людей, і худобу, і небесних птахів».

Та жив на землі Ной, який здобув ласку в очах Господніх. Беручись до будь-якої справи, він прикликав Бога, знаючи, що Бог бачить усе, що він робить: Ной був праведний.

І сказав Бог Ноєві:

– Уся земля виповнилася злом. Я наведу на землю потоп, аби винищити дощенту життя. Зроби собі ковчег, тобто величезний корабель. Потім увійди до цього корабля з усією своєю сім'єю: з дружиною, синами й дружинами синів. Але не тільки ти врятуєшся: візьми з собою по двоє найрізноманітніших тварин і птахів, щоб і вони вижили. І набери побільше всілякої поживи для людей і для тварин.

Ной зробив усе, як звелів йому за угодою Бог. Настав призначений день, і Ной увійшов до корабля разом зі своїми синами, яких звали Сим, Хам та Яфет, і зі своєю дружиною, і з дружинами синів. Увійшли до корабля й тварини, й птахи, – по двоє кожного роду, як звелів Господь.

Аж ось прорвались усі джерела великої безодні й небесні загати розімкнулися. Дощ падав на землю протягом сорока діб. Потоп тривав на землі сорок днів. Води, прибуваючи, підняли корабель, і він поплив. Прибуло стільки води, що вона вкрила усі найвищі гори попід небом. І загинуло птаство, худоба, звірі, плазуни, люди. Усе, що має дух життя в нїздрях, потонуло.

Лишився тільки Ной та те, що з ним на кораблі було. А вода прибувала на землі сто п'ятдесят днів.

Тоді згадав Бог про Ноя і про кожну звірину та худобу, що були з ним на кораблі. Тоді навів Бог вітер на землю, і вода заспокоїлась. Закрилися джерела безодні та небесні загати, і дощ з неба спинився. Вода почала спадати через сто п'ятдесят днів.

Незабаром корабель осів на горі Арарат. Ще трохи – і завиднілися гірські верховини.

Тепер Ной відчинив вікно корабля та випустив крука, і літав той туди й назад, аж поки не висохла вода на землі. Потім послав голубку, щоб побачити, чи не спала вода. Але голубка повернулась до нього, бо стояла вода на поверхні землі.

Він зачекав ще тиждень і знову випустив голубку. Голубка повернулась надвечір, і в дзьобіку в неї був зірваний оливковий листок. Так довідався Ной, що спала вода на землі. Коли він ще за тиждень її випустив, то більше вона не повернулась. Отже, вода висохла, а ще за деякий час поверхня землі протряхла.

І промовив Ноеві Господь:

– Вийди з корабля – і ти, і всі, хто з тобою.

Тоді всі вийшли, а Ной збудував жертовник Господеві та приніс на жертовнику утєспалення.

І поблагословив Бог Ноя й синів його та й промовив:

– Плодіться й розмножуйтеся та наповнюйте землю! А Я ось укладаю заповіт із вами та з вашим потомством і з усіма, хто виходить з корабля, що жодне тіло не буде вже знищене водою потопу, і більш не буде потопу, щоб нищити землю. Я на ознаку цього даю веселку в хмарі.

????Питання для перевірки знання текстів Біблійних міфів.

- Що в перекладі означає слово «Біблія»?
- Що для давніх іудеїв символізувала веселка?
- Чому Бог розлютився на будівельників Вавілонської вежі?
- Пояснити, що означає слово «завіт» у контексті «Старий Завіт», «Новий Завіт».
- Що символізує жертвоприношення богіві?
- Яку жертву забов'язані були приносити Богіві Каїн та Авель? Чому саме таку?

Міфи давньої Греції

Міф – (грецьк. – слово, переказ) – оповідний твір про богів, духів, героїв, надприродні сили, які брали участь у створенні світу. Міф – вивір наївної віри, який складає філософсько-естетичний комплекс давньої епохи. У давні часи міф створював уявлення про світ, впливаючи на процес пізнання, був основою для інтерпретації природних і суспільних явищ.

Міфологія – це зібрання переказів про богів, героїв.

Давньогрецька література виросла на ґрунті міфології. Антична міфологія – це відображення людського життя, його потреб і прагнень, його ставлення до теперішнього, минулого й майбутнього, його ідеалів.

Міфологічне мислення людини пов'язано з цілою епохою – родовим ладом або первіснообщинною формацією. Міфологія – це до певної міри перенесення общинно-родових стосунків на природу і на весь світ. Ось чому небо, повітря, земля, море, підземний світ і вся природа виявлялися однією величезною родиною, представники якої неодмінно живі істоти людського типу, що перебувають між собою в певних родинних стосунках, відтворюючи первісний колектив першої історичної формації.

Світ і природа для первісних були живим і одухотвореним. А оскільки первісні люди бачили перед собою Землю з її складовим частинами і Небо, то Земля жива одухотворена, вона з себе все створює і все живить у тому числі й Небо, яке вона також з себе породжує, – це основа міфології, епохи матріархату. Як жінка на тому ступені голова роду, мати, годувальниця і вихователька, так і Земля є джерелом і лоном усього світу, богів, демонів, людей. В епоху матріархату, на першій її стадії розвивається міфологія фетишизму.

Фетишизм (від французького *фетиш* – ідол; португальського – чаклунство, амулет) – поклоніння неживим матеріальним предметам, яким надавалися магичні (демонічні) властивості. Демонічна сила (істота) ніяк не відокремлювалась від предмета, в якому вона міститься. Фетишизм у Давній Греції охоплює всі сфери дійсності. Насамперед серед фетишів боги та герої, яких уявляли у вигляді необроблених грубих дерев'яних або кам'яних предметів. Така, наприклад, богиня Латона (Лето) на Делосі – у вигляді поліна. Фетишистське значення мали рослини, тварини і сама людина, а також усі частини її тіла. Так, виноградна лоза і плющ були фетишами Діоніса бог рослинності, покровитель виноградарства і виноробства), і цього бога часом просто називали Плющем. Афіна (богиня війни, перемоги, мудрості, знань, ремесел, мистецтва) в одному орфічному гімні іменується «Змія». Критського Зевса колись сприймали як бика, а «совоокість» Афін та «воло окість» Гери так само вказує на давню тотожність їх з совою та короною (так званий зооморфізм).

На другій стадії матріархату розвивається міфологія анімізму. **Анімізм** – (від латинського слова *аніма* – душа, дух), віра в душі та духів, які уявляються демонічними (магічними) істотами, що стоять за всіма предметами і явищами живої і неживої природи. Якщо душа пов'язана в анімістичному уявленні з певним окремим предметом, або його частиною, то духу приписується самостійне існування, велика сфера дії та здатність вселятися у той чи інший об'єкт.

Найдавніші анімістичні уявлення греків відбилися в міфі про Мелеагра. Еолійському героєві Мелеагру, коли ще йому було лише сім днів, богині долі Мойри напрозорчили, що життя його скінчиться як тільки згорить поліно у вогнищі. Його мати загасила поліно водою і сховала. Коли ж вона захотіла помститися сину за вбивство її братів під час калідонійського полювання, вона знову запалила це поліно, і Мелеагр помер, як тільки згоріло поліно. У цьому разі в палаюче поліно вкладено магичну силу, що є причиною всього життя людини.

До пізніших героїзованих форм матріархальної міфології належать насамперед відомі давньогрецькі амазонки. Амазонки – жіноче плем'я, яке жило, за міфами, в Малій Азії, на річці Фермодонті, на острові Лем носі або в районі Меотиди та Понту

Євксинського, у Фракії або в Скіфії. Амазонки не допускали чоловіків у своє товариство і визнавали їх тільки заради продовження роду, вони винищували всіх немовлят-хлопчиків. Озброєні з ніг до голови, завжди на конях, вони весь час проводили у війнах. Патріархальна, тобто героїчна, міфологія майже завжди зображає перемогу якого-небудь героя над амазонками, Їх перемагали Геракл, Тезей, Ахілл.

В період патріархату розвивається новий ступінь міфології – героїчна, олімпійська міфологія, яка ґрунтується на гармонійному й художньому сприйнятті світу.

У міфології цього періоду постають герої, які перемагають усіх потвор і страховиськ, що колись жахали уяву первісних людей. Замість дрібних божків та демонів постає один головний, верховний бог Зевс, а всі інші боги та демони йому підкоряються. Патріархальна община богів утверджується й на небі, а саме на горі Олімп. Зевс сам веде боротьбу з різними страховиськами, перемагає титанів, циклопів; Тіфона і гігантів, заганяє їх під землю чи навіть у тартар.

Аполлон убиває піфійського дракона й засновує на тому місці святилище (капище); Кадм також убиває дракона і в цій місцевості засновує місто Фіви; здійснює свої 12 подвигів Геракл; Тезей убиває Мінотавра.

Жіночі божества у зв'язку з епохою патріархату та героїзму тепер набувають нових функцій. Гера стала покровителькою шлюбів та моногамної родини, Де метра – сталою, організованого хліборобства, Афін Пал лада – чесною, відкритою й організованою війни (на протизагу буйному, анархічному й аморальному Аресу). Афродіта стала богинею кохання та краси (замість дикої, всепороджуючої і все знищуючої богині). Гестія – богинею домашнього патріархального вогнища, Артеміда, що зберегла давні мисливські функції, набула красивого й стрункого вигляду і стала взірцем милого й дружнього ставлення до людей.

Разом з тим з'являються й боги нового типу, їх давні греки називали олімпійськими. Розвинуте ремесло, що стало суттєвим фактором господарства, вимагало для себе відповідного бога – Гефеста (який до речі був покровителем взагалі всієї цивілізації) (Гефест у римлян Вулкан).

Не лише боги та герої, а й усе життя відображалось тепер у міфах зовсім у новому оформленні. Насамперед перетворюється вся природа, що була раніше сповнена для людини страшних і незрозумілих сил. Тепер природа у давніх греків набуває умиротворення й поетизації, якими вони уславилися на всі наступні віки.

Усім тепер керує Зевс, і всі стихійні сили опинилися в його руках. Характерне Зевсові оточення на Олімпі: богиня Ніка – Перемога, Феміда – богині права і справедливості, чудового людського правопорядку. Діти Зевса і Феміди – Орі, веселі, чудові, благодійні, завжди в танці, богині пір року та державного розпорядку.

Настає небувалий для тої далекої епохи розквіт культури й мистецтва.

В особі Геракла ця героїчна епоха досягає свого найвищого розквіту. Геракл, син Зевса і смертної жінки Алкмени, не тільки знищує різних небезпечних потвор: Немейського Лева, Лернейську Гідру, не тільки перемагає природу в міфі про Авгієві стайні, але він перевершив усіх героїв давнини двома своїми подвигами: а саме, він дійшов до саду Гесперід і заволодів їхніми яблуками, а в глибині землі він дістався до самого Цербера і вивів його на поверхню. Ці подвиги Геракла були апофеозом людської сили, величі і героїчної звитяги. Такі міфи могли виникнути лише в епоху свідомої боротьби людини за своє щастя. Не диво, що такого героя Зевс підняв на небо і там він узяв шлюб із Гебою, богинею вічної молодості. В інших класичних міфах також розповідається про перемоги людини над природою.

Люди стають більш сміливими у період пізньої класики, і їхня самостійність у взаєминах з богами помітно зростає. Багато хто з героїв починає змагатися з богами. Дочка царя Тантала Ніоба вважала себе красивішою за богиню Латону, і пишалася своїми чисельними дітьми. Діти Латони перебили всіх дітей Ніоби, а сама вона з горя перетворилася на скелю, з якої полилися струмки її сліз. Співець Фамірід вступає в музичне змагання з музами, за що був покараний сліпотою. Звичайно, усі ці

неблагочестиві чи безбожні герої зазнають, за міфами, якогось покарання. Інакше і не могло бути: боги були богами, а герої – героями.

Для епохи розкладу героїчної міфології характерні міфи про родове прокляття, яке веде до загибелі кількох поколінь підряд.

Один ліванський цар Лай украв дитину, і його прокляв батько цієї дитини. Виникли відомі міфи про загибель ліванських царів. Лай гине від руки власного сина Едіта. Едіп жениться на своїй матері Йокасті, не знаючи, що вона його матір. Йокаста, дізнавшись, що Едіп її син, кінчає життя самогубством; Едіпові сини Етеокл і Полінік гинуть у битві, пішовши у двобій один з одним; син Етеокла Лаодамант гине від прибічників батькового брата Полініка, що напали на Фіви, а син Полініка Ферсандр гине перед Троянською війною від Телефа і Мізії.

Міфологія в розумінні наївної віри закінчилася разом з первіснообщинною формацією, для якої вона була необхідною ідеологією.

У пам'яті культурного суспільства антична міфологія лишилася прекрасним дитинством людства, яке загинуло в той самий момент, коли людство стало виробляти наукові та науково-філософські погляди на світ і природу.

Дафна

Викладено за поемою Овідія "Метаморфози"

І світлий, радісний бог Аполлон зазнає суму, і його спіткало горе. Він зазнав горя незабаром після перемоги над Піфоном. Коли Аполлон, гордий зі своєї перемоги, стояв над убитою його стрілами потворою, він побачив коло себе юного бога кохання Ерота, який натягував золотий лук. Сміючись, сказав Аполлон:

- Навіщо тобі, дитя, така грізна зброя? Залиш краще мені посилати разючі золоті стріли, якими я зараз убив Піфона. Чи тобі рівнятися славою зі мною, стріловержцем? Чи не хочеш ти часом досягти більшої слави, ніж я?

Ображений Ерот гордо відповів Аполлонові:

- Стріли твої, Феб-Аполлон, не знають промаху, всіх рязять вони, але моя стріла паразить тебе.

Ерот змахнув своїми золотими крильцями і вмить злетів на високий Парнас. Там вийняв він із сагайдака дві стріли: одну, що ранить серце і викликає кохання, - нею пронизав він серце Аполлона, а другу, що вбиває кохання, пустив він у серце німфи Дафни, дочки річкового бога Пенея.

Зустрів якимось прекрасну Дафну Аполлон і покохав її. Але тільки-но побачила Дафна золоточубого Аполлона, як із швидкістю вітру кинулась тікати, адже стріла Ерота, що вбиває кохання, пронизала її серце. Побіг навздогін їй срібнолукий бог

- Стій, прекрасна німфо, - благав Аполлон, - чому біжиш від мене, немов овечка, переслідувана вовком? Немов голубка, яка рятується від орла, тікаєш ти! Адже я не ворог твоїй! Дивись, ти поранила ноги об гострі колючки тернику. О, почекай, спинись! Адже я Аполлон, син громовержця Зевса, а не звичайний смертний пастух.

Але все швидше бігла прекрасна Дафна. Мов на крилах, мчить за нею Аполлон. Все ближче він. Ось зараз наздожене! Дафна відчуває його дихання. Сили лишають її. Почала благати Дафна батька свого Пенея:

- Батьку Пенею, допоможи мені! Розступися швидше, земле, і поглинь мене! О, відніми у мене цей образ, він завдає мені лише страждань!

Тільки сказала вона це, як зараз же зааніміли її члени. Кора вкрила її ніжне тіло, волосся обернулося в листя, а руки, піднесені до неба, перетворились на віти. Довго сумний стояв Аполлон перед лавром і нарешті промовив:

- Нехай же вінок тільки з твоєї зелені прикрашає мою голову, нехай віднині прикрашатимеш ти своїм листям і мою кіфару, і мій сагайдак! Хай ніколи не в'яне, лавре, твоя зелень! Стій же вічно зеленим!

А лавр тихо шелестів у відповідь Аполлону своїми густими вітами і, немовби на знак згоди, схилив своє зелене верхів'я.

Дедал і Ікар

Викладено за поемою Овідія «Метаморфози».

Найбільшим митцем, скульптором і зодчим Афін був Дедал, нащадок Ерехтея. Про нього розповідали, що він вирізьблював з білосніжного мармуру такі дивні статуї, що вони здавалися живими; здавалось, що статуї Дедала дивляться і рухаються. Багато інструментів винайшов Дедал для своєї роботи; ним були винайдеш сокира і свердел. Далеко йшла слава про Дедала.

У цього великого художника був племінник Тал, син його сестри. Тал був учнем свого дядька. Вже в ранній юності вражав він усіх своїм талантом і винахідливістю. Можна було передбачити, що Тал далеко перевищить свого вчителя. Дедал заздрив племінникові і вирішив його вбити. Одного разу Дедал стояв з племінником на високому афінському Акрополі біля самого краю скелі. Нікого не було видно кругом. Побачивши, що вони самі, Дедал зіпхнув племінника із скелі. Певний був митець, що його злочин залишиться безкарним. Упавши із скелі, Тал розбився на смерть. Дедал поспішно зійшов з Акрополя, підняв тіло Тала і хотів уже таємно закопати його в землю, але застали Дедала афіняни, коли він копав яму. Злочин Дедала відкрито. Ареопаг засудив його до страти.

Рятуючись від смерті, Дедал утік на Крит до могутнього царя Міноса, сина Зевса і Європи. Мінос охоче прийняв під свій захист великого митця Греції. Багато чудових творів мистецтва виготовував Дедал для царя Кріту. Він збудував для нього і знаменитий палац Лабіринт, з такими заплутаними ходами, що, раз увійшовши в нього, неможливо було знайти вихід. У цьому палаці Мінос замкнув сина дружини своєї Пасіфаї, жадливого Мінотавра, потвору з тілом людини і головою бика.

Багато років жив Дедал у Міноса. Не хотів відпускати його цар з Кріту; тільки сам він хотів користуватися мистецтвом великого художника. Немов полоненого, тримав Мінос Дедала на Криті. Дедал довго думав, як утекти йому, і нарешті знайшов спосіб визволитися з критської неволі.

– Якщо я не можу, – вигукнув Дедал, – урятуватись від влади Міноса ні сухопуттю, ні морем, то відкрите ж для втечі небо! Ось мій шлях! Усім володіє Мінос, лише повітрям не володіє він!

Взявся до роботи Дедал. Він набрав пер, поскріплював їх льняними нитками й воском і почав виготовляти з них чотири великих крила. Поки Дедал працював, син його Ікар грався біля батька: то ловив він пух, що злітав від подуву вітерця, то м'яв у руках віск. Хлопчик безтурботно грався, його бавила робота батька. Нарешті, Дедал скінчив свою працю; готові були крила. Дедал прив'язав крила за спину, просунув руки в петлі, закріплені на крилах, змахнув ними і плавно піднісся в повітря. З подивом дивився Ікар на батька, який ширяв у повітрі, немов величезний птах. Дедал спустився на землю і сказав синові:

– Слухай, Ікаре, зараз ми полетимо з Кріту. Будь обережний під час польоту. Не спускайся дуже низько до моря, щоб солоні бризки хвиль не змочили твоїх крил. Не піднімайся й близько до сонця: спека може розтопити віск, і розлетяться пера. За мною лети, не відставай від мене.

Батько з сином одягнули крила на руки і легко полинули. Ті, хто бачив, як воші високо летіли над землею, думали, що це два боги несуться в небесній блакиті. Часто обертався Дедал, щоб подивитися, як летить його син. Вони минули вже острови Делос, Парос і летять усе далі й далі.

Швидкий політ бавить Ікара, все сміливіше помахує він крилами. Ікар забув поради батька: він не летить уже слідом за ним. Сильно махнувши крилами, він злетів високо під саме небо, ближче до променистого сонця. Палюче проміння розтопило віск, що скріплював пера крил, повипадали пера і розлетілись далеко в повітрі, гнані вітром.

Махнув Ікар руками, ало немає на них більше крил. Стрімголов упав він з страшної височини в море і загинув у його хвилях.

Дедал обернувся, дивиться навкруги. Немає Ікара. Голосно почав кликати він сипа:
– Ікаре! Ікаре! Де ти? Озвися!

Нема відповіді. Побачив Дедал на морських хвилях пера з крил Ікара і зрозумів, що трапилось. Як зненавидів Дедал своє мистецтво, як зненавидів той день, коли задумав урятуватися з Криту повітряним шляхом.

А тіло Ікара довго носилося по хвилях моря, яке стало називатися по імені загиблого Ікарійським. Нарешті, прибили його хвилі до берега острова; там знайшов його Геракл і поховав.

Дедал же летів далі і прилетів, нарешті, в Сіцилію. Там він оселився у царя Кокала. Мінос дізнався, де заховався митець, вирушив з великим військом у Сіцилію і зажадав, щоб Кокал видав йому Дедала.

Дочки Кокала не хотіли позбутись такого митця, як Дедал. Вони вдалися до хитрощів. Умовили батька погодитись на вимоги Міноса і прийняли його як гостя в палаці. Коли Мінос приймав ванну, дочки Кокала вилили йому на голову котел окропу; помер Мінос у страшних муках. Довго жив Дедал у Сіцилії. А останні роки життя провів на батьківщині, в Афінах; там став він родоначальником Дедалідів, славного роду афійських митців.

Геракл

Міфи про Геракла викладено за трагедіями Софокла ("Трахінянки") і Евріпіда ("Геракл"), а також за сказаннями, що згадуються в "Опису Еллади" Павсанія

Народження і виховання Геракла

В Мікенах правив цар Електріон. У нього викрали телебої, під проводом синів царя Птерелая, стада. Телебої вбили синів Електріона, коли вони хотіли відбити викрадене. Цар Електріон оповістив тоді, що він віддасть свою красуню дочку Алкмену за того, хто поверне йому стада і помститься за смерть синів. Героеві Амфітріону вдалося без бою повернути стада Електріону, тому що цар телебоїв Птерелай доручив охороняти викрадені стада царю Еліді Поліксенові, а той віддав їх Амфітріону. Повернув Амфітріон Електріонові його стада і дістав руку Алкмени. Невдовго залишався Амфітріон у Мікенах. Під час весільного бенкету, в суперечці про стада, Амфітріон убив Електріона, і довелося йому з дружиною Алкменою тікати з Мікен. Алкмена пішла за своїм молодим чоловіком на чужину тільки з тією умовою, що він помститься на синах Птерелая за вбивство її братів. Тому, прибувши у Фіви до царя Креонта, в якого знайшов собі пристановище Амфітріон, він вирушив з військом проти телебоїв. Під час його відсутності Зевс, полонений вродою Алкмени, з'явився до неї, прибравши образ Амфітріона. Незабаром повернувся і Амфітріон. І от від Зевса та Амфітріона мали народитися в Алкмени два сини-близнята.

Того дня, коли повинен був народитися великий син Зевса і Алкмени, зібрались боги на високому Олімпі. Радіючи, що скоро народиться в нього син, егідодержавний Зевс сказав богам:

– Вислухайте, боги і богині, що я скажу вам: велить мені сказати це моє серце! Сьогодні народиться великий герой; він пануватиме над усіма своїми родичами, які ведуть свій рід від сина мого, великого Персея.

Але дружина Зевса, царствена Гера, яка гнівалася, що Зевс одружився зі смертною Алкменою, вирішила хитрощами позбавити влади над усіма персеїдами сина Алкмени - вона вже перед народженням ненавиділа Зевсового сина. Тому, заховавши в глибині серця свою хитрість, Гера сказала Зевсові:

– Ти говориш неправду, великий громовержцю! Ніколи не виконаєш ти свого слова!

Дай мені велику, незламну клятву богів, що той, який народиться сьогодні першим у роді персеїдів, буде панувати над своїми родичами.

Опанувала розумом Зевса богиня обману Ата, і, не підозрюючи хитрощів Гери, громовержець дав незламну клятву. Зараз же покинула Гера світлий Олімп і на своїй золотій колісниці понеслася в Аргос. Там прискорила вона народження сина у богорівної дружини персеїда Сфенела, і з'явилася на світ цього дня в роді Персея квола, хвора дитина, син Сфенела, Еврісфей. Швидко повернулася Гера на світлий Олімп і сказала великому хмарогонцеві Зевсу:

– О Зевсе-отче, що кидаєшся блискавицями, вислухай мене! Зараз народився в славному Аргосі у персеїда Сфенела син Еврісфей. Він першим народився сьогодні і повинен панувати над усіма нащадками Персея.

Засмутився великий Зевс, тільки тепер зрозумів він усю підступність Гери. Він розгнівався на богиню обману Ату, що оволоділа його розумом; у гніві схопив її Зевс за волосся і скинув із світлого Олімпу. Повелитель богів і людей заборонив їй з'являтися на Олімп. З того часу богиня обману Ата живе серед людей.

Зевс полегшив долю свого сина. Він уклав з Герою непорушний договір, що син його не все своє життя перебуватиме під владою Еврісфея. Лише дванадцять великих подвигів зробить він за дорученням Еврісфея, а потім не тільки звільниться з-під його влади, а навіть дістане безсмертя. Громовержець знав, що багато великих небезпек доведеться подолати його синові, тому він наказав своїй улюбленій дочці Афіні-Палладі допомагати синові Алкмени. Часто доводилося потім сумувати Зевсові, коли він бачив, як син його несе великі труди на службі у кволого і боягузливого Еврісфея, але не міг він порушити даної Гері клятви.

В один день із народженням сина Сфенела народились і в Алкмени близнята: старший - син Зевса, названий при народженні Алкідом, і молодший - син Амфітріона, названий Іфіклом. Алкід і був найбільшим героєм Греції. Його назвала пізніш віщунка піфія Гераклом. Під цим ім'ям прославився він, дістав безсмертя і був прийнятий у сонм світлих богів Олімпу.

Гера почала переслідувати Геракла з першого дня його життя. Дізнавшись, що Геракл народився і лежить, сповитий у пелюшки, з братом своїм Іфіклом, вона, щоб згубити новонародженого героя, послала дві змії. Була вже ніч, коли вповзли, блискаючи очима, до покою Алкмени змії. Тихо підповзли вони до колиски, де лежали близнята, і вже хотіли, обвившись навколо тіла маленького Геракла, задушити його, як прокинувся син Зевса. Він простяг свої маленькі рученята до змії, схопив їх за шиї і здавив з такою силою, що відразу задушив їх. Вжахнувшись, скочила Алкмена зі свого ложа; побачивши змії у колиці, голосно закричали жінки, що були в покоях. Всі кинулись до колиски Алкіда. На крик жінок з видобутим мечем прибіг Амфітріон. Обступили всі колиску, й побачили надзвичайне чудо: маленький новонароджений Геракл держав двох величезних задушених змії, які ще слабо звивалися в його малюсіньких ручках. Вражений силою свого прийомного сина, Амфітріон покликав віщуна Тіресія і запитав його про долю новонародженого. Тоді віщий старець повідав, скільки великих подвигів зробить Геракл, і провістив, що він стане в кінці свого життя безсмертним.

Дізнавшись, яка велика слава чекає старшого сина Алкмени, Амфітріон дав йому виховання, гідне героя. Не тільки про розвиток сили Геракла дбав Амфітріон, він клопотався і про його освіту. Його вчили читати, писати, співати та грати на кіфарі. Та далеко не такі успіхи мав у науках і музиці Геракл, яких досягав він у боротьбі, стрільбі з лука і вмінні володіти зброєю. Часто доводилось вчителю музики, брату Орфея Лінові, гніватися на свого учня і навіть карати його. Одного разу під час уроку Лін ударив Геракла, роздратований тим, що він не хоче вчитися. Розгніваний Геракл схопив кіфару і вдарив нею Ліна по голові. Не розрахував сили удару юний Геракл. Удар кіфари був такий сильний, що Лін упав мертвий на місці. Покликали до суду Геракла за це вбивство. Виправдовуючись, сказав син Алкмени:

– Адже ж каже найсправедливіший із суддів Радаманф, що кожний, кого вдарять, може відповісти ударом на удар.

Виправдали судді Геракла, але вітчим його Амфітріон, боячись, щоб не сталося ще чогось подібного, послав Геракла в лісистий Кіферон пасти стада.

Геракл у Фівах

Виріс у лісах Кіферону Геракл і став могутнім юнаком. Він був на цілу голову вищий від усіх на зріст, а сила його далеко перевищувала силу людини. З першого погляду можна було впізнати в ньому сина Зевса, особливо по очах, які світилися якимсь незвичайним божественним світлом. Не було рівного Гераклові спритністю у військових справах, а луком і списом володів він так досконало, що ніколи не давав промаху. Ще юнаком Геракл убив грізного кіферонського лева, що жив на верхів'ях гір. Юний Геракл напав на нього, вбив і здер з нього шкуру. Цю шкуру одяг він на себе, накинувши її, як плащ, на свої могутні плечі. Лапами зав'язав її у себе на грудях, а шкура з лев'ячої голови була йому шоломом. Геракл зробив собі величезну палицю з вирваного ним з корінням у Немейському гаю твердого, як залізо, ясена. Меч Гераклові подарував Гермес, лук і стріли - Аполлон, золотий панцир зробив йому Гесрест, а Афінa сама виткала для нього одяг

Змужнівши, Геракл переміг царя Орхомена, Ергіна, якому Фіви платили щороку велику данину. Він убив під час битви Ергіна, а на мінійський Орхомен наклав данину, яка була вдвоє більшою, ніж та, що платили Фіви. За цей подвиг цар Фів Креонт віддав Гераклові за дружину свою дочку Мегару, а боги послали йому трьох прекрасних синів.

Щасливо жив Геракл у семибрамних Фівах. Але богиня Гера, як і раніш, палала ненавистю до сина Зевса. Вона наслала на Геракла жакливу хворобу. Втратив розум великий герой, божевілья опанувало ним. В припадку нестямності Геракл убив усіх своїх дітей і дітей свого брата Іфікла. Коли ж минув припадок, глибока скорбота пройняла Геракла. Очистившись від гріха вчиненого ним мимовільного вбивства, Геракл покинув Фіви і вирушив у священні Дельфи запитати бога Аполлона, що йому робити. Аполлон звелів Гераклові вирушити на батьківщину його предків у Тірінф і дванадцять років служити Еврісфеєві. Устами піфії син Латони провістив Гераклові, що він дістане безсмертя, якщо зробить з наказу Еврісфея дванадцять великих подвигів.

Геракл на службі в Еврісфея

Геракл оселився у Тірінфі і став слугою кволого, боягузливого Еврісфея. Еврісфей боявся могутнього героя і не пускав його в Мікени. Всі накази свої передавав він синові Зевса в Тірінф своїм вісником Копреєм.

Немейський лев (перший подвиг)

Гераклові недовго довелося чекати першого доручення царя Еврісфея. Він доручив Гераклові вбити немейського лева. Цей лев, породжений Тіфоном і Єхидною, був дивовижної величини. Він жив біля міста Немеї і спустошував усі околиці. Геракл сміливо вирушив на небезпечний подвиг. Прибувши до Немеї, зараз же пішов він у гори, щоб розшукати лігвище лева. Вже було опівдні, коли герой дійшов до схилів гір. Ніде не видно було жодної живої душі: ні пастухів, ні землеробів. Усе живе повтікало з цих місць у страху перед жакливим левом. Довго шукав Геракл по лісистих схилах гір та по ущелинах лігвище лева, нарешті, коли вже сонце почало схилятися на захід, знайшов Геракл у темній ущелині лігвище; воно знаходилось у величезній печері, що мала два виходи. Геракл завалив один з виходів величезними каменями і став чекати лева, сховавшись за брилами. Перед самим вечором, коли вже насувалися сутінки, показався дивовижний лев з довгою кошлатою гривною. Напнув тятину свого лука Геракл і пустив одну за одною три стріли в лева, але стріли відскочили від його шкури - вона була тверда, як сталь. Грізно заричав лев, ричання його розкотилось, немов грім, по горах. Озираючись на всі боки, лев

стояв в ущелині і шукав очима, що палали люттю, того, хто насмілювався пускати в нього стріли. Та ось він побачив Геракла і кинувся величезним стрибком на героя.

Мов блискавка, мигнула палиця Геракла і громовим ударом упала на голову лева. Лев звалився на землю, приголомшений страшним ударом; Геракл кинувся на лева, обхопив його своїми могутніми руками і задушив. Узявши на свої могутні плечі вбитого лева, Геракл повернувся в Немею, приніс жертву Зевсові і встановив на пам'ять про свій перший подвиг немейські ігри. Коли Геракл приніс убитого ним лева в Мікени, Еврісфей зблід від страху, глянувши на дивовижного лева. Цар Мікен зрозумів, яку нелюдську силу має Геракл. Він заборонив йому навіть наближатися до воріт Мікен; коли ж Геракл приносив докази своїх подвигів, Еврісфей з жахом дивився на них з високих мікенських мурів.

Лернейська гідра (другий подвиг)

Після першого подвигу Еврісфей послав Геракла вбити лернейську гідру. Це була потвора з тілом змії і дев'ятьма головами дракона. Як і немейський лев, гідра була породжена Тіфоном і Єхидною. Жила гідра в болоті коло міста Лерни і, виповзаючи з свого лігвища, нищила цілі стада і спустошувала всі околиці. Боротьба з дев'ятиголовою гідрою була небезпечна, тому що одна з голів її була безсмертна. Вирушив у дорогу до Лерни Геракл з сином Іфікла Іолаєм. Прибувши до болота біля міста Лерни, Геракл залишив Іолая з колісницею в ближньому гаю, а сам пішов шукати гідру. Він знайшов її в оточеній болотом печері. Розпікши до червоного жару свої стріли, почав Геракл пускати їх одну за одною в гідру. Розлютували гідру стріли Геракла. Вона виповзла, звиваючись покритим блискучою лускою тілом, з п'ятьми печери, грізно піднялася на своєму величезному хвості і хотіла вже кинутись на героя, але наступив їй син Зевса ногою на тулуб і притис до землі. Своїм хвостом гідра обвилася навко-ло ніг Геракла і силкувалася звалити його. Як непохитна скеля, стояв герой і помахами своєї важкої палиці одну за одною збивав голови гідри. Мов вихор свистіла в повітрі палиця; злітали голови гідри, але гідра все-таки була жива. Тут Геракл помітив, що в гідри на місці кожної збитої голови виростають дві нові. Прийшла й допомога гідрі. З болота виповз потворний рак і впився своїми клішнями в ногу Геракла. Тоді герой покликав на допомогу свого друга Іолая. Іолай убив потворного рака, запалив частину ближнього гаю і палаючими стовбурами дерев припікав гідрі шиї, з яких Геракл збивав своєю палицею голови. Нові голови перестали виростати в гідри. Дедалі слабше опиралася вона синові Зевса. Нарешті й безсмертна голова злетіла в гідри. Потворна гідра була переможена і впала мертвою на землю. Глибоко закопав її безсмертну голову переможець Геракл і навалив на неї величезну скелю, щоб не могла вона знову вийти на світ. Потім великий герой розтяв тіло гідри і занурив в її отруйну жовч свої стріли. З того часу рани від стріл Геракла стали невиліковними. З великим тріумфом повернувся Геракл у Тірінф. Але там чекало його вже нове доручення Еврісфея.

Стімфалійські птахи (третій подвиг)

Еврісфей доручив Гераклові перебити стімфалійських птахів. Мало не в пустиню обернули ці птахи всі околиці аркадського міста Стімфала. Вони нападали і на тварин, і на людей і розривали їх своїми мідними пазурами й дзьобами. Але найстрашніше було те, що пера цих птахів були з твердої бронзи, і птахи, злетівши вгору, могли пускати їх, як стріли, на того, хто здумав би напасти на них. Важко було Гераклові виконати це доручення Еврісфея. На допомогу йому прийшла войовниця Афін-Паллада. Вона дала Гераклові два мідні тим-пани, їх викував бог Гефест, і звеліла Гераклові стати на високому горбі біля того лісу, де гніздилися стімфалійські птахи, і вдарити в тимпани; коли ж птахи - здіймуться - перестріля-ти їх з лука. Так і зробив Геракл. Зійшовши на горб, він ударив у тимпани, і знявся такий страшенний дзвін, що птахи величезною зграєю злетіли над

лісом і почали у переполоху кружля-ти над ним. Вони дощем сипали свої гострі, як стріли, пера на землю, але не влучали пера в Геракла, який стояв на горбі. Схопив свій лук герой і почав разити птахів смертоносними стрілами. Охоплені страхом, знялися вгору за хмари стімфалійські птахи і зникли з очей Ге-ракла. Відлетіли птахи геть за межі Греції на береги Евксінського Понту і більше ніколи не поверталися в околиці Стімфала. Так виконав Геракл це доручення Еврісфея і повернувся в Тірінф, але зараз же довелося йому вирушити на ще важчий подвиг

Керінейська лань (четвертий подвиг)

Еврісфей знав, що в Аркадії живе чудесна керінейська лань, послана богинею Артемідією на кару людям. Лань ця спустошувала поля. Саме її спіймати і послав Еврісфей Геракла і звелів йому живою приставити її в Мікени. Ця лань була надзвичайно гарна, роги в неї були золоті, а ноги мідні. Наче вітер, носилась вона по горах і долинах Аркадії, не знаючи ніколи втоми. Цілий рік переслідував Геракл керінейську лань. Вона мчала через гори, через рівнини, стрибала через прірви, перепливала ріки. Все далі й далі на північ тікала лань. відставав від неї герой, він гнався за нею, не спускаючи її з очей. Нарешті, Геракл досяг у погоні за ланню крайньої півночі країни гіпербореїв і джерел Істру. Тут лань зупинилась. Герой хотів схопити її, але вислизнула вона і, як стріла, понеслась назад, на південь. Знов почалась погоня. Гераклові вдалося тільки в Аркадії наздогнати лань. Навіть після такої довгої погоні не втратила вона сил. Втративши надію впіймати лань, Геракл удався до своїх стріл, що б'ють без промаху. Він поранив золоторогу лань стрілою в ногу, і тільки тоді вдалося йому впіймати її. Геракл звалив чудесну лань на плечі і хотів уже нести її в Мікени, як стала перед ним розгнівана Артеміда і сказала:

– Хіба не знав ти, Геракле, що лань ця моя? Навіщо образив ти мене, поранивши мою улюблену лань? Хіба не знаєш, що не прощаю я образ? Чи ти гадаєш, що ти могутніший від богів-олімпійців?

З побожністю схилювся Геракл перед прекрасною богинею і відповів:

– О велика дочко Латони, не винуй ти мене! Ніколи не ображав я безсмертних богів, що живуть на світлому Олімпі; завжди шанував я небожителів багатими жертвами і ніколи не вважав себе за рівного їм, хоч і сам я — син громовержця Зевса. Не по своїй волі переслідував я твою лань, а з наказу Еврісфея. Боги самі звеліли мені служити йому, і не смію я не послухатись Еврісфея!

Артеміда простила Гераклові його провини. Великий син громовержця Зевса приніс живою в Мікени керінейську лань і віддав її Еврісфею.

Еріманфський кабан і битва з кентаврами (п'ятий подвиг)

Після полювання на мідноногу лань, що тривало цілий рік, недовго відпочивав Геракл. Еврісфей знову дав йому доручення. Геракл повинен був убити еріманфського кабана. Цей кабан, що мав дивовижну силу, жив на горі Еріманф і спустошував околиці міста Псофіса. Він не щадив і людей і вбивав їх своїми величезними іклами, Геракл пішов до гори Еріманф. По дорозі відвідав він мудрого кентавра Фола. З пошаною прийняв Фол великого сина Зевса і влаштував для нього бенкет. Під час бенкету кентавр відкрив велику посудину з вином, щоб якнайкраще погостити героя. Далеко рознеслися пахощі чудесного вина. Почули ці пахощі й інші кентаври. Страшенно розгнівались вони на Фола за те, що він відкрив посудину. Вино належало не самому лише Фолові, а було власністю всіх кентаврів. Кентаври кинулись до житла Фола і напали несподівано на нього й Геракла, коли вони вдвох весело бенкетували, прикрасивши голови вінками з плюща. Геракл не злякався кентаврів. Він швидко скочив зі свого ложа і почав кидати в нападників величезні димучі головешки. Кентаври кинулись тікати, а Геракл разив їх своїми отруйними стрілами. Герой переслідував їх до самої Малії. Там сховались

кентаври у Гераклогового друга, Хірона, наймудрішого з кентаврів. Слідом за ними в печеру Хірона увірвався Геракл. У гніві натягнув він свій лук, блиснула в повітрі стріла і вп'ялася в коліно одного з кентаврів. Не ворога вразив Геракл, а свого друга Хірона. Велика скорбота охопила героя, коли він побачив, кого поранив. Геракл поспішає обмити і перев'язати рану другові, але ніщо не може допомогти. Знав Геракл, що рана від стріли, отруєної жовчю гідри, невилгойна. Знав і Хірон, що загрожує йому тяжка смерть. Щоб не страждати від рани, він згодом добровільно зійшов у похмуре царство Аїда.

У глибокому смутку Геракл покинув Хірона і скоро дійшов до Еріманфу. Там у густому лісі знайшов він грізного кабана і криком вигнав його з хаші. Довго переслідував кабана Геракл і нарешті загнав його у глибокий сніг на вершині гори. Кабан загруз у снігу, а Геракл, кинувшись на нього, зв'язав його і відніс живим у Мікени. Коли Еврісфей побачив дивовижного кабана, то від страху сховався у велику бронзову посудину.

Стайні царя Авгія (шостий подвиг)

Незабаром Еврісфей дав нове доручення Гераклові. Він повинен був очистити від гною скотний двір Авгія, царя Еліди, сина світлосяйного Геліоса. Бог сонця дав своєму синові незліченні багатства. Особливо численні були стада Авгія. Серед його стад були триста биків з білими як сніг ногами, двісті биків були червоні, мов сідонський пурпур, дванадцять биків, присвячених богові Геліосу, були білі, наче лебеді, а один бик, що відзначався незвичайною красою, сяяв, мов зірка. Геракл запропонував Авгієві очистити за один день весь його величезний скотний двір, якщо він погодиться віддати йому десяту частину його стад. Авгій погодився. Йому здавалося, що неможливо виконати таку роботу за один день. Але Геракл повалив з двох протилежних боків стіну, що оточувала скотний двір, і відвів у нього воду двох рік, Алфея і Пеней. Вода цих рік в один день винесла весь гній зі скотного двору, а Геракл знову склав стіни. Коли герой прийшов до Авгія вимагати нагороди, то гордий цар не віддав йому обіцяної десятої частини стад, і довелося Гераклові ні з чим повернутись у Тірінф.

Страшенно помстився великий герой на цареві Еліди. Через кілька років, уже звільнившись від служби Еврісфееві, Геракл напав з великим військом на Елід, переміг у кровопролитній битві Авгія і вбив його своєю смертоносною стрілою. Після перемоги зібрав герой військо і всю багату здобич біля міста Піси, приніс жертви олімпійським богам і встановив олімпійські ігри, які й справлялися з того часу всіма греками кожні чотири роки на свя-щенній рівнині, обсаженій самим Гераклом присвяченими богині Афіні-Палладі оливами.

Геракл помстився і на всіх союзниках Авгія. Особливо ж поплатився цар Пілоса, Нелей. Геракл, прийшовши з військом до Пілоса, здобув місто і вбив Нелея і одинадцять його синів. Не врятувався і син Нелея, Періклімен, якому дав володар моря Посейдон дар обертатися в лева, змію і бджолу. Геракл убив його, коли, обернувшись у бджолу Періклімен сів на одного з коней, запряжених у колісницю. Один тільки син Нелея, Нестор, лишився живим. Згодом прославився Нестор серед греків своїми подвигами і своєю великою мудрістю.

Крітський бик (сьомий подвиг)

Щоб виконати сьоме доручення Еврісфея, Гераклові довелося покинути Грецію і ви-рушити на острів Кріт. Йому доручив Еврісфей привести в Мікени крітського бика. Цього би-ка цареві Кріту, Міносу, синові Європи, послав землетрясець Посейдон; Мінос повинен був принести бика в жертву Посейдонові. Але Міносу шкода стало жертвувати такого чудового бика - він залишив його у своєму стаді, а в жертву Посейдонові приніс одного з своїх биків. Посейдон розгнівався на Міноса й наслав на бика, що вийшов з моря, шаленство. По всьому острову носився бик і знищував усе на своєму шляху. Великий герой Геракл зловив бика і приборкав його. Геракл сів на широку спину бика і переплив

на ньому через море з Криту на Пелопоннес. Геракл привів бика в Мікени, але Еврісфей побоювся залишити Посейдонового бика в своєму стаді і пустив його на волю. Зачувши знову волю, понісся шалений бик через увесь Пелопоннес на північ і нарешті прибіг в Аттику на Марафонське поле. Там його вбив великий афінський герой Тесей.

Коні Діомеда (восьмий подвиг)

Після приборкання крітського бика Гераклові, за дорученням Еврісфея, довелося вирушити у Фракію до царя бістонів, Діомеда. У цього царя були незвичайної краси і сили коні. Вони були приковані залізними ланцюгами в стійлах, бо ніякі пута не могли вдержати їх. Цар Діомед годував цих коней людським м'ясом. Він кидав їм на поталу всіх чужоземців, які, гнані бурею, приставали до його міста. До цього фракійського царя і з'явився зі своїми супутниками Геракл. Він заволодів кіньми Діомеда і повів їх на свій корабель. На березі на-здогнав Геракла сам Діомед зі своїми войовничими бістонами. Доручивши охорону коней своєму улюбленцеві Абдеру, синові Гермеса, Геракл став до бою з Діомедом. Небагато було супутників у Геракла, але все-таки переможений був Діомед і загинув у бою. Геракл повернувся до корабля. Яким великим був його розпач, коли він побачив, що дикі коні розірвали на шматки його улюбленця Абдера. Геракл влаштував пишний похорон своєму улюбленцеві, насипав над його тілом високу могилу, а поряд з могилою заснував місто і назвав його на честь свого улюбленця Абдерою. А коней Діомеда Геракл привів до Еврісфея, і той звелів випустити їх на волю. Дикі коні побігли в гори Лікейона, вкриті густим лісом, і були там розтерзані дикими звірами.

Геракл в Адмета

В основному викладено за трагедією Евріпіда «Алкестіда»

Коли Геракл плів на кораблі по морю до берегів Фракії по коней царя Діомеда, то вирішив він відвідати свого друга, царя Адмета, бо шлях лежав повз місто Фер, де правив Адмет.

Тяжкий час для Адмета вибрав Геракл. Велике горе панувало в домі царя Фер. Його дружина Алкестіда повинна була померти. Колись богині долі, великі мойри, за проською Аполлона, визначили, що Адмет може позбутися смерті, якщо в останній час його життя хтось добровільно погодиться зійти замість нього в похмуре царство Аїда. Коли настав час смерті, Адмет просив своїх дуже старих батьків, щоб хто-небудь з них погодився вмерти замість нього, але батьки відмовились. Не погодився ніхто із жителів Фер умирати добровільно за царя Адмета. Тоді молода, прекрасна Алкестіда вирішила пожертвувати своїм життям за улюбленого чоловіка. В той день, коли повинен бути померти Адмет, приготувалась до смерті його дружина. Вона обмила тіло і вдягла погребний одяг і оздобу. Підійшовши до домашнього вогнища, звернулася Алкестіда до богині Гестії, що дає щастя в домі, з палкою молитвою:

– О велика богине! Востаннє схиляю я тут перед тобою коліна. Я благаю тебе, захисти моїх дітей-сиріт, адже я мушу сьогодні зійти в царство похмурого Аїда. О, не дай ти їм померти, як умираю я, передчасно! Хай щасливе і багате буде їх життя тут, на батьківщині.

Потім обійшла Алкестіда всі вівтарі богів і прикрасила їх миртом.

Нарешті пішла вона в свої покої і впала в сльозах на своє ложе. Прийшли до неї й діти - син і дочка. Гірко ридали вони на грудях матері. Плакали й служниці Алкестіда. В розпачі Адмет обняв свою молоду дружину і благав її не покидати його. Вже готова до смерті Алкестіда, вже наближається нечутною ходою по палацу царя Фер ненависний богам і людям бог смерті Танат, щоб зрізати мечем пасмо волосся з голови Алкестіди. Сам золоточубий Аполлон прохав його віддалити час смерті дружини його улюбленця Адмета, але невблаганний Танат. Почуває Алкестіда наближення смерті. З жахом вигукує вона:

– О, наближається вже до мене двовесловий човен Харона, і грізно кричить мені перевізник душ померлих, керуючи човном: “Чого ж ти гаєшся? Спіши, спіши! Не терпить час! Не затримуй нас. Готове все! Спіши ж!” О, пустіть мене! Слабнуть мої ноги. Наближається смерть. Чорна ніч повиває мені очі! О діти, діти! Нежива вже ваша мати! Живіть щасливо! Адмете, твоє життя було дорожче над власне моє життя. Хай краще тобі, а не мені світить сонце. Адмете, ти любиш не менше мене наших дітей. О, не бери ти в дім їм мачухи, щоб не кривдила вона їх!

Страждає нещасний Адмет.

– Всю радість життя забираєш ти з собою, Алкестідо! - вигукує він, - все життя тепер тужитиму я за тобою. О боги, боги, яку дружину відбираєте ви в мене!

Ледве чутно говорить Алкестіда:

– Прощай! Уже навек закрились мої очі. Прощайте, діти! Тепер ніщо я. Прощай, Адмет!

– О, поглянь же ще хоч раз! Не покидай дітей! О, дай і мені вмерти! - зі сльозами вигукнув Адмет.

Закрились очі Алкестіди, холоне її тіло, померла вона. Безутішно ридає над померлою Адмет і гірко нарікає на свою долю. Він велить приготувати дружині свій пишний похорон. Вісім місяців наказує він усім у місті оплакувати Алкестіду, найкращу з жінок. Усе місто сповнене скорботи, бо всі любили добру царицю.

Вже збиралися нести тіло Алкестіди до її гробниці, як у місто Фер приходить Геракл. Він іде до палацу Адмета і зустрічає свого друга біля воріт палацу. З пошаною зустрів Адмет великого сина егідодержавного Зевса. Не бажаючи засмутити гостя, силкується сховати Адмет від нього своє горе. Але Геракл відразу помітив, що тяжко засмучений друг його, і запитав про причину його суму. Адмет дає неясну відповідь Гераклові, і він вирішує, що в Адмета померла далека родичка, якій Адмет дав притулок у себе після смерті батька. Наказує своїм слугам Адмет провести Геракла в кімнату для гостей і влаштувати для нього багатий бенкет, а двері на жіночу половину замкнути, щоб не долітав до вух Геракла скорботний стогін. Не підозрюючи, яке нещастя спіткало його друга, Геракл весело бенкетує в палаці Адмета. Келих за келихом випиває він. Тяжко слугам прислужувати веселому гос-теві - адже вони знають, що немає вже серед живих їх улюбленої господині. Хоч як намагаються вони, з наказу Адмета, заховати своє горе, все ж Геракл помічає сльози на їх очах і сум на обличчях. Він кличе одного із слуг бенкетувати з ним, він говорить, що вино дасть йому забуття і розгладить на чолі зморшки смутку, та слуга відмовляється. Тоді здогадується Геракл, що тяжке горе спіткало дім Адмета. Він починає розпитувати слугу, що ста-лося з його другом, і нарешті слуга говорить йому:

– О чужоземцю, дружина Адмета зійшла сьогодні в царство Аїда.

Засмутився Геракл. Йому стало боляче, що бенкетував він у вінку з плюща і співав у домі друга, якого спіткало таке велике горе. Геракл вирішив віддячити благородному Адметові за те, що, незважаючи на горе, яке його спіткало, він все-таки гостинно прийняв його. Швидко визріло у великого героя рішення відняти в похмурого бога смерті Таната його здобич - Алкестіду

Дізнавшись від слуги, де знаходиться гробниця Алкестіди, він спішить туди. Сховавшись за гробницею, Геракл чекає, коли прилетить Танат напиться біля могили жертвовної крові. Ось почулися помах чорних крил Таната, повіяло могильним холодом; прилетів до гробниці похмурий богсмерті і жадібно припав губами до жертвовної крові. Геракл вискочив із засідки і кинувся на Таната. Обхопив він бога своїми могутніми руками, і почалась між ними жаклива боротьба. Напружуючи всі свої сили, бореться Геракл з богом смерті. Здушив своїми кістлявими руками груди Геракла Танат, він дихає на нього своїм крижаним поди-хом, а від крил його віє на героя холод смерті. Все ж могутній син громовержця Зевс переміг Таната. Він зв'язав Таната і зажадав, як викуп за звільнення, щоб повернув бог смерті до життя Алкестіду. Танат подарував Гераклові життя дружини Адмета, і повів її великий ге-рой назад до палацу її чоловіка.

Адмет же, повернувшись до палацу після похорону дружини, гірко оплакував свою незамінну втрату. Йому тяжко було залишатись у спустілому палаці. Куди йти йому? Він заздрить померлим. Йому ненависне життя. Смерть кличе він. Все його щастя викрав Танат і поніс у царство Аїда. Що може бути тяжче для нього від втрати коханої дружини! Шкодує Адмет, що не допустила Алкестіда, щоб він помер з нею, тоді б з'єднала їх смерть. Дві вірні одна одній душі дістав би Аїд замість однієї. Разом би переплили ці душі Ахеронт. Раптом перед скорботним Адметом з'явився Геракл. Він веде за руку жінку, закриту покривалом. Геракл просить Адмета залишити цю жінку, що дісталася йому після тяжкої боротьби, в палаці до його повернення з Фракії. Відмовляється Адмет; він просить Геракла відвести до кого-небудь іншого жінку. Тяжко Адметові бачити в палаці своєму іншу жінку, коли втратив він ту, яку так любив. Геракл наполягає і навіть хоче, щоб Адмет сам увів у палац жінку. Він не дозволяє Адметовим слугам доторкнутися до неї. Нарешті Адмет, не маючи сили відмовити своєму другові, бере жінку за руку, щоб ввести її в свій палац. Геракл каже йому:

– Ти взяв її, Адмете! Так охороняй же її! Тепер ти можеш сказати, що син Зевса - вірний друг. Поглянь же на жінку! Чи не схожа вона на твою дружину Алкестиду? Годі тужити! Будь знову задоволений життям!

– О великі боги! - вигукнув Адмет, піднявши покривало жінки. - Дружина моя, Алкестіда! О, ні, це тільки тінь її! Вона стоїть мовчки, ні слова не промовила вона!

– Ні, не тінь це! - відповів Геракл. - Це Алкестіда. Я здобув її в тяжкій боротьбі з повелителем душ Танатом. Вона мовчатиме, поки не звільниться від влади підземних богів, принісши їм викупні жертви; вона мовчатиме, поки тричі не змінить ночі день; тільки тоді заговорить вона. А тепер прощай, Адмете! Будь щасливий і завжди додержуй великого звичаю гостинності, освяченого самим батьком моїм - Зевсом!

– О великий сину Зевса, ти дав мені знову радість життя! - вигукнув Адмет. - Чим я можу віддячити тобі? Залишся в мене гостем. Я звелю по всіх моїх володіннях святкувати твою перемогу, звелю принести богам великі жертви. Лишись зі мною!

Не залишився Геракл в Адмета; його чекав подвиг: він повинен був виконати доручення Еврісфея і здобути йому коней царя Діомеда.

Пояс Іпполіти (дев'ятий подвиг)

Дев'ятим подвигом Геракла був його похід у країну амазонок за поясом цариці Іпполіти. Цей пояс подарував Іпполіті бог війни Арес, і вона носила його як знак своєї влади над всіма амазонками. Дочка Еврісфея, Адмета, жриця богині Гери, хотіла неодмінно мати цей пояс. Щоб виконати її бажання, Еврісфей послав за поясом Геракла. Зібравши невеликий загін героїв, великий син Зевса вирушив у далеку путь на одному тільки кораблі. Хоч і невеликий був загін Геракла, але багато славних героїв було в цьому загоні, був у ньому і великий герой Аттики Тесей.

Далекий шлях був перед героями. Вони мали досягти найдаальших берегів Евксінського Понту, бо там знаходилась країна амазонок зі столицею Феміскірою. По дорозі Геракл пристав зі своїми супутниками до острова Парос, де правили сини Міноса. На цьому острові сини Міноса вбили двох супутників Геракла. Геракл, розгніваний цим, зараз же почав війну з синами Міноса. Багатьох жителів Паросу він перебив, інших же, загнавши в місто, тримав в облозі до того часу, поки не послали обложені послів до Геракла і не почали просити його, щоб він взяв двох з них замість убитих супутників. Тоді зняв облогу Геракл і замість убитих узяв внуків Міноса, Алкея і Сфенела.

З Паросу Геракл прибув у Мізію до царя Ліка, який прийняв його з великою гостинністю. Несподівано напав на Ліка цар бебриків. Геракл переміг із своїм загоном царя бебриків і зруйнував його столицю, а всю землю бебриків віддав Лікові. Цар Лік назвав цю країну в честь Геракла Гераклесею. Після цього подвигу вирушив Геракл далі й нарешті прибув у місто амазонок, Феміскіру.

Слава про подвиги Зевсового сина давно вже досягла країни амазонок. Тому, коли корабель Геракла пристав до Феміскіри, вийшли амазонки з царицею назустріч героєві. Вони з подивом дивилися на великого сина Зевса, який виділявся, мов безсмертний бог, серед своїх супутників-героїв. Цариця Іпполіта запитала великого героя Геракла:

– Славний Зевсів сину, скажи мені, що привело тебе до нашого міста? Мир несеш ти нам чи війну? Так відповів цариці Геракл:

– Царице, не з своєї волі прийшов я сюди з військом, зробивши велику путь по бурх-ливому морю; мене прислав володар Мікен, Еврісфей. Дочка його, Адмета, хоче мати твій пояс, подарунок бога Ареса. Еврісфей доручив мені здобути твій пояс!

Не мала сили ні в чому відмовити Гераклові Іпполіта. Вона вже була готова добровільно віддати йому пояс, але велика Гера, бажаючи згубити ненависного їй Геракла, прибрала образ амазонки, змішалася в натовпі і почала переконувати войовниць напасти на військо Геракла.

– Неправду каже Геракл, – мовила Гера амазонкам, – він прийшов до вас з підступним наміром: герой хоче викрасти вашу царицю Іпполіту і повести її рабинею в свій дім.

Амазонки повірили Гері. Схопились вони за зброю і напали на військо Геракла. Попереду війська амазонок неслася швидка, мов вітер, Аелла. Першою напала вона на Геракла, немов бурхливий вихор. Великий герой відбив натиск і змусив її до втечі. Аелла гадала врятуватися від героя швидкою втечею. Не допомогла їй вся її швидкість, Геракл наздогнав її і вбив своїм блискучим мечем. Загинула в бою і Протоя. Сім героїв з-поміж су-путників Геракла вбила вона власною рукою, але не минула її стріла великого сина Зевса. Тоді напали на Геракла відразу сім амазонок; вони були супутницями самої Артеміді: ніхто не був їм рівний в умінні володіти списом. Прикрившись щитами, вони пустили свої списи в Геракла, але списи пролетіли цього разу повз нього. Всіх їх убив герой своєю палицею; одна за одною попадали вони на землю, виблискуючи своєю зброєю. Амазонку Меланіппу яка вела до бою військо, Геракл узяв у полон, а разом з нею полонив і Антіопу. Переможені були грізні войовниці, їх військо кинулось тікати, багато з них загинуло від руки героїв, які їх переслідували. Уклали мир амазонки з Гераклом. Іпполіта купила волю могутньої Меланіппи ціною свого пояса, Антіопу герої повезли з собою. Геракл віддав її в нагороду Тесеєві за його велику хоробрість. Так здобув Геракл пояс Іпполіти.

Геракл рятує Гесіону, дочку Лаомедонта

Повертаючись назад у Тірінф з країни амазонок, Геракл прибув на кораблях із своїм військом до Трої. Тяжке видовище явилось героям, коли вони пристали до берега недалеко від Трої. Побачили вони прекрасну дочку царя Трої Лаомедонта, Гесіону, приковану до скелі біля самого морського берега. Вона була приречена, подібно до Андромеди, на поталу потворі, що виходила з моря. Цю потвору послав як кару Лаомедонтові Посейдон за відмову сплатити йому і Аполлонові плату за будівлення мурів Трої. Гордий цар, якому, за присудом Зевса, повинні були служити обидва боги, погрожував їм навіть обрізати вуха, як-що вони вимагатимуть плати. Тоді розгніваний Аполлон наслав на всі володіння Лаомедонта жахливу пошесть, а Посейдон – потвору, яка спустошувала, нікого не щадячи, околиці Трої. Тільки пожертвувавши життям дочки, міг Лаомедонт урятувати свою країну від страшного лиха. Проти волі довелось йому прикувати до скелі біля моря свою дочку Гесіону

Побачивши нещасну дівчину, Геракл узявся врятувати її, а за врятування Гесіони зажадав він у Лаомедонта в нагороду тих коней, який дав цареві Трої громовержець Зевс як викуп за сина його Ганімеда. Його колись викрав орел Зевса й заніс на Олімп. Лаомедонт погодився на пропозицію Геракла. Великий герой звелів троянцям насипати на березі моря вал і заховався за ним. Ледве Геракл сховався за валом, як з моря випливла потвора і, роззявивши величезну пащу, кинулась на Гесіону. З голосним криком вибіг з-за

валу Геракл, кинувся на потвору і встромив їй глибоко в груди свій двосічний меч. Геракл урятував Гесіону

Коли ж син Зевса зажадав від Лаомедонта обіцяну нагороду то стало шкода цареві розлучатися з чудовими кіньми, він не віддав їх Гераклові і навіть прогнав його, погрожуючи, з Трої. Покинув Геракл володіння Лаомедонта, затаївши глибоко в серці свій гнів. Зараз він не міг помститися на цареві, який його обдував, бо дуже нечисленне було його військо, і герой не міг сподіватись швидко оволодіти неприступною Троєю. А лишатися довге під Троєю великий син Зевса не міг- він повинен поспішати з поясом Іпполіти до Мікен.

Корови Геріона (десятий подвиг)

Незабаром після повернення з походу до країни амазонок Геракл вирушив на новий подвиг. Еврісфей доручив його пригнати в Мікени корів велетня Геріона, сина Хрісаора і океаніди Каллірої. Далекий був шлях до Геріона. Гераклові треба було дійти до найдальшого краю землі, до тих місць, де спускається на захід з неба світлосяйний бог сонця Геліос. Геракл один вирушив у далеку путь. Він пройшов через Африку, через безплідні пустині Лівії, через країни диких варварів і нарешті досяг краю землі. Тут поставив він обабіч вузької морської протоки два велетенські кам'яні стовпи на вічну пам'ять про свій подвиг

Ще багато довелося після цього мандрувати Гераклові, поки досяг він берегів сивого Океану. Роздумуючи, сів герой на березі, біля вічно шумливих вод Океану. Якдосягнути йому острова Еріфейя, де пас свої череди Геріон? День уже хилився до вечора. Ось показалась і колісниця Геліоса, що спускалась до вод Океану. Яскраве проміння Геліоса осліпило Геракла, і охопила його нестерпна, палюча спека. В гніві скочив Геракл і схопився за свій грізний лук, але не розгнівався світлий Геліос, він привітно посміхнувся героєві, сподобалась йому надзвичайна мужність великого сина Зевса. Геліос сам запропонував Гераклові переправитись на Еріфейю в золотому човні, в якому пропливав щовечора бог сонця з своїми кіньми із західного на східний край землі у свій золотий палац. Зраділий герой сміливо скочив у золотий човен і швидко досяг берегів Еріфейї.

Тільки пристав він до острова, як почув його грізний двоголовий пес Орфо і з гавкотом кинувся на героя. Одним ударом своєї важкої палиці вбив його Геракл. Не сам Орфо охороняв череди Геріона. Довелося ще битися Гераклові і з пастухом Геріона, велетнем Еврітіоном. Швидко справився з велетнем син Зевса і погнав корів Геріона до берега моря, де стояв золотий човен Геліоса. Геріон почув мукання своїх корів і пішов до череди. Побачивши, що пес його Орфо і велетень Еврітіон убиті, він погнався за викрадачем корів і наздогнав його на березі моря. Геріон був дивовижним велетнем: він мав три тулуби, три голови, шість рук і шість ніг. Трьома щитами прикривався він під час бою, три величезних списи кидав він відразу у ворога. З таким велетнем довелося битися Гераклові, але допомогла йому велика войовниця Афіна-Паллада. Ледве побачив його Геракл, як зразу ж пустив у велетня свою смертоносну стрілу. Влучила стріла в око однієї з голів Геріона. За першою стрілою полетіла друга, за нею третя. Грізно змахнув Геракл своєю всерозтрощуючою палицею, мов блискавкою, вразив нею герой Геріона, і бездушним трупом упав на землю тритілий велетень. Геракл перевіз з Еріфейї на золотому човні Геліоса корів Геріона через бурхливий Океан і повернув човен Геліосу. Половина подвигу була звершена.

Багато праці було ще попереду. Треба було пригнати худобу в Мікени. Через усю Іспанію, через Піренейські гори, через Галлію і Альпи, через Італію гнав корів Геракл. На півдні Італії, біля міста Регіума, вирвалась одна з корів із череди і через протоку переплила в Сіцилію. Там побачив її цар Ерікс, син Посейдона, і взяв корову до своєї череди. Геракл довго шукав корову. Нарешті він попросив бога Гефеста охороняти череду, а сам переправився в Сіцилію і там знайшов у череді царя Ерікса свою корову. Цар не

схотів повернути її Гераклові; покладаючись на свою силу, він викликав Геракла на двобій. Нагородою переможцеві мала бути корова. Не під силу Еріксові був такий противник, як Геракл. Зевсів син стиснув царя в своїх могутніх обіймах і задушив. Вернувся Геракл з коровою до своєї череди і погнав її далі. На берегах Іонійського моря богиня Гера наслала сказ на всю череду. Скажені корови порозбігались в усі боки.

З великим зусиллям переловив Геракл більшу частину корів уже у Фракії і пригнав нарешті їх до Еврісфея в Мікени. А Еврісфей приніс їх у жертву великій богині Гері.

Кербер (одинадцятий подвиг)

Тільки Геракл повернувся в Тірінф, як уже знову послав його на подвиг Еврісфей. Це був уже одинадцятий подвиг, який повинен був зробити Геракл на службі в Еврісфея. Неймовірні труднощі довелося перебороти Гераклові під час цього подвигу. Він мусив спуститись у похмуре, повне страхіть підземне царство Аїда і привести до Еврісфея охоронця підземного царства, жакливого пекельного пса Кербера. Три голови в Кербера, на шиї в нього звивалися змії, хвіст його закінчувався головою дракона з величезною пащею. Геракл вирушив у Лаконію і через темну прірву біля Тенару спустився в пійм підземного царства. Біля самих воріт підземного царства Аїда побачив Геракл прирослих до скелі героїв Тесея і Періфоя, царя Фессалії. їх покарали так боги за те, що вони хотіли викрасти в Аїда дружину його Персефону. Почав благати Тесея Геракла:

– О великий сину Зевса, визволь мене! Ти бачиш мої муки! Один лиш ти спроможний врятувати мене від них!

Простяг Геракл Тесеєві руку і звільнив його. Коли ж він хотів визволити і Періфоя, то здригнулася земля, і зрозумів Геракл, що боги не хочуть його звільнення. Геракл скорився волі богів і пішов далі в темряву вічної ночі. В підземне царство Геракла ввів вісник богів Гермес, провідник душ померлих, а супутницею великого героя була сама улюблена дочка Зевса, Афін-Паллада. Коли Геракл увійшов у царство Аїда, з жаху розлетілися тіні померлих. Не втікала тільки, побачивши Геракла, тінь героя Мелеагра. З благанням звернулася вона до великого сина Зевса:

– О великий Геракле, про одне благаю я тебе в пам'ять нашої дружби: зглянься на осиротілу сестру мою, прекрасну Деяніру! Беззахисною залишилась вона після моєї смерті. Візьми її за дружину собі, великий герою! Будь її захисником!

Геракл обіцяв виконати просьбу друга і пішов далі за Гермесом. Назустріч Гераклові підвелася тінь жакливої горгони Медузи, вона грізно простягла свої мідні руки і махнула зо-лотими крилами, на голові її заворушилися змії. Схопився за меч безстрашний герой, але Гермес зупинив його, говорячи:

– Не хапайся за меч, Геракле! Адже це тільки безтілесна тінь! Вона не загрожуватиме тобі загибеллю!

Багато страхіть бачив на шляху своєму Геракл; нарешті він став перед тронм Аїда. З захопленням дивилися володар царства померлих і дружина його Персефона на великого сина громовержця Зевса, який безстрашно спустився в царство темряви і смутку. Він, величний, спокійний, стояв перед тронм Аїда, спершись на свою величезну палицю, у левовій шкурі, накинутій на плечі, і з луком за плечима. Аїд милостиво вітав сина свого великого брата Зевса і запитав, що примусило його покинути світ сонця і спуститися в царство темряви. Схилиючись перед Аїдом, відповів Геракл:

– О володарю душ померлих, великий Аїде, не гнівайся на мене за мою просьбу всесильний! Адже ти знаєш, що не з своєї волі прийшов я в твоє царство, не з своєї волі проситиму я тебе. Дозволь мені, владико Аїде, відвести в Мікени твого триголового пса Кербера. Наказав мені це зробити Еврісфей, якому служу я з веління світлих богів-олімпійців.

Аїд відповів героєві:

– Я виконаю, сину Зевса, твою просьбу; але ти мусиш без зброї приборкати Кербера. Якщо ти приборкаєш його, то я дозволю тобі відвести його до Еврісфея.

Довго шукав Геракл Кербера по підземному царству. Нарешті знайшов він його на берегах Ахеронту. Геракл обхопив своїми руками, міцними, мов сталь, шию Кербера. Грізно завив Аїдів пес; усе підземне царство наповнилось його виттям. Він силкувався видертись з обіймів Геракла, та тільки міцніше стискали могутні руки героя шию Кербера. Обвив хвіст свій Кербер навколо ніг героя, вп'ялась голова дракона своїми зубами йому в тіло, але все даремно. Могутній Геракл все дужче стискав йому шию. Нарешті напівзадушений пес Аїда впав до ніг героя. Геракл приборкав його і повів із царства темряви в Мікени. Злякався денного світла Кербер; весь покритися він холодним потом, отруйна піна капала з його трьох паш на землю; всюди, де капнула хоч краплина піни, виростало отруйне зілля.

Геракл привів до мікенських мурів Кербера. Злякався боягузливий Еврісфей, як тільки поглянув на страшного пса. Мало не на колінах благав він Геракла відвести Кербера назад у царство Аїда. Геракл виконав його прохання і повернув Аїдові його страшного охоронця Кербера.

Яблука Гесперід (дванадцятий подвиг)

Найважчим подвигом Геракла на службі в Еврісфея був його останній, дванадцятий подвиг. Він повинен був, піти до великого титана Атласа, який держить на плечах небозвід, і дістати з його садів, за якими доглядають дочки Атласа Гесперіди, троє золотих яблук. Яблука ці росли на золотому дереві, вирощеному богинею землі Геєю як подарунок великій Гері в день її весілля з Зевсом. Щоб вчинити цей подвиг, треба було насамперед дізнатися про шляхи до садів Гесперід, що охоронялися драконом, який ніколи не склепляв очей своїх сном.

Ніхто не знав шляху до Гесперід і Атласа. Довго блукав Геракл по Азії і Європі, пройшов він і всі країни, які проходив раніше по дорозі по корови Геріона; всюди Геракл розпитував про шлях, але ніхто не знав його. У своїх шуканнях зайшов він на крайню північ, до ріки Ерідану, що вічно котить свої бурхливі безмежні води. На берегах Ерідану з пошаною зустріли великого сина Зевса прекрасні німфи і дали йому пораду, як знайти шлях до садів Гесперід. Геракл повинен був напасти несподівано на морського віщого старця Нерея, коли той вийде на берег з морської пучини, і дізнатися від нього шлях до Гесперід; крім Нерея ніхто не знав цього шляху. Геракл довго шукав Нерея. Нарешті, вдалося йому знайти Нерея на березі мо-ря. Геракл напав на морського бога. Важка була боротьба з морським богом. Щоб визволи-тися з залізних обіймів Геракла, Нерей прибирав різних образів, але все ж не випускав його герой. Нарешті, він зв'язав стомленого Нерея, і морському богові довелося, щоб вернутися на волю, відкрити Гераклові таємницю шляху до садів Гесперід. Дізнавшись про цю таємни-цю, син Зевса відпустив морського старця і вирушив у далеку путь.

Знову довелось йому йти через Лівію. Тут зустрів він велетня Антея, сина Посейдона, бога морів, і богині землі Геї, яка його породила, вигодувала і виховала. Антей примушував усіх подорожніх боротися з ним і всіх, кого перемагав в боротьбі, немилосердно вбивав. Велетень зажадав, щоб і Геракл боровся з ним. Ніхто не міг перемогти Антея в єдиноборстві, не знаючи таємниці, звідки велетень діставав під час боротьби все нові й нові сили. А таємниця була така: коли Антей почував, що починає втрачати силу, він доторкався до землі, своєї матері, і поновлювалися його сили; він черпав їх у своєї матері, великої богині землі. Але треба було тільки відірвати Антея від землі і підняти його в повітря, як зникали його сили. Довго боровся Геракл з Антеєм, кілька разів він валив його на землю, але тільки прибавлялося сили в Антея. Раптом під час боротьби підняв могутній Геракл Антея високо в повітря, виснажились сили в сина Геї, і Геракл задушив його.

Далі пішов Геракл і прийшов у Єгипет. Там, стомлений довгою дорогою, заснув він у затінку невеликого гаю на березі Нілу. Побачив сплячого Геракла цар Єгипту, син Посейдона і дочки Епафа Лісіанаси, Бусіріс, і звелів зв'язати сплячого героя. Він хотів

принести Геракла в жертву батькові його Зевсу. Дев'ять років був неврожай в Єгипті; провістив прибулий з Кіпру віщун Фрасій, що припиниться неврожай тільки тоді, якщо буде Бусіріс щороку приносити в жертву Зевсові чужоземця. Бусіріс наказав схопити провісника Фрасія і першого приніс його в жертву. З того часу жорстокий цар приносив у жертву громовержцеві всіх чужоземців, які приходили в Єгипет. Привели до жертовника і Геракла, але розірвав великий герой вірьовки, якими він був зв'язаний, і вбив біля жертовника самого Бусіріса і сина його Амфідаманта. Так був покараний жорстокий цар Єгипту.

Багато ще довелося зустріти Гераклові на своєму шляху небезпек, поки дійшов він до краю землі, де стояв великий титан Атлас. З подивом дивився герой на могутнього титана, який тримав на своїх широких плечах увесь небозвід.

– О, великий титане Атласе! - звернувся до нього Геракл, - я син Зевса - Геракл. Мене прислав до тебе Еврісфей, цар багатих золотом Мікен. Еврісфей звелів мені дістати в тебе троє золотих яблук із золотого дерева в садах Гесперід.

– Я дам тобі троє яблук, сину Зевса, - відповів Атлас, - а ти, поки я ходитиму по них, повинен стати на моє місце і тримати на плечах своїх небозвід.

Геракл погодився. Він став на місце Атласа. Неймовірний тягар спустився на плечі Зевсового сина. Він напружив усі свої сили і вдержав небозвід. Страшенно давив тягар на могутні плечі Геракла. Він зігнувся під тягарем неба, його м'язи здулися, мов гори, піт ук-рив усе його тіло від напруження, але нелюдські сили і допомога богині Афін дали йому змогу тримати небозвід, поки вернувся Атлас з трьома золотими яблуками. Повернувшись, Атлас сказав героєві:

– Ось троє яблук, Геракле, якщо хочеш, я сам віднесу їх у Мікени, а ти потримай до мого повернення небозвід, потім я стану на твоє місце.

Геракл зрозумів хитрість Атласа, він зрозумів, що хоче титан зовсім позбутися своєї тяжкої праці, і на хитрощі відповів хитрощами.

– Добре, Атласе, я згоден! - відповів Геракл, - тільки дозволь мені перше зробити собі подушку, я покладу її на плечі, щоб не давив їх так жакливо небозвід.

Атлас став знову на своєму місці і звалив на плечі тягар неба. А Геракл підняв лук свій і сагайдак із стрілами, взяв свою палицю й золоті яблука і сказав:

– Прощай, Атласе! Я держав небозвід, поки ти ходив по яблука Гесперід, а вічно нести на плечах своїх увесь тягар неба я не хочу

З цими словами Геракл пішов від титана, і знов довелося Атласові тримати, як і раніш, на могутніх плечах своїх небозвід. А Геракл повернувся до Еврісфея і віддав йому золоті яблука. Еврісфей подарував їх Гераклові, а він подарував яблука своїй покровительці, великій дочці Зевсовій Афіні Палладі. Афіна повернула яблука Гесперідам, щоб вічно залишалися вони в їх садах.

Після свого дванадцятого подвигу Геракл звільнився від служби в Еврісфея. Тепер він міг повернутися до семибрамних Фів. Але недовго залишався там син Зевса. Чекали його нові подвиги. Він віддав дружину свою Мегару за дружину другові своєму Іолаєві, а сам пішов знову у Тірінф.

Але не самі перемоги чекали його, чекали Геракла і тяжкі біди, бо, як і раніш, переслідувала його велика богиня Гера.

Геракл і Деяніра

Після того як Евріт прогнав Геракла з Ойхалії, великий герой прийшов у Калідон, місто Етолії. Там правив Ойней. Геракл прийшов до Ойнея просити руки його дочки Деяніри, бо він обіцяв у царстві тіней Мелеагрові одружитися з нею. В Калідоні Геракл зустрів грізного суперника. Багато героїв добивались руки прекрасної Деяніри, а серед них і річковий бог Ахелой. Нарешті, вирішив Ойней, що руку Деяніри дістане той, хто вийде переможцем у боротьбі. Всі женихи відмовились боротися з могутнім Ахелоєм.

Зостався один Геракл. Довелось йому боротися з богом ріки. Бачачи рішучість Геракла поміритись з ним силою, Ахелой сказав йому:

– Ти кажеш, що народжений Зевсом і Алкменою? Брешеш ти, що Зевс — твій батько!

І почав Ахелой знущатись з великого сина Зевса і ганьбити матір його Алкмену. Насупивши брови, суворо глянув Геракл на Ахелоя; вогнем гніву блиснули його очі, і сказав він:

– Ахелоя, мені краще служать руки, ніж язик! Будь переможцем на словах, а я буду переможцем на ділі.

Твердим кроком підійшов Геракл до Ахелоя і обхопив його могутніми руками. Твердо стояв величезний Ахелой; не міг звалити його великий Геракл; даремні були всі його зусилля. Так стояв Ахелой, як стоїть непорушна скеля, і не хитають її морські хвилі, б'ючись об неї з громовим шумом. Налягаючи грудьми один на одного, борються Геракл і Ахелой, немов ті бики, що зчепилися своїми кривими рогами. Три рази нападав Геракл на Ахелоя, на четвертий раз, вирвавшись з рук Ахелоя, обхопив його ззаду герой. Немов важка гора, придавив він річкового бога до самої землі. Ахелой ледве міг, зібравши свої сили, звільнити руки, вкриті потом; та хоч як напружував він всі свої сили, все дужче й дужче тиснув його до землі Геракл. З стогоном схилився Ахелой, коліна його зігнулись, а головою торкнувся він самої землі. Щоб не бути переможеним, Ахелой вдався до хитрощів, він обернувся в змію. Тільки обернувся Ахелой у змію і вислизнув з рук Геракла, як, сміючись, вигукнув Геракл:

– Ще в колисці навчився я боротися із зміями! Правда, ти дужчий від інших змій, Ахелоя, але не зрівнятися тобі з лернейською гідрою. Хоч і виростали в неї замість відтятої голови дві нові, все ж я переміг її.

Схопив Геракл руками шию змії і здавив її, немов залізними кліщами. Силкувався вирватись з рук героя Ахелой, але не міг. Тоді обернувся він у бика і знову напав на Геракла. Геракл схопив бика Ахелоя за роги і повалив на землю. З такою страшною силою повалив Геракл його, що зламав йому один ріг. Переміг Геракл Ахелоя, і віддав Ойней Деяніру за дружину Гераклові.

Після весілля Геракл залишився в палаці Ойнея, але недовго пробув він у нього. Одного разу під час бенкету Геракл ударив сина Архітеля, Евнома, за те, що хлопчик злив йому на руки воду, приготовлену для обмивання ніг. Удар був такий сильний, що хлопчик упав мертвий. Засмутився Геракл, і хоч простив йому Архітел мимовільне вбивство сина, все ж покинув герой Калідон і подався з дружиною своєю Деянірою в Тірінф.

Під час подорожі Геракл прийшов з дружиною до ріки Евну¹. Через цю бурхливу ріку перевозив за плату подорожніх на своїй широкій спині кентавр Несс. Несс запропонував перенести Деяніру на той берег, і Геракл посадив її на спину кентавра. А сам герой перекинув палицю і лук на той бік і переплив бурхливу ріку. Тільки вийшов на берег Геракл, як раптом почув він голосний крик Деяніри. Вона кликала на допомогу свого чоловіка. Кентавр, полонений її красою, хотів її викрасти. Грізно крикнув син Зевса Нессові:

– Куди ти біжиш? Чи, може, думаєш ти, що врятують тебе твої ноги? Ні, не врятуєшся ти! Хоч як би швидко мчав ти, моя стріла все-таки наздожене тебе!

Напнув свій лук Геракл, і злетіла з тугої тятиви стріла. Смертоносна стріла наздогнала Несса, вп'ялась йому в спину, а вістря її пройшло крізь груди кентавра. Упав на коліна смертельно поранений Несс. Струмом ллється з його рани кров, що змішалась з отрутою лернейської гідри. Не хотів умирати, не помстившись, Несе, він зібрав свою кров і дав її Деянірі, сказавши:

– О дочко Ойнея, тебе останню переніс я через бурхливі води Евну! Візьми ж мою кров і бережи її! Якщо розлюбить тебе Геракл, ця кров поверне тобі його любов, і ні одна жінка не буде йому дорожча від тебе, натри тільки нею одяг Геракла.

Взяла кров Несса Деяніра і сховала її. Помер Несе. А Геракл з Деянірою прибули в Тірінф і жили там до того часу, поки не примусило їх покинути славне місто мимовільне вбивство Гераклом друга Іфіта.

Смерть Геракла і прийняття його до сонму олімпійських богів

Викладено за трагедією Софокла «Трахінянки»

Коли Геракл за вбивство Іфіта був проданий у рабство Омфалі, Деянірі з дітьми довелося покинути Тірінф. Дружиш Геракла дав притулок цар фессалійського міста Трахіні, Кеїк. Минуло вже три роки і три місяці, як покинув Геракл Деяніру. Дружина Геракла турбувалась про долю свого чоловіка. Не було звістки від Геракла. Деяніра навіть не знала, чи живий ще її чоловік. Тяжкі передчуття мучили Деяніру. Покликала вона свого сина Гілла і сказала йому:

— О улюблений сину мій! Ганьба, що ти не шукаєш свого батька. Ось уже п'ятнадцять місяців, як він не дає про себе звістки.

— Якщо тільки можна вірити чуткам, — відповів матері Гілл, — то кажуть, що після того, як три роки пробув батько рабом в Омфалі, він, коли скінчився строк його рабства, відправився з військом на Евбею до міста Ойхалії, щоб помститися цареві Евріту за образу.

— Сину мій! — перебила Гілла мати. — Твій батько Геракл ніколи не покидав мене раніш, йдучи па великі подвиги, в такій тривозі, як останнього разу. Він залишив мені навіть при прощанні табличку з записаним на ній старим провіщенням, даним йому в Додоні. Сказано там, що коли три роки і три місяці пробуде Геракл на чужині, то або спіткала його смерть, або ж, повернувшись додому, житиме він радісним і спокійним життям. Покидаючи мене, залишив мені Геракл і розпорядження, що із земель його батьків, на випадок його смерті, мали дістати у спадщину його діти. Тривожить мене доля чоловіка. Адже говорив він мені про облогу Ойхалії, що він або загине під містом, або ж, здобувши його, житиме щасливо. Ні, сину мій, іди, благаю тебе, розшукай свого батька.

Гілл, покірний волі матері, вирушив у далеку путь на Евбею, в Ойхалію, шукати батька.

Через деякий час після того, як Гілл покинув Трахіну, прибігає до Деяніри вісник. Він повідомляє їй, що зараз прийде від Геракла посол Ліхас. Радісну звістку принесе Ліхас. Геракл живий. Він переміг Евріта, здобув і зруйнував місто Ойхалію і незабаром повернеться до Трахіни в славі перемоги. Слідом за вісником приходить до Деяніри і Ліхас. Він веде полонених, і серед них Іолу, дочку Евріта. Радісно зустрічає Деяніра Ліхаса. Посол Геракла розповідає їй, що Геракл, як і раніше, могутній і здоровий. Він збирається справляти свою перемогу й готується принести багаті жертви, перш ніж покине Евбею. Деяніра дивиться на полонених; помітивши серед них прекрасну жінку, запитує Ліхаса:

— Скажи мені, Ліхасе, хто ця жінка? Хто її батько й мати? Найдужче горює вона. Чи не дочка це самого Евріта?

Але Ліхас відповідає дружині Геракла:

— Не знаю я, царице, хто вона. Напевне, до знатного евбейського роду належить ця жінка. Ні слова не сказала вона в дорозі. Весь час лле вона сльози скорботи, відколи покинула рідне місто.

— Нещасна! — вигукнула Деяніра. — До цього горя не додам я тобі нових страждань! Веди ж, Ліхасе, в палац полонених, я зараз прийду слідом за вами!

Ліхас пішов з полоненими в палац. Тільки-но пішов він, як наблизився до Деяніри слуга і сказав їй:

— Почекай, царице, вислухай мене. Не всю правду сказав тобі Ліхас. Він знає, хто ця жінка; це дочка Евріта, Іола. З любові до неї змагався колись Геракл з Еврітом у стрільбі з лука. Гордий цар не віддав йому, переможцеві, дочки за дружину, як обіцяв,—

образивши, він прогнав великого героя з міста. Заради Іоли здобув тепер Ойхалію Геракл і вбив царя Евріта. Не як рабу прислав сюди Іолу син Зевса — він хоче взяти її за дружину.

Засмутилась Деяніра. Вона докоряє Ліхасові за те, що він заховав від неї правду. Признається Ліхас, що справді Геракл, полонений красою Іоли, хоче одружитися з нею. Горює Деяніра. Забув її Геракл під час довгої розлуки. Тепер кохає він іншу. Що має діяти вона, нещасна? Вона любить великого сина Зевса і не може віддати його іншій. Згадує горем убита Деяніра про кров, яку дав їй колись кентавр Несс, і те, що він сказав їй перед смертю. Деяніра зважується використати кров кентавра. Адже він сказав їй: «Натри мою кров'ю одяг Геракла, і вічно кохатиме він тебе, ні одна жінка не буде йому дорожча від тебе». Боїться вдатися Деяніра до чарівного способу, але любов до Геракла і страх втратити його перемагають, нарешті, її побоювання. Дістає вона кров Несса, яку так довго зберігала в посудині, щоб не впав на неї промінь сонця, щоб не зігріло її полум'я вогнища. Деяніра натирає нею розкішний плащ, який виткала вона в подарунок Гераклові, кладе його в скриню, що щільно закривається, кличе Ліхаса і говорить йому:

– Поспішай, Ліхасе, на Евбею і віднеси Гераклові цю скриню. В ній лежить плащ. Нехай одягне цей плащ Геракл, коли буде приносити жертву Зевсові. Скажи йому, щоб ні один смертний не одягав цього плаща, крім нього, щоб навіть промінь світлого Геліоса не діткнувся плаща, перш ніж він одягне його. Поспішай же, Ліхасе!

Пішов Ліхас з плащем. Коли він зник, Деяніру опанував неспокій. Пішла вона до палацу і, охоплена жахом, бачить, що та шерсть, якою натирала вона плащ кров'ю Несса, зотліла. Деяніра кинула цю шерсть на підлогу. Промінь сонця упав на шерсть і зігрів отруєну отрутою лернейської гідри кров кентавра. Разом з кров'ю нагрілась отрута гідри і спопелила шерсть, а на підлозі, де лежала шерсть, показалася отруйна піна. Вжахнулась Деяніра; вона боїться, що загине Геракл, одягнувши отруєний плащ. Дедалі дужче мучить дружину Геракла передчуття непоправної біди.

Небагато пройшло часу, відколи пішов на Евбею з отруєним плащем Ліхас. До палацу входить Гілл, який повернувся в Трахіну. Він блідий, очі його повні сліз. Глянувши на матір, вигукує він:

– О, як хотів би я бачити одно з трьох; або щоб не було тебе серед живих, або щоб інший звав тебе матір'ю, а не я, або ж щоб кращий розум мала ти, ніж тепер! Знай, ти згубила власного чоловіка, мого батька!

– О, горе! — з жахом вигукнула Деяніра. — Що говориш ти, сину мій? Хто з людей сказав тобі це? Як можеш ти обвинувачувати мене в такому злочині!

– Я сам бачив батькові страждання, не від людей дізнався я про це!

Розповідає Гілл матері, що трапилося на горі Канейоні, поблизу міста Ойхалії: Геракл, спорудивши жертовники, готувався вже принести жертви богам і насамперед батькові своєму Зевсу, як прийшов Ліхас з плащем. Син Зевса одягнув плащ — подарунок дружини — і приступив до відправи жертв. Спочатку приніс він дванадцять добірних биків у жертву Зевсові, а всього герой заколов сто жертв богам-олімпійцям. Яскраво спалахнуло полум'я на вівтарях. Геракл стояв, побожно знявши свої руки до неба, і закликав богів. Вогонь, що палахкотів на жертовниках, зігрів тіло Геракла, і виступив на тілі піт. Раптом прилип до тіла героя отруєний плащ. Корчі пробігли по тілу Геракла. Відчув він страшенний біль. Жахливо страждаючи, покликав герой Ліхаса і запитав його, навіщо приніс він цей плащ. Що міг відповісти йому невинний Ліхас? Він міг тільки сказати, що з плащем прислала його Деяніра. Геракл, не тямлячи нічого від страшного болю, схопив Ліхаса за ногу і вдарив його об скелю, навколо якої шуміли морські хвилі. На смерть розбився Ліхас. А Геракл упав на землю. Він бився в невимовних муках. Крик його розлягався далеко по Евбеї. Геракл проклинав свій шлюб з Деянірою. Великий герой покликав сина і з тяжким стогоном сказав йому:

– О сину мій, не покидай мене в нещасті, — якщо навіть загрожуватиме тобі смерть, не покидай мене! Підніми мене! Віднеси мене звідси! Віднеси туди, де не бачив би мене жоден смертний. О, якщо почуваш ти до мене жаль, не дай мені померти тут!

Підняли Геракла, поклали на ноші, віднесли на корабель, щоб перевезти його в Трахіну. Ось що розповів Гілл матері і закінчив розповідь такими словами:

— Зараз ви всі побачите тут великого Зевсового сина, може, ще живим, а може, вже мертвим. О, нехай скарають тебе, мати, суворі Ерінії і месниця Діке. Ти згубила найкращого з людей, яких будь-коли носила земля. Ніколи не побачиш ти такого героя!

Мовчки пішла до палацу Деяніра, не сказавши жодного слова. Там, у палаці, схопила вона двогострий меч. Побачила Деяніру стара няня. Вона кличе скоріше Гілла. Поспішає Гілл до матері, але простромила вже вона мечем свої груди. Ридаючи, кинувся до матері не-щасний син, він обіймає її і вкриває поцілунками її похолоділе тіло.

В цей час приносять до палацу вмираючого Геракла. Він забув-ся в сні під час дороги, але коли опустили ноші на землю біля входу в палац, Геракл прокинувся. Від лютого болю нічого не тямив великий герой.

— О великий Зевсе! — вигукує він. — В якій країні я? О, де ви, мужі Греції? Допоможіть мені! Заради вас я очистив землю і море від потвор і зла, а тепер ніхто з вас не хоче визволити мене вогнем або гострим мечем від тяжких страждань! О ти, Зевсів брате, великий Аїде, приспи, приспи мене, нещасного, приспи бистролітною смертю!

— Батьку, вислухай мене, благаю тебе, — просить слізно Гілл, — мимовільно зробила цей злочин мати. Навіщо прагнеш ти помсти? Дізнавшись, що сама вона — причина твоєї загибелі, проколола вона серце вістрям меча!

— О боги, померла вона, і я не міг помститися на ній! Не від моєї руки загинула підступна Деяніра!

— Батьку, не винна вона! — говорить Гілл. — Побачивши в домі своїм Іолу, дочку Евріта, мати моя хотіла чарами вернути твою любов. Вона натерла плащ кров'ю убитого твоєю стрілою кентавра Несса, не знаючи, що отруєна ця кров отрутою лернейської гідри.

— О, горе! горе! — вигукує Геракл. — Так ось як справдились провіщення батька мого Зевса! Він сказав мені, що не помру я від ру ки живого, що судилося мені загинути від підступів того, хто зійшов у похмуре царство Аїда. Ось як згубив мене вбитий мною Несс! Так ось який обіцяв мені спокій оракул у Додоні — спокій смерті! Так, правда, — мертві не мають тривоги! Виконай же мою останню волю, Гілле! Віднеси з моїми вірними друзями мене на високу Оету, на її вершині склади погребне вогнище, поклади мене на вогнище і підпали його. О, зроби це швидше, припини мої страждання!

— О, зглянься, батьку, невже ти примусиш мене бути твоїм убивцею! — благає Гілл батька.

— Ні, не вбивцею будеш ти, а цілителем моїх страждань! Є ще в мене бажання, виконай і його! — благає сина Геракл. — Візьми собі за дружину дочку Евріта, Іолу.

Але відмовляється Гілл виконати просьбу батька і говорить:

— Ні, батьку, не можу я взяти за дружину ту, яка була причиною загибелі моєї матері!

— О, покорись моїй волі, Гілле! Не викликай у мене знов затихлих страждань! Дай мені вмерти спокійно! — наполегливо благає сина Геракл.

Смирився Гілл і покірно відповідає батькові:

— Добре, батьку. Я буду покірний твоїй передсмертній волі. Квапить Геракл сина, благає швидше виконати його останнє прохання.

— Поспішай же, сину мій! Поспішай покласти мене на вогнище, перше ніж знову почнуться ці нестерпні муки. Несіть мене! Прощай, Гілл!

Друзі Геракла і Гілл підняли ноші і віднесли Геракла на високу Оету. Там зложили вони величезне вогнище і поклали на нього найбільшого з героїв. Страждання Геракла дедалі дужчають, все глибше проходить в його тіло отрута лернейської гідри. Рве з себе Геракл отруєний плащ, щільно прилип він до тіла; разом з плащем Геракл відриває шматки шкіри, і ще нестерпніші стають страшні муки. Один тільки рятунок від цих надлюдських мук — це смерть. Легше загинути в полум'ї вогнища, ніж терпіти їх, але ніхто з друзів героя не наважується підпалити його. Нарешті, прийшов на Оету Філоктет,

його умовив Геракл підпалити вогнище і в нагороду за це подарував йому свій лук і стріли, отруєні отрутою гідри.

Підпалив багаття Філоктет, яскраво спалахнуло полум'я вогнища, але ще яскравіше заблищали блискавки Зевса. Прогриміли по небу громи. На золотій колісниці примчали до вогнища Афіна Палла-да із Гермесом і підняли вони на світлий Олімп найбільшого з героїв Геракла. Там зустріли його великі боги. Став безсмертним богом Геракл. Сама Гера, забувши свою ненависть, віддала Герак-лові за дружину дочку свою, вічно юну богиню Гебу. Живе з того масу на світлому Олімпі в сонмі великих безсмертних богів Геракл. Це була нагорода йому за всі його великі подвиги на землі, :III всі його великі страждання.

Аргонавти

Фрікс і Гелла

Міфи про похід аргонавтів в основному викладені за поемою Аполлонія Родоського «Аргонавтика»

У стародавньому мінійському Орхомені в Беотії правив син бога вітру Еола, цар Афамант. Двоє дітей було в нього від богині хмар Нефели — син Фрікс і дочка Гелла. Зрадив Нефелу Афамант і одружився з дочкою Кадма, Іно. Не злюбила Іно дітей від першого шлюбу свого чоловіка і замислила їх згубити. Вона вмовила орхоменянок висушити насіння, заготовлене для посіву. Засіяли орхоменяни поля пересушеним насінням, але нічого не зійшло на їх завжди родючих нивах. Голод загрожував орхоменянам. Тоді вирішив Афамант послати послів до священних Дельф, щоб запитати оракула стріловержця Аполлона про причину неродючості нив. Підступна Іно підкупила послів, і вони, повернувшись з Дельф, принесли брехливу відповідь оракула.

— Ось яку відповідь дала провісниця піфія,— говорили Афамантові підкуплені послі, — принеси в жертву богам твого сина Фрікса, і повернуть боги родючість нивам.

Афамант, щоб уникнути великої біди, яка загрожувала Орхоменові, вирішив пожертвувати своїм любимим сином. Тріумфувала Іно: вдався їй план згубити Фрікса.

Усе вже було готове для жертвоприношення. Загинуті під ножом жерця мав юний Фрікс, але раптом з'явився золоторунний овен, дарунок бога Гермеса. Послала овна Фріксова мати, богиня Нефела, щоб врятувати своїх дітей. Сіли на золоторунного овна Фрікс із сестрою своєю Геллою, і овен поніс їх повітрям далеко на північ.

Швидко нісся овен. Далеко внизу розстилися поля та ліси сріблом звивалися між ними ріки. Вище гір несеться овен. Ось і море. Лине над морем овен. Злякалась Гелла, від страху не може вона триматись на овні. Упала в море Гелла, і поглинули її вічношумливі морські хвилі. Не міг врятувати Фрікс сестри. Загинула вона. З того часу море, де загинула Гелла, стало зватись Геллеспонтом (море Гелли; сучасна Дарданелльська протока).

Все далі й далі нісся овен із Фріксом і спустився, нарешті, на берегах Фазісу в далекій Колхиді, де правив син бога Геліуса, чарівник Еет. Виховав Еет Фрікса, а як він змужнів, оженив його на дочці своїй Халкіопі. А золоторунного овна, що врятував Фрікса, принесли в жертву великому хмарогонцеві Зевсу. Золоте руно овна Еет повісив у священному гаю бога війни Ареса. Доглядати руно мав страшний вогнедишний дракон, що ніколи не склепляв сном своїх очей.

Чутка про це золоте руно пішла по всій Греції. Знали потомки Афаманта, Фріксового батька, що порятунок і благоденство їх роду залежить від володіння руном, і хотіли за всяку ціну здобути його.

Народження і виховання Ясона

На березі голубої морської затоки у Фессалії брат царя Афаманта, Кретей, збудував місто Іолк. Розрослося місто Іолк, родючість його полів, торгівля й мореплавство дали йому багатство.

Коли помер Кретей, правити в Іолку став його син Есон, але його брата по матері, син Посейдона, Пелій, відняв у нього владу, і довелось Есонові жити в місті, як звичайному громадянину.

Незабаром в Есона народився син, прекрасне хлоп'я. Боявся Есон, що пихатий і жорстокий Пелій уб'є його сина, якому по праву належала влада над Іолком, і вирішив сховати його. Він оголосив, що немовля померло зараз же після народження, і навіть справив по ньому пишні поминки; а сам відніс сина на схил гори Пеліопу до наймудрішого з кентаврів, Хірона. Там у лісі, в печері, ріс хлопчик, виховуваний Хіроном, матір'ю його Філірою і дружиною Харікло. Мудрий Хірон дав йому ім'я Ясон. Усього навчав Хірон Ясона: володіти мечем і списом, стріляти з тугого лука, музики і всього, що знав сам. Не було рівного Леонові у вправності, силі й хоробрості, а красою він був рівний небожителям.

До двадцяти років жив Ясон у Хірона. Нарешті, зважився він покинути відлюдні схили Пеліону, іти в Іолк і зажадати від Пелія, щоб повернув він йому владу над Іолком.

Ясон в Іолку

Викладено за віршами Піндара "Піфійська ода"

Коли Ясон прийшов до Іолка, він рушив прямо на майдан, де зібрались усі жителі. З подивом дивились жителі Іолка на прекрасного юнака. Вони думали, що це або Аполлон, або Гермес — такий він був прекрасний. Він був одягнений не як усі жителі Іолка; на плечі його була накинута періста шкура пантери, і лише одна права нога була взута у сандалю. Пишні кучері Ясона спадали на плечі, увесь він сяяв красою й силою юного бога. Спокійно стояв він серед натовпу громадян, що ним милувалися, стояв, спершись на два списи.

В цей час на багатій колісниці приїхав на майдан і Пелій. Глянув він на юнака і здригнувся, помітивши, що в юнака взута лише одна нога. Злякався Пелій; адже оракул відкрив йому колись, що загрожує йому загибель від людини, яка прийде до Іолка з гір і буде взута на одну ногу; ця людина, Есонов син, мала силою або хитрощами згубити Пелія, і загибель мусить бути неминучою.

Сховав свій переляк Пелій і з пихою запитав невідомого юнака:

— Звідки ти родом, юначе, до якого племені належиш? Та тільки говори правду, не погань себе брехнею, я — ворог ненависної неправди.

Спокійно відповів Пелієві Ясон:

— Мудрий Хірон тільки правди й чесності вчив мене, і я завжди вірний його науці. Цілих двадцять років прожив я в печері Хірона і жодного разу не порушив істини і не провинився нічим. Я повернувся сюди додому, у рідний Іолк, до батька мого Есона. Я хочу зажадати, щоб мені повернули владу над Іолком. Її, як я чув, відняв у батька мого підступний Пелій. Громадяни, відведіть мене у дім моїх великих предків. Не чужий я вам, я народився тут в Іолку. Я Ясон, син Есона.

Показали жителі Іолка Ясонові дім його батька. Коли Ясон увійшов, батько відразу впізнав свого сина. Сльози радості потекли з очей старого Есона, він радів, бачивши, що син його став могутнім і прекрасним юнаком.

Швидко донеслася звістка про повернення Ясона до братів Есона: Ферета, царя Фер, та Амфаона з Мессенії. Незабаром прибули вони до Есона з своїми синами Адметом та Меламподом. П'ять днів і ночей шанували їх Есон і син його Ясон бенкетами. Відкрив їм Ясон у розмові своє бажання повернути владу над Іолком. Схвалили вони бажання

Ясона і разом з ним пішли до Пелія. Зажадав Ясон, щоб Пелій вернув йому владу, і обіцяв лишити йому всі багатства, які той відняв в Есона. Побоявся Пелій відмовити Ясонові.

— Гаразд, я згоден, — відповів Пелій, — та тільки одну умову поставлю я тобі: ти мусиш раніш умилюстити підземних богів. Тінь Фрікса, померлого в далекій Колхіді, благає, щоб вирушили у Колхиду і заволоділи золотим руном. Відкрила це мені тінь Фрікса уві сні. У Дельфах сам стріловержець Аполлон звелів мені вирушити в Колхиду. Я старий і не можу зважитись на такий великий подвиг; а ти молодий і повний сил, здійсни цей подвиг, і я поверну тобі владу над Іолком.

Так відповів Пелій Ясонові, затаївши злобу в серці. Він вірив, що загине Ясон, якщо зважиться вирушити по золоте руно в Колхиду.

Ясон збирає супутників до походу в Колхиду

Зараз же після розмови з Пелієм почав готуватися Ясон до походу в Колхиду. Він об'їхав усі країни Греції і всюди кликав уславлених своїми подвигами героїв у похід на Колхиду по золоте руно. Всі великі герої відгукнулись на цей його заклик. Погодився взяти участь у поході сам найбільший з героїв, Зевсів син, Геракл. Зібралися всі герої в Іолку. Кого тільки не було серед них: тут були і гордість Афін, могутній Тесей, і сини Зевса й Леди, Кастор і Полідевк з своїми друзями Ідасом та Лінкеєм, і крилаті герої Калаїд і Зет, сини Борея й Оріфії, і Мелеагр з Калідона, і могутній Анкей, і Адмет, і Теламон і багато інших. Серед героїв був і співець Орфей. Ніколи ще не бачила Греція такого збору героїв. Могутні, прекрасні, як боги, привертали вони до себе захоплені погляди всіх жителів Іолка. Які перепони могли зупинити їх, хто міг чинити їм опір, що могло злякати їх?

Готовий був і корабель для героїв. Збудував цей корабель син Арестора, Арг; сама богиня Афіна допомагала йому. Вона вправила в корму кусок священного дуба з гаю Зевсового оракула в Додоні. Прекрасний був цей десятивесловий корабель, названий «Арго». Він був легкий і бистрий; ніби чайка нісся він по хвилях моря. За назвою корабля «Арго» названо й героїв, які взяли участь у поході, аргонавтами (моряки з «Арго»). Не тільки Афіна охороняла аргонавтів, — їх прийняла під свій захист і Гера. Вона палала ненавистю до Пелія за те, що він не приносив їй жертв. А Ясон мав особливу ласку Гери. Одного разу вона, щоб випробувати юного героя, з'явилась йому під виглядом старезної бабусі на березі гірської річки і слізно прохала його перенести її на другий берег. Бережно взяв герой бабусю собі на плечі і переніс через бурхливу річку. Тільки сандалю з лівої ноги загубив Ясон переходячи річку. Відтоді полюбила Гера Ясона і в усьому допомагала йому. Так само і стріловержець Аполлон сприяв аргонавтам: адже він спонукав героїв вирушити в похід і він же таки провів їм щастя й удачу.

Зібравшись в Іолку, хотіли герої обрати собі проводирем великого Геракла, але відмовився він і запропонував обрати Ясона. Кер-маничем на «Арго» обрано було Тіфія, а на носі корабля стан Лінкей, від погляду якого ніщо не могло сховатись не тільки на землі, а навіть під землею.

Усе було готове до відплиття. «Арго», спущений на воду, вже тихо гойдався на хвилях; навантажені вже були запаси їжі й прісної води. Принесено останні жертви Аполлонові і всім богам. Щасливі ознаки дало жертвоприношення. Влаштовано було увечері і веселий бенкет. Уже час було вирушати в далеке, повне небезпек, плавання.

Тільки-но край неба зайнявся пурпурним світлом вранішньої зорі, як розбудив керманич Тіфій аргонавтів. Зійшли аргонавти на корабель і посідали на весла, по два на кожну лавку. Дружно налягли на весла могутні гребці. Гордо виплив «Арго» з гавані у відкрите море. Підняли плавці білосніжний парус. Погожий вітер напнув парус, і швидко понісся легкий корабель по привітношумливих хвилях. Ось на колісниці, запряженій білосніжними кіньми, піднявся на небо світлосяйний бог сонця Геліос. Рожевим світлом заяснів парус на «Арго», і заблискотіли хвилі моря в ранішнім промінні сонця.

Ударив Орфей у струни золотої кіфари, і залунала його чудова пісня на морському просторі. Заслухались пісні герої. А з глибини моря повипливали риби і швидкі дельфіни; зачаровані співом Орфея, пливли вони за швидкоплинним «Арго», подібно до стада, що, слухаючи солодкі звуки сопілки, йде за пастухом.

Аргонавти на Лемносі

Після недовгого щасливого плавання аргонавти припливли до квітучого острова Лемносу. Там правила юна цариця Гіпсіпіла. Ні одного чоловіка не було на Лемносі. Всіх чоловіків своїх перебили лемніянки за їх зраду. Тільки один цар Фоант, батько Гіпсіпіли, врятувався від смерті. Його врятувала дочка.

Коли аргонавти пристали до берега Лемносу і надіслали вісника в місто, зібрались лемніянки на раду на міський майдан, і юна Гіпсіпіла радила їм не пускати аргонавтів у місто. Вона боялась, що герої довідаються про той злочин, який вчинили лемніянки. Але стара Полуксо стала суперечити цариці. Вона наполягала на тому, що треба пустити аргонавтів у місто.

— Хто буде обороняти вас, — говорила Полуксо, — якщо нападуть на Лемнос вороги? Хто буде дбати про вас, коли ви постарієте, якщо залишитесь ви самотніми? Ні, пустіть у місто чужоємців, нехай залишаться вони тут.

Послухались лемніянки старої Полуксо. Зараз же послали вони одну з лемніянок з вісником, що прийшов з "Арго", до героїв просити їх увійти в місто.

Одягнув Ясон розкішне пурпурове вбрання, виткане для нього самою Афіною Палладою, і пішов у місто. З пошаною прийняла його Гіпсіпіла і запропонувала йому оселитись у неї в палаці. Прийшли в місто і інші аргонавти. Лише кілька чоловік з Гераклом лишилися на "Арго".

Весело й радісно стало на острові. Скрізь на вогнищах спалювались жертви богам, святкування йшли за святкуваннями, бенкети за бенкетами. Здавалось, що герої забули про той великий подвиг, який чекає на них. Безтурботно бенкетували вони на багатому Лемносі. Нарешті, Геракл таємно викликав аргонавтів на берег моря, де стояв «Арго». З гнівом дорікав їм найбільший з героїв за те, що вони ради втіх, ради веселого і безтурботного життя забули про подвиги. Засоромлені стояли герої, слухаючи заслужених докорів. Вони вирішили негайно покинути Лемнос. Зараз споряджений був у путь «Арго». Вже готові були зійти на корабель і сісти за весла герої, як на берег натовпом прийшли лемніянки. Вони благали героїв не кидати їх, лишитися з ними. Але неблаганні були герої. З сльозами попрощалися з ними лемніянки. Зійшли герої на "Арго". Дружно налягли на весла, спінилися хвилі під ударами весел могутніх гребців, і, як птиця, помчав "Арго" у морський простір.

Аргонавти на півострові Кизику

Коли аргонавти пливли Пропонтидою, то по дорозі пристали до півострова Кизику. Там жили доліони, потомки Посейдона. Правив ними цар Кизик. Недалеко від Кизику була Ведмежа гора, на якій жили шестирукі велетні; тільки завдяки захисту Посейдона могли безпечно жити поряд з такими сусідами доліони. З пошаною прийняв аргонавтів цар Кизик, і цілий день провели вони в нього за веселим бенкетом. Ледве почало світати, зібралися в путь аргонавти. Вже зійшли вони на «Арго», як раптом на протилежному березі затоки з'явилися шестирукі велетні. Вони почали кидати в море величезне каміння, відривали цілі скелі і навалювали їх одна на одну, щоб загородити аргонавтам вихід із затоки у відкрите море. Схопився за свій тугий лук Геракл і одну за одною почав посилати свої смертоносні стріли у велетнів. Прикрившись щитами, із списами в руках, кинулись на велетнів аргонавти. Невдовго тривав бій, один за одним падали велетні на землю і в море, усі вони були перебиті, не врятувався жоден з них.

Рушили в дорогу аргонавти. Попутний вітер напнув парус, і цілий день спокійно нісся хвилями «Арго». Надійшов вечір, спустився бог сонця Геліос із неба, ніч огорнула темрявою небо й землю. Перемінився вітер, і вже несе він «Арго» назад до тих берегів, які він ще так недавно покинув. У нічній темряві пристали до Кизику аргонавти. Не впізнали їх жителі Кизику, вони вирішили, що це морські розбійники, і напали на них на чолі із своїм юним царем. Закипів страшний нічний бій. У чорній п'ятні б'ються герої з своїми недавніми друзями. Гострим списом уразив могутній Ясон у груди юного Кизика, і з стогоном упав він додолу. Та ось проміння богині зорі Еос забарвило схід ясночервоним світлом. Настає ранок. Пізнають бійці одні одних і жахаються. Друзі бились з друзями. Три дні справляли тризну аргонавти і жителі Кизику по вбитих, три дні оплакували вони вбитого юного царя. А дружина його прекрасна Клейто, Меропова дочка, не перенесла смерті чоловікової, вона сама встромила собі в груди гострий меч.

Аргонавти у Фінеях

Вранці другого дня вирушили аргонавти далі в путь. Незабаром прибули вони до берегів Фракії. Вийшли герої на берег, щоб поповнити свої припаси. На морському березі вони побачили дім і пішли до нього. Назустріч аргонавтам вийшов з дому сліпий старець; він ледве тримався на ногах і трясся всім тілом від кволості. Дійшовши до порога свого дому, старець, знемігшись, сів на землю. Підняли його аргонавти, і почуття жалю пройняло їх. Зі слів старика довідались вони, що це Фіней, Агенорів син, який був давніше царем Фракії. Та покарав Фінея Аполлон за те, що зловживав він даром віщування, одержаним від Аполлона, і відкривав людям таємниці Зевса. Вразив Аполлон сліпотою Фінея, а боги наслали на Фінея гарпій, напівдів-напівптахів, які, прилітаючи до дому його, пожирали всю їжу і розносили по дому страшний сморід. Боги відкрили Фінеєві, що він збудеться цієї кари божої тільки тоді, коли прибудуть до нього аргонавти, серед яких будуть два крилатих сини Борея, Зет і Калаїд. Почав Фіней благати героїв визволити його з біди, він благав Бореадів вигнати гарпій; адже не чужий він Бореадам — він був одружений із сестрою їх Клеопатрою.

Погодились герої допомогти Фінеєві. Вони приготували багату трапезу, та тільки приліг Фіней за столом, щоб утамувати голод, як налетіли гарпії і, незважаючи на крики аргонавтів, пожерли всю їжу, ширячи по всьому дому страшний сморід; потім знялися гарпії і понеслися з Фінейового дому. Погнались за ними на своїх могутніх крилах Бореади. Довго переслідували вони гарпій і, нарешті, наздогнали їх біля Плотійських островів. Видобули з піхов мечі свої Бореади і вже хотіли вразити ними гарпій, як ось прилинула на своїх райдужних крилах з високого Олімпу посланниця богів Іріда. Вона зупинила Бореадів і сказала, що боги звеліли гарпіям не вертатись більше до Фінея. Полетіли назад Бореади у Фракію.

З того часу Плотійські острови почали зватися Строфадами, тобто островами повороту. Тільки відлетіли гарпії, переслідувані Бореадами, як аргонавти приготували нову трапезу Фінеєві, і старець міг, нарешті, вгамувати свій жажливий голод. Під час трапези відкрив Фіней аргонавтам, які ще небезпеки чекають їх на шляху до Колхіди, і давав їм поради, як подолати їх. Радив також Фіней героям по прибутті до Колхіди покликати на допомогу золотосяйну Афродіту, бо тільки вона може допомогти Ясонові здобути золоте руно. Уважно слухали віщого старця аргонавти, намагаючись запам'ятати все, що він сказав їм.

Незабаром повернулись і Бореади і розповіли, як переслідували вони гарпій. Радів старий Фіней, дізнавшись, що назавжди збувся він появи гарпій.

Сімплегати

Недовго пробули аргонавти у Фінея. Вони поспішали далі. Швидко нісся "Арго" по хвилях моря. Раптом почувся десь попереду далекий шум. Щодалі чутнішим і голоснішим ставав цей шум. Він схожий був на рев насуваючої бурі, часом заглушуваний ніби гуркотом грому. Ось показалися і Сімплегадські скелі. Герої бачили, як розходяться і

знову з страшним гуркотом ударяються одна об одну скелі. Море навколо клекотіло, бризки високо злітали при кожному стиканні скель. Коли ж знов розходилися скелі, то хвилі між ними неслись і кружляли в несамовитому вирі.

Згадали герої поради Фінея пустити вперед голуба між скелями; якщо пролетить голуб, то і "Арго" пропливе неушкодженим повз Сімплегади. Наягли на весла аргонавти. Ось уже вони біля самісіньких скель. З громом зіткнулися скелі й знов розходяться. Випустив тоді герой Евфем голуба. Стрілою лине голуб поміж скелями. Ось знову зійшлися скелі з таким громом, що, здавалось, здригнулося небо. Солоні бризки обсіпали аргонавтів, а "Арго" закружляв посеред хвиль, мов підхоплений вихром. Неушкодженим пролинув голуб поміж скелями, лише кінчик хвоста вирвали у нього скелі, що зіткнулися. Радісно скрикнули аргонавти і дружно нааягли на весла. Розійшлися скелі. Величезна хвиля з пінистим гребенем враз підхопила "Арго" й кинула його в протоку. А назустріч несеться друга хвиля, вона відкинула назад "Арго". Хвилі киплять і клекочуть навкруги. Гнуться весла. "Арго" тріщить, наче тоне від натиску хвиль. Ось знялась ще хвиля, висока, мов гора; вона звалилася на "Арго", і закружляв він, ніби вутлий човник. Вже зближаються скелі, зараз зіткнуться вони. Загибель неминуха. Тоді прийшла на допомогу аргонавтам сама найулюбленіша дочка Зевса, Афіна Паллада. Могутньою рукою вдержала вона одну із скель, а другою з такою силою штовхнула "Арго", що він стрілою винісся з протоки. Тільки кінець керма розстрожили скелі, що зімкнулися. Знову розійшлися скелі і спинились, на віки незрушні, по боках протоки. Справдилося веління долі, що аж тоді будуть непорушні Сімплегади, коли пропливе між ними корабель. Раділи аргонавти, — вони уникнули найстрашнішої небезпеки. Тепер вони могли бути певні, що щасливо закінчать свій похід.

Острів Аретіада і прибуття в Колхиду

Довго пливли аргонавти вздовж Евксінського Понту. Багато країн проминули вони, багато бачили народів. Нарешті, вдалині показався острів. "Арго" швидко наближався до острова, берег уже був недалеко. Раптом з острова знявся, виблискуючи в промінні сонця своїми крилами, великий птах; він пролетів над "Арго" і зронив перо своє на одного з героїв — Оїлея. Мов стріла, вп'ялось перо в плече Оїлея, кров полилась йому з рани, і випало весло з рук пораненого героя. Товариші Оїлея вийняли перо з його рани. З подивом дивляться аргонавти на перо і бачать, що воно мідне й гостре, мов стріла. Ось над островом знявся другий птах і полетів до «Арго», але на нього вже чекав герой Клітій з луком в руках. Тільки-но підлетів птах до «Арго», як Клітій пустив у нього стрілу, і вбитий птах упав у море. Побачивши цього птаха, вкритого мідним пір'ям, зрозуміли аргонавти, що це — птахи-стимфаліди, а острів, де живуть вони, — Аретіада. Амфідамонт порадив героям надягти панцири й прикритися щитами. Перш ніж пристати до берега, аргонавти почали кричати й бити в щити списами й мечами. Величезною зграєю звилися понад островом птахи, вони високо злетіли над "Арго", і посипавсь на героїв дощ перстріл. Від цих стріл герої прикрились щитами. А птахи, покружлявши над "Арго", скоро сховались геть за обрієм.

Вийшли на берег Аретіади аргонавти і вже хотіли розташуватись на спочинок, як назустріч їм вийшло чотири юнаки. Юнаки були страшенно виснажені, одяга лахміттям висіла на них, ледве прикриваючи тіло. Це були сини Фрікса. Вони покинули Колхиду, щоб повернутись в Орхомен, але в дорозі серед бурхливої ночі розбився їх корабель, і тільки завдяки щасливому випадку хвилі викинули їх на Аретіаду, де й знайшли їх аргонавти. Герої зраділи цій зустрічі; особливо радий був Ясон: адже юнаки були йому рідні. Нагодували аргонавти юнаків, дали їм новий одяг і розповіли, що їдуть в царство Еета здобувати золоте руно. Старший з юнаків, Аргос, обіцяв допомагати аргонавтам, але попереджав їх, що цар Еет, син Геліоса, могутній і жорстокий і нікому не дає пощади. Та ніщо не могло вдержати аргонавтів від виконання раз прийнятого рішення — здобути золоте руно.

Другого ранку аргонавти рушили далі в путь. Довго пливли вони. Нарешті, вдалині, мов хмари, що скупчились на обрії, засиніли вершини Кавказу. Тепер уже недалеко було й до Колхіди.

Швидко нісся гнаний рівномірними помахами весел "Арго". Уже ховається сонце, спускаючись у море. Побігли по хвилях вечірні тіні. Високо над "Арго" зачулись помах крил. Це летів величезний орел до тієї скелі, до якої прикутий був титан Прометей. Вітер знявся на морі від помахів величезних крил орла. Зник він вдалині, і сумно донісся до аргонавтів тяжкий стогін Прометея; здалека доносився він, заглушуваний часом ударами весел.

Недалеко вже берег. Ось і гирло Фазісу. Аргонавти на веслах попливли вгору по течії і стали на якорі в затоці ріки, зарослій густим комишем. Ясон учинив подячне возливання богам і закликав богів Колхіди й душі померлих героїв допомогти йому в його небезпечній справі. Спокійно поснули герої на "Арго". Мети досягнуто, вони в Колхиді, біля столиці царя Еета; але багато ще небезпек було попереду.

Гера й Афінa в Афродіті

Коли аргонавти прибули в Колхиду, велика богиня Гера і богиня Афінa радилися на високому Олімпі, як допомогти Ясонові здобути золоте руно. Нарешті, вирішили богині йти до богині кохання Афродіти і просити її, щоб вона звеліла синові своєму Кротові пронизати золотою стрілою серце Медеї, Еетової дочки, і навіяти їй кохання до Ясона. Знали богині, що одна тільки чарівниця Медея може допомогти Ясонові в його небезпечнім подвигу.

Коли обидві богині прийшли до Афродіти, вона була сама вдома. Афродіта сиділа на багатому золотому троні і золотим гребнем розчісувала свої пишні кучері. Побачивши богинь, що ввійшли, Афродіта встала їм назустріч і ласкаво привітала їх. Посадивши богинь на золотих лавах, викуваних самим Гефестом, запитала їх богиня кохання, чого вони прийшли. Богині розповіли їй, як хочуть вони допомогти герою Ясонові, і просили Афродіту мієлти Еротові пронизати серце Медеї. Погодилась Афродіта. Попрощалися богині з Афродітою, а вона пішла шукати свого пустотливого сина. Ерот у цей час грався з Ганімедом в кості. Обіграв хитрий Ерот простодушного Ганіме-да і голосно сміявся з нього. В цей час підійшла до них Афродіта. Вона обняла свого сина й сказала йому:

— Послухай, пустуне! Я хочу доручити тобі одну справу. Візьми мерщій свій лук та стріли і лети на землю. Там, у Колхиді, понижи стрілою серце дочки царя Еета, Ме-деї, нехай закохається вона в героя Ясона. Якщо ти вчиниш це, я подарую тобі ту іграшку, яку колись зробила Адрастея для маленького Зевса. Тільки лети зараз, бо це треба зробити якнайшвидше.

Ерот просив матір дати йому зараз іграшку, але мати, знаючи хитрого хлопчика, не погодилась дати йому іграшку, перш ніж він здійснить її доручення. Впевнившись, що нічого не дістане від матері, поки не виконає доручення, Ерот узяв свій лук і стріли й швидко полинув з високого Олімпу на землю до Колхіди, виблискуючи в промінні сонця своїми золотими крильми.

Ясон в Еета

Рано-вранці прокинулись аргонавти. На раді вирішили вони, що Ясон має йти з Фріксовими синами до царя Еета і просити його віддати руно аргонавтам; коли ж відмовить гордий цар, то аж тоді вдаватися до сили.

З посохом миру вирушив Ясон у палац до Еета. Густою хмарою повила Ясона та його супутників богиня Гера, щоб не образили часом колхідці героїв. Коли підійшли герої до Еетового палацу, розступилась хмара, і побачили вони палац Еета. Величний був цей палац. Високі були його мури з безліччю башт, що підносились в небо. Широка брама, оздоблена мармуром, вела до палацу. Ряди білих колон виблискували проти сонця, утворюючи портик.

Усе, що було в палаці Еета, всі багаті його прикраси поробив йому Гефест в подяку за те, що батько Еета, бог сонця Геліос, відімчав знеміглого у битві з гігантами Гефеста з флегрейських полів у своїй золотій колісниці. Багато чертогів оточувало двір. У найрозкішнішому жив цар Еет із своєю дружиною, в другому — його син Абсірт, якого за красу прозвали колхідці Фаетоном (сяючим). В інших чертогах жила Еетова дочка Халкіопа, дружина померлого Фрікса, і молодша його дочка Медея, велика чарівниця, служителька богині Гекати.

Коли Ясон із своїми супутниками увійшов до двору біля палацу Еета, вийшла із своїх чертогів Медея. Вона йшла провідати Халкіопу. Скрикнула від здивування Медея, побачивши чужоземців. На крик її вийшла Халкіопа і побачила своїх синів. Радіючи їх поверненню, підбігла до них Халкіопа. Вона обіймає, цілує своїх синів, з якими не думала більше побачитись. На шум вийшов і Еет. Він кличе до себе в палац чужоземців і наказує слугам своїм зготувати розкішний бенкет. В той час, коли Ясон обмінювався привітаннями з Еетом, з високого Олімпу опустився на своїх золотих крилах Ерот. Сховавшись за колоною, напнув він тятиву свого лука і викинув золоту стрілу. Потім, незримий для всіх, Ерот став за спиною Ясона і пустив свою стрілу прямо в серце Медеї. Пронизала стріла її серце, і відразу відчула вона любов до Ясона.

Ясон пішов із своїми супутниками до Еетового палацу. Там запросив їх цар Колхіди прилягти за бенкетний стіл. Під час бенкету розповів Еетові Аргос про те, як зазнав він із своїми братами корабельної аварії, як викинули їх бурхливі хвилі на острів Аретіаду і як знайшли їх там, помираючих з голоду, аргонавти. Сказав також Аргос, чого приїхав Ясон з героями в Колхіду. Ледве почув Еет, що Ясон хоче здобути золоте руно, як гнівом блиснули його очі і грізно насупив він брови. Не вірить Еет, що по золоте руно приїхали герої. Він гадає: чи не заволодіти владою над цілою Колхідою задумали Фріксові сини і для цього привели з собою грецьких героїв. Еет без кінця докоряє Ясонові, він хоче прогнати його з палацу і погрожує йому стратою. Готові були вже злетіти гнівні речі із уст Теламона у відповідь на погрози царя, та спинив його Ясон. Він намагається заспокоїти Еета, запевняє його, що тільки по руно прибули вони в Колхіду, і обіцяє цареві відбути яку завгодно службу, виконати всяке доручення, якщо цар віддасть йому як нагороду золоте руно. Замислився Еет. Нарешті, надумавши згубити Ясона, сказав він йому:

— Добре, ти одержиш руно, але спершу виконай таке моє доручення: розори поле, присвячене Аресові, моїм залізним плугом. А до плуга запряжи мідноногих, огнедишних биків, засій це поле зубами дракона, а коли повиростають з драконових зубів закуті в панцири воїни, поборися з ними і перебий їх. Якщо ти виконаєш це, матимеш руно.

Ясон не відразу відповів Еетові, нарешті промовив:

— Я згоден, Еете, але й ти здійсни дану обіцянку, адже ти знаєш, що не можу я відмовитись виконати твоє доручення, коли вже з веління долі прибув я сюди, в Колхіду.

Сказавши це, Ясон пішов із своїми супутниками.

Аргонавти звертаються за допомогою до Медеї

Коли Ясон повернувся на "Арго", він розповів своїм товаришам, що сталося в палаці Еета і яке доручення дав йому цар. Замислились аргонавти. Що мають діяти вони, як виконати доручення Еета? Нарешті, сказав Аргос:

— Друзі, в палаці Еета живе дочка його, Медея. Вона — велика чарівниця і одна тільки може допомогти вам. Я піду прохати свою матір, щоб вона умовила Медею стати вам у допомозі. Якщо допоможе Медея, то ніякі небезпеки не будуть страшні нам.

Тільки сказав це Аргос, як над "Арго" пролетів білий голуб, переслідуваний шулікою. Голуб підлетів до Ясона і заховався у зборках його плаща, а шуліка впав на "Арго".

— Це щасливий знак від богів, — вигукнув провісник Мопс, — самі боги велять нам просити допомоги в Медеї. Дивіться, птах, присвячений Афродіті, врятувавсь на грудях в Ясона! Згадаймо, що казав Фіней. Хіба не радив він нам благодати допомоги в

Афродіті? Благаймо ж богиню, вона допоможе нам. Нехай швидше йде Аргос до матері, вона умовить Медею подати нам допомогу.

Послухались віщого Мопса аргонавти: вони принесли жертву Афродіті, і Аргос швидко пішов у палац Еета до своєї матері.

Тим часом Еет зібрав на майдані всіх колхидців. Він сказав народові, що прибули чужоземці, і звелів вартувати біля "Арго", щоб ніхто з аргонавтів не міг врятуватися втечею. Еет надумав спалити «Арго» з усіма героями, після того як загине Ясон на полі, присвяченому Аресові; а Фріксових синів вирішив він стратити тяжким катуванням. Настала ніч. Поринула в сон Еетова столиця. Спокій запанував усюди. Немає його тільки в чертогах Медеї. Над її головою довгою низкою витають сни, один від одного тривожніший. То сниться Медеї, ніби Ясон бореться з биками, а нагородою за перемогу має стати героєві сама Медея. То сниться їй, що вона сама стає до боротьби з огнедишними биками і легко перемагає їх. То бачить, як відмовляють батьки віддати її за дружину Ясонові, — адже не він подолав биків. Розпалюється спір між Ясоном і Еетом, сама Медея має розв'язати цей спір. Коли ж розв'язала вона спір на користь Ясонові, розгнівався на неї батько й грізно на неї закричав. Прокинулась уся в сльозах Медея, вона хоче бігти до Халкіопи, але соромиться йти до неї. Тричі вже бралася вона за ручку дверей, але кожного разу поверталася назад. Впала на ложе Медея й заридала. Почула одна з рабень Медеї її ридання і сказала про це Халкіопі. Поспішає Халкіопа до сестри своєї й бачить, як лежить, ридаючи, Медея на своєму ложі.

— О моя сестро, — каже Халкіопа, — за чим плачеш ти? Чи не за долею моїх синів ти ллєш сльози? Чи не дізналась ти, що хоче погубити їх наш батько?

І слова не промовила Медея у відповідь Халкіопі, адже не за синами її плакала вона, але, наретітті, сказала:

— Лиховісні сни мені снилися, сестро. Загибель грозить твоїм синам і чужоземцеві, з яким вони повернулися. О, коли б боги дали мені сил допомогти їм!

Здригнулася з жаху Халкіопа, почувши слова Медеї, обнявши її, благає вона про допомогу. Знає Халкіопа, що може Медея допомогти Ясонові своїми чарами. І сказала Медея Халкіопі:

— Слухай, сестро, я допоможу чужоземцеві. Нехай прийде він уранці до храму Гекати, я дам йому талісман, який допоможе йому вчинити подвиг. Обіцяй мені тільки зберігати все в таємниці, інакше погубить усіх нас батько.

Пішла Халкіопа. Одна залишилася Медея. Протилежні почуття боролися в неї в грудях. То боялася вона йти проти волі батька, то знов наважувалася допомогти Ясонові, якого так полюбила. Вона навіть хотіла заподіяти смерть собі, випивши отрути. Медея вже дістала й скриньку з отрутою, відкрила її, але богиня Гера нав'яла їй нестримну жадою до життя. Відіпхнула Медея ту скриньку з отрутою, забула всі свої сумніви, тільки про Ясона думала вона і вирішила йому допомогти.

Ледве зайнялась зоря й рожевим світлом почали забарвлюватись далекі снігові вершини Кавказу, як прийшов Аргос до аргонавтів і сповістив їм, що Медея погодилась допомогти Ясонові і просить Ясона прийти до храму Гекати. Коли зійшло сонце, Ясон вирушив з Аргосом та провісником Мопсом до храму Гекати. Богиня Гера зробила Ясона таким прекрасним, що навіть аргонавти за-милювались, дивлячись на нього.

А тим часом Медея, вставши рано-вранці, дістала скриньку з чарівними мазями і вийняла з неї мазь, яка звалася "масло Прометея". Вона приготвлена була з соку коріння рослини, що виросла з крові Прометея. Всякий, хто натирався цією маззю, ставав невразливим ні для заліза, ні для міді, ні для вогню; непереможну силу здобував він і на день ставав нездоланим. Цю мазь і вирішила Медея дати Леонові. Покликала Медея рабень і поїхала до храму Гекати. Радісно було на серці в Медеї, вона забула всі свої тривоги і думала тільки про побачення з Ясоном.

Ось і храм Гекати. Увійшла в нього Медея. Ясона ще не було. Незабаром прийшов і Ясон. Глянула на нього Медея, і сильно забилося серце в грудях її. Не може й слова вимовити Медея.

Довго стояли мовчки Ясон і Медея; нарешті порушив мовчанку герой. Він узяв за руку Медею і сказав:

— Прекрасна діво, чому спустила ти додолу очі? Чого боїшся ти мене? Невже гадаєш ти, що я ховаю лихий намір? Ні, не з лихими намірами я прийшов сюди. Я прийшов благодіяти в тебе допомоги. Тільки, молю тебе, скажи мені правду; пам'ятай, що неправди не потерпить у святилищі своїм Геката, не потерпить її й Зевс, охоронець усіх, що благають допомоги. Скажи, чи допоможеш ти мені? Якщо допоможеш, то прославлять ім'я твоє по всій Греції великі герої, що прийшли зі мною сюди, в Колхиду. Згадай, яка велика слава Мі носової дочки Аріадни, що допомогла великому Тесееві.

Мовчала Медея і тільки дивилась на Ясона очима, повними кохання. Прекрасна була вона в своєму збентеженні. Трепетною рукою дістала вона приготовлену чарівну мазь із-за пояса і подала її Ясонові. Ледве чутним голосом Медея сказала йому:

— Слухай, Ясоне, ось у чому буде моя допомога: вночі обмийся в річці, убравшись у чорний одяг, викопай глибоку яму на березі і над нею принеси Гекаті в жертву чорну вівцю, обливши її медом. Потім іди на корабель свій, та гляди — не оглядайся. Почуєш ти голоси і люте гавкання псів, але йди прямо й не бійся. Коли ж настане ранок, намаж собі тіло, спис, щит і меч цією маззю. Нездоланну силу дасть тобі ця мазь, і виконаєш ти доручення Еста. Пам'ятай тільки: коли повиростають із землі воїни, кинь у них камінь, і вони почнуть битись один з одним, тоді напади на них. Візьми ж мазь, з її допомогою здобудеш ти руно. Вези тоді руно, куди хочеш.

Замовкла Медея. Смутком затуманились їй очі від самої згадки про розлуку з Ясоном. Похиливши голову, стояла Медея, сповнена суму, і, нарешті, промовила:

— Ти поїдеш, Ясоне, до себе у рідний край, але не забувай мене, хоч зрідка згадувай Медею, — адже ж я врятувала тебе.

Запитала Медея, звідки Ясон родом. Розповів їй Ясон про Іолк, про квітучу долину, де він стоїть. Він кликав Медею поїхати з ним у Грецію. Обіцяв їй велику пошану, обіцяв, що шануватиме її, як богиню, в Іолку.

— О, коли б погодився Ест укласти зі мною союз дружби! — вигукнув Ясон. — О, якби відпустив він тебе зі мною на мою батьківщину!

— Ні, цього не буде, — з зітханням, повним жалю, сказала Медея, — суворий і неблаганний мій батько. Вертайся сам на батьківщину, та не забувай мене. О, яка б я була рада, коли б буйний вітер відніс мене на крилах своїх до Іолка, щоб могла я нагадати тобі про себе, коли забудеш ти мене, коли забудеш, що я тебе врятувала.

Сльози навернулися на очі Медеї. Дивиться на неї Ясон, і опановує його любов до Медеї. Він благає її потай кинути дім батька і втікати з ним в Іолк. Готова покинути Колхиду Медея, розлука з Ясоном лякає її, вона боїться, що не перенесе цієї розлуки. Плаче Медея від однієї згадки про розлуку з Ясоном. Гера навіяла їй бажання йти всюди слідом за Ясоном. Хоче богиня, щоб поїхала в Іолк Медея; там з її допомогою надумала Гера згубити ненависного їй Пелія.

Попрощалася Медея з Ясоном; він обіцяв їй прийти знову до храму Гекати, щоб іще раз зустрітись з нею й вирішити, що їм робити. Весело їхала додому на своїй колісниці Медея, — вона знала, що любить її Ясон.

Ясон виконує доручення Еста

Настала ніч. Убравшись у чорний одяг, Ясон пішов на берег Фазісу і там глухої півночі обмився в його бистрих хвилях. Потім він вириг глибоку яму і приніс над нею, як веліла йому Медея, жертву Гекаті. Тільки-но приніс він жертву, як здригнулася земля і з'явилася велика Геката з димучими факелами в руках. Страшні потвори й огнедишні дракони оточували Гекату, гавкали й вили навколо неї жажливі пекельні пси. Навколишні німфи з гучним криком тікали, побачивши Гекату. Жах охопив Ясона, але, пам'ятаючи слова Медеї, не оглядаючись, йшов він до "Арго", де чекали його друзі.

Тільки-но настав ранок, як послали аргонавти Теламона й Мелеагра по зуби дракона до Еста. Дав їм зуби вбитого Кадмом дракона Ест і почав сам збиратись їхати на

поле Ареса, щоб поглянути, як виконає Ясон його доручення. Надяг Еет свій панцир, покрив голову сонцесейним шоломом, узяв у руки спис і щит, які своєю вагою були тільки під силу Гераклові, і зійшов на колісницю; нею правив син його Абсірт. Зібрались і аргонавти їхати на поле Аресове.

Ясон натер спис, меч і щит чарівною маззю, а потім натерся нею сам. Страшенну силу відчув він тоді в усьому своєму тілі. Наче сталеві стали його м'язи, тіло його зробилось таким, ніби воно було викуте з заліза. Коли аргонавти на своєму бистрому "Арго" припливли до Аресового поля, Еет уже чекав їх, а навколо поля по узгір'ях товпились колхидці. Ясон зійшов на берег, виблискуючи, мов промениста зірка, своїм панциром. Пішов полем Ясон, знайшов він на полі залізний плуг і мідне ярмо і, прикрившись щитом, пішов відшукувати огнедишних биків. Раптом вискочили обидва бики з печери і з несамопитим ревом кинулись вони на героя. Клуби вогнювилітали в них з паш. Прикрившись щитом, чекає їх герой. Ось налетіли на нього бики і з страшною силою вдарили рогами в щит героя. Жодна людина не витримала б цього удару, але непохитно, мов скеля, стояв Ясон. Ще і ще налітають з ревом на нього бики, здіймаючи хмари куряви. Одного за одним схопив Ясон могутніми руками биків за роги і притяг їх до плуга. Рвуться бики, вони палять Ясона вогнем, але неушкоджений він, і не можуть вирватися з рук його люті бики. Запріг їх до плуга Ясон за допомогою Кастора й Полідевка. Поганяючи списом биків, Ясон зорав усе Аресове поле, засіяв його зубами дракона; скінчивши сіяти, випріг биків Ясон, грізно крикнув і вдарив їх своїм списом. Мов шалені, помчали бики і сховалися в глибокій печері. Скінчена була перша половина роботи, тепер треба чекати, коли виростуть на полі воїни. Пішов на берег Фазісу Ясон, зачерпнув шоломом води і втамував спрагу.

Та недовгим був відпочинок Ясона. Ось на полі показалося із землі вістря списа, за ним друге, ще й ще, і все поле скоро вкрилося наче мідною щетиною. Ось ніби заворушилася земля, і з неї показались шоломи й голови воїнів. Ось уже вкрилося все поле воїнами у блискучих панцирах. Пам'ятаючи слова Медеї, схопив Ясон величезний камінь; несила було б зрушити його чотирьом найдужчим героям, але Ясон підняв його однією рукою і далеко кинув у натовп породжених із зубів дракона воїнів. Вхопились за зброю воїни, і почалася між ними кривава битва. Кинувся з мечем на воїнів Ясон, одного за одним уражав він їх на смерть, і незабаром все поле було вкрите вбитими воїнами; ні одного з них не залилося живого, усі загинули вони від могутньої руки Ясона.

Усе поле вкрили вони, немов постинані гострим серпом колоски, що вкривають родючу землю. Скінчений був подвиг. З великим подивом дивився на Ясона Еет, вражений його надлюдською силою. Грізно насупив цар брови, гнів блищав в його очах. Не промовивши й слова, помчав він на своїй колісниці до міста, думаючи тільки про одно — як згубити йому дивного чужинця. А Ясон, повернувшись на «Арго», відпочивав серед друзів своїх, що славили його великий подвиг.

Медея допомагає Ясону викрасти золоте руно

Повернувшись до палацу, Еет скликав на раду найзнатніших жителів Колхиди. Далеко за північ радився з ними цар про те, як погубити аргонавтів. Догадувався Еет, що тільки з допомогою Медеї міг здійснити Ясон подвиг. Почувала Медея, що загрожує велика небезпека і їй, і Ясонові. Вона не могла знайти спокою в своїх пишних чертогах. Сон утік від її очей. Встала вона вночі з свого ложа і тихо покинула палац Еета. Стежками, відомими лише їй одній, іде вона до берега Фазісу, туди, де горить ясне вогнище, розпалене аргонавтами. Підійшовши до вогнища, гукнула вона Ясона і молодшого Фріксового сина, Фронтіса. Сказала Медея Ясонові, які лихі передчуття її тривожать, і вмовила його негайно йти з нею по руно. Одяг Ясон свій панцир і пішов до священного гаю Ареса. Все кругом повите було темрявою, тільки в гаю виблискувало золотим блиском руно, що висіло на священному дереві. Коли Медея з Ясо-ном увійшли до гаю, підвівся страшний дракон, дишучи полум'ям. Прикликала Медея могутнього бога

сну Гіпноса. Страшні заклинання шепоче вона і сипле на землю чарівне зілля. Упав на землю дракон, ще підводить він ослаблу голову, але скропила його Медея снотворним зіллям, закрилась паща його, склепилися огнеблискучі очі і, охоплений сном, розтягся він під деревом, на якому висіло золоте руно. Зняв руно Ясон; він поспішав вернутись швидше на "Арго".

З подивом обступили герої Ясона і Медею, розглядаючи золоте руно. Та ніколи було гаятись, треба було покинути Колхиду, перш ніж дізнається Еет про викрадення руна. Пообрубав Ясон канати, якими прив'язаний був "Арго" до берега, вхопились за весла герої, і, мов стріла, помчав "Арго" вниз Фазісом до моря. Ось і море. Налягають на весла герої, птахом лине по хвилях "Арго", все далі й далі Колхіда.

Рано-вранці дізнався Еет, що викрадено золоте руно і що Медея втекла разом з аргонавтами. Шалений гнів охопив Еета. Скликав він колхідців на берег моря, але далеко вже "Арго", не видно його серед хвиль. Звелів Еет зібратись колхідцям і кинутися навздогін. Смертю погрожує він їм, якщо не наздоженуть вони аргонавтів. Поспускали колхідці в море кораблі і з сином Еета Абсіртом на чолі пустились навздогін за аргонавтами.

Повернення аргонавтів

Коли "Арго" вийшов у відкрите море, повіяв попутний вітер. Герої розпустили паруси, і "Арго" швидко понісся хвилями Евксінського Понту. Три дні плвли герої. Нарешті, в далечині замаячили береги Скіфії. Аргонавти вирішили плисти Істром вгору по течії, щоб потім спуститись одним з його рукавів в Адріатичне море¹. Коли аргонавти припливли до гирла Істру, побачили вони, що все гирло його і всі острови зайняті військом колхідців, які припливли туди на своїх кораблях найкоротшим шляхом. Побачивши численне військо колхідців, герої впевнились, що вони не переможуть його; їх було занадто мало, щоб зважитись на бій з тисячами прекрасно озброєних войовничих колхідців. Вирішили аргонавти вдатися до хитрощів. Вони вступили в переговори з проводирем ворожого війська Абсіртом і обіцяли йому замкнути Медею в храмі й видати її, якщо цар сусіднього міста вирішить, що Медея має повернутись у Колхиду, а золоте руно повинно залишитись в аргонавтів, бо Ясон виконав точно подвиг, за який Еет обіцяв йому видати руно. Та всі ці переговори проводились лише для того, щоб виграти час. А Медея обіцяла Леонові заманити Абсірта на один з островів у храм.

Послав Ясон до Абсірта, начебто від Медеї, багаті дарунки і наказав прохати його прийти до храму у відлюдній місцевості, щоб побачитися там з Медеєю. Прийшов Абсірт у храм, та тільки показався у дверях храму, як кинувся на нього з оголеним мечем Ясон, і впав Абсірт на землю, уражений на смерть. Жахливий злочин заподіяли Ясон і Медея: вони вбили беззбройного Абсірта в храмі. Порубавши на шматки тіло Абсірта, кинув його Ясон у хвилі Істру. Жах пройняв колхідців, кинулись вони збирати частини тіла свого проводиря, а аргонавти швидко попливли далі вгору по Істру.

Довго плвли аргонавти, нарешті, рукавом Істру спустилися вони в Адріатичне море до берегів Іллірії. Там знялася страшна буря. Як гори, здіймаються вкриті піною вали. Вітри, мовби зірвавшись з ланцюгів, носяться над морем і рвуть парус з "Арго". Стогне "Арго" під тиском хвиль, гнуться борти його, ламаються весла в руках могутніх гребців. Мов тріску, носять хвилі "Арго". Загибель загрожує аргонавтам. Тоді почувся голос з корми. Він виходив із вправленого в корму "Арго" куска священного дуба, що ріс у Додоні. Голос звелів аргонавтам їхати до чарівниці Кірки, щоб очистила вона Ясона і Медею від убивства Абсірта, яке лягло на них ганьбою. Тільки-но повернули аргонавти на північ «Арго», як ущухла буря, і зрозуміли всі, що це є воля богів.

Еріданом, а потім Роданом спустились аргонавти у Тірренське море і довго плвли ним, аж поки, нарешті, не припливли до чарівного острова Кірки, сестри Еета. Очистила Кірка Медею і Ясона від гріха вбивства. Вона принесла жертву Зевсові, який очищає від гріха вбивства, облила руки Ясонові жертвовною кров'ю і заклинала біля

вівтаря Ерінній не переслідувати гнівом своїм убивців. Не відмовила Кірка Медеї в очищенні від страшного злочину, бо з блиску її очей впізнала чарівниця, що Медея, як і сама вона, походить з роду бога сонця, Геліоса.

Рушили аргонавти в дальшу путь. Багато ще довелось подолати їм небезпек. Пропливли вони між Сціллою і Харібдою, де чекала б їх неминуча загибель, коли б не допомогла їм велика Зевсова дружина, Гера. Проминули вони і острів сирен і чули їх знадливий спів, що з непереможною силою тяг їх до сирен. Але співець Орфей ударив по струнах золотої кіфари, і пісня його перемогла чари пісень сирен. Нарешті, припливли аргонавти до Планкт, вузької протоки, над якою склепінням здіймались величезні скелі. Море билось поміж скелями, хвилі кружляли під склепінням у страшному вирі, часом здіймаючись до самого верху склепіння. Навіть голуби, що приносили Зевсові амброзію, не пролітали неушкодженими попід цим склепінням, і щодня гинув один з них. Але й тут допомогла аргонавтам Гера; вона упросила Амфітріту втихомирити хвилі коло Планкт, і аргонавти живі й здорові минули їх.

Після довгої подорожі прибули аргонавти до острова феаків. Там привітно прийняв їх цар Алкіной. Могли відпочити від дорож-них небезпек аргонавти, але не пробули вони і дня у феакійців, як з'явився біля острова флот колхідців, і зажадали вони видати їм Медею. Почався б кривавий бій, якби Алкіной не розборонив ворогів. Алкіной вирішив, що Медея має бути видана колхідцям, якщо вона не дружина Ясона. Уночі послала вісника Алкінойова дружина, Арета, до Ясона, щоб сповістити йому про вирок Алкіноя. Тієї ж ночі Ясон і Медея виконали весільні обряди, і другого дня Ясон урочисто запрягся перед зібраними феакійцями й колхідцями, що Медея — його дружина. Вирішив тоді Алкіной, що Медея має залишитись з чоловіком, і довелося колхідцям повернутись до Еета, не заволодівши Медеєю.

Відпочивши у гостинних феакійців, вирушили далі аргонавти. Довго пливли вони щасливо. Ось замріли вже в блакитній далині моря береги Пелопоннесу. Раптом знявся страшний вихор, і помчав "Арго" в море. Довго ніс вихор "Арго" по безкрайому морю і, нарешті, викинув «Арго» на пустинний берег. Глибоко загруз «Арго» у твані затоки, геть укритої водоростями. Відчай охопив аргонавтів. Керманич Лінкей, опустивши голову, сидів на кормі, втративши надію на повернення до Греції. Аргонавти сумні блукали по берегу, наче втративши всі сили, всю мужність. Усі бачили перед очима своїми загибель. На допомогу Ясонові прийшли німфи. Вони відкрили Ясонові, що вихор заніс «Арго» в Лівію і що аргонавти на плечах повинні перенести «Арго» через Лівійську пустиню, піднявши його з мулу тоді, коли Амфітріта випряже коней із своєї колісниці. Але коли ж випрягає Амфітріта з колісниці своїх коней? — цього не знали аргонавти. Раптом побачили вони, як з моря вибіг білосніжний кінь і прудко помчав пустинею. Зрозуміли аргонавти, що це кінь Амфітріти. Підняли "Арго" на плечі аргонавти і дванадцять днів несли його через пустиню, знемагаючи від спеки й спраги. Нарешті, дійшли вони до країни гесперід. Там указали їм гесперіди джерело, вибите із скелі Гераклом. Втамували спрагу герої, запаслися водою і вирушили на батьківщину. Але аргонавти ніяк не могли знайти вихід у море. Вони були не в морі, а в озері Трітона. За порадою Орфея, присвятили вони богові озера триножник. З'явився перед аргонавтами прекрасний юнак. Він подав герою Евфемові грудку землі, як знак гостинності, і вказав аргонавтам вихід у море. Принесли в жертву аргонавти барана. Перед «Арго» з'явився бог Трітон і вивів «Арго» повз білі скелі, через вир у відкрите море. З Трітонового озера припливли аргонавти до острова Кріту і хотіли запастися там водою для дальшого плавання. Але не допускав їх на берег Кріту мідний велетень Талос, подарований Міносові самим громовержцем Зевсом. Талос охороняв володіння Міноса, оббігаючи весь острів. Але Медея своїми чарами приспала Талоса. Упав Талос на землю, і випав у нього мідний цвях, що замикав єдину жилу, якою текла кров Талоса. Ринула на землю Талосова кров, подібна до розплавленого свинцю, і вмер велетень. Аргонавти могли тепер безперешкодно пристати до берега й запастись водою.

По дорозі від Криту до Греції упустив герой Евфем грудку землі, дану йому Трітоном, у море, і з неї утворився острів, названий аргонавтами Каллістою. Цей острів згодом заселили нащадки Евфема, і став він зватись Ферою.

Після цього буря застала аргонавтів у морі. Темної ночі розходилась буря. Аргонавти боялись щохвилини наткнутись на підводний камінь або розбитись об узбережні скелі. Коли це ясним світлом блиснула над морем золота стріла і осяяла все навколо, за нею блиснула друга, третя. Це бог Аполлон освітлював своїми стрілами дорогу аргонавтам. Вони пристали до острова Анафи і переждали, поки стихне буря. Ушухла, нарешті, буря, заспокоїлися хвилі моря, й повіяв попутний вітер. «Арго» спокійно понісся по блакиті моря. Більш не зустрічали аргонавти небезпек на своєму шляху і незабаром прибули до жаданої гавані Іолка.

Коли аргонавти прибули в Іолк, принесли вони багату жертву богам, що допомагали їм під час небезпечного плавання. Дуже раділи всі в Іолку і святкували повернення аргонавтів; усі славили великих героїв і вождя їх Ясона, що здобув золоте руно.

Ясон і Медея в Іолку. Смерть Пелія

Викладено за поемою Овідія "Метаморфози"

Підступний Пелій не додержав слова, він не повернув Ясонові владу його предків. Затаїв Ясон образу і надумав жорстоко помститись Пелієві. І тут прийшла йому на допомогу Медея. Незабаром випала й нагода для помсти. Старезний батько Ясона, Есон, довідавшись, що Медея — велика чарівниця, забажав, щоб повернула вона йому молодість. Сам Ясон прохав Медею відмолодити його батька. Обіцяла виконати цю просьбу Медея, якщо тільки допоможе їй Геката.

Коли настав повний місяць, опівночі вийшла Медея з дому в темному одязі, боса, з розпущеним волоссям. Усе навколо поринуло в глибокий сон, усюди панувала німа тиша. Мовчки йде залита світлом місяця Медея. Зупинилася Медея там, де сходяться три шляхи, підняла руки й тричі голосно вигукнула. Опустилася вона на коліна й почала шептати заклинання. Вона заклинала ніч, небесні світила, місяць, землю, вітри, гори й ріки. Вона благала богів лісів і ночі з'явитися їй. Вона молила велику Гекату почути її і допомогти їй. Почула її Геката, і з'явилася перед Медеєю колісниця, запряжена крилатими драконами. Дев'ять днів і дев'ять ночей збирала Медея на цій колісниці чарівне зілля й коріння в горах, у лісах, по берегах річок і моря. Коли ж повернулась вона до Ясонового дому, то поставила два вівтарі: один — Гекаті, другий — богині молодощів. Викопала вона перед вівтарями дві ями і над ними принесла в жертву похмурій богині п'ятьми й чаклунства, Гекаті, чорні вівці, вчиняючи їй возливання молоком і медом. Звернувшись до підземних богів Аїда й Персефони і благала їх не віднімати у старого Есона життя. Потім звеліла привести Есона. Чарами своїми приспала вона його і поклала Есона на чарівне зілля. В мідному казані зварила Медея чарівне зілля. Закипіло зілля і вкрилося білою піною. Сухою гілкою з вікового дерева мішала зілля Медея. І гілка зазеленіла, вкрилася листям, і з'явилися на ній зелені плоди. Всюди, де тільки падали краплі з піни зілля, виростили квіти і трави. Побачивши, що зілля готове, Медея мечем перерізала горло старому Есонові і випустила його старечу кров. Через широку рану влила вона в жили Есонові чарівне зілля. І, о чудо! Волосся старого, доти біле, як сніг, потемніло, зникли зморшки на обличчі, зникла стареча худорба, на щоках знов заграє рум'янець. Прокинувся Есон і побачив себе молодим і дужим.

Після того, як Медеї вдалося вернути молодість Есонові, вона зважилась, склавши підступний план, помститись на старому Пелієві за те, що той одурив Ясона й не повернув йому влади над Іолком.

Умовила Медея Пелійових дочок вернути їх батькові молодість, а щоб іще дужче впевнились вони у її чарах, вона привела барана, заколола його й кинула в казан із зіллям. Тільки-но занурився заколотий баран у казан, як зараз же вискочило з казана жваве ягня.

Дивувалися Пелійові дочки на це чудо, і погодились вони спробувати вернути їх батькові молодість.

Медея приготувала зілля, але не таке, яке зготувала вона, щоб вернути молодість батькові Ясона. Не мало чарівної сили це зілля. Приспала Медея своїми заклинаннями Пелія, привела в його спальню дочок і звеліла їм перерізати горло їх батькові. Та дочки не зважувались.

— Легкодухі! — гукнула Медея. — Швидше ж оголіть меч, випустіть із жил батька вашого його старечу кров, а я ввіллю йому молоді.

Не зважуються Пелійові дочки завдати сплячому батькові смертельного удару. Нарешті, відвернувшись, одна за одною почали вони завдавати батькові ударів мечем. Прокинувся Пелій, смертельно поранений, підвівся він на ложі і, простягаючи слабнучі руки до дочок, із стогоном сказав:

— О доньки, що ви робите! Що змусило вас зняти руки на вашого батька?

Опустилися з жаху руки в дочок Пелія. Бліді, стоять вони, свідомість покидає їх. А Медея підбігла до ложа Пелія, встромила йому в горло свій ніж, розкраяла тіло його на шматки і повкидала їх у киплячий казан. З'явилась у спальні Пелія колісниця, запряжена крилатими драконами, і на ній зникла Медея з очей збожеволілих від жаху дочок Пелія.

Син Пелія, Адраст, справив пишний похорон батька, а після похорону — ігри в честь загиблого. У них взяли участь найбільші герої Греції. Суддею на іграх був сам Гермес. Кастор, Полідевк і Евфем змагалися в перегонах на колісницях, Адмет і Мопс — в кулачному бою, Атлант з Пелеєм — у боротьбі. У бігу всіх переміг Іфікл.

Але не пощастило Ясонові здобути владу над Іолком. Адраст не дозволив йому залишитися в Іолку, він вигнав його з Іолка за вбивство дружиною його, Медеею, Пелія. Покинув батьківщину Ясон і подався з Медеею в Корінф.

Ясон і Медея в Корінфі. Смерть Ясона

Викладено за трагедією Евріпіда "Медея"

Після вбивства Пелія вигнані з Іолка Ясон і Медея оселились у царя Креонта в Корінфі. Два сини народились у Медеї. Здавалось, щасливі мали бути навіть і на чужині Ясон і Медея. Та не судила доля щастя ні Ясонові, ні Медеї. Ясон, полонившись вродою дочки Креонта, Главки, зрадив клятвам, даним у Колхиді Медеї ще тоді, коли дістав від неї чарівну мазь. Він зрадив ту, за допомогою якої вчинив великий подвиг. Він вирішив одружитись з Главкою, і цар Креонт погодився віддати свою дочку за дружину знаменитому героєві.

Коли Медея дізналась про зраду Ясона, розпач пройняв її. Як і раніше, любила Медея Ясона. Наче обернувшись у бездушний камінь, сиділа Медея, поринувши в смуток. Вона не їла, не пила, не слухала слів утіхи. Потроху шалений гнів охоплював Медею. Не може змиритись невгамовний дух Медеї. Хіба може стерпіти вона, дочка царя Колхиди, сина світлосяйного Геліоса, щоб перемогли вороги її, щоб вони знущались з неї? Ні, страшна в гніві Медея, помста її має бути жахлива у своїй жорстокості. О! Медея помститься і на Ясонові, і на Главці, і на батькові її Креонтові.

Усе клене Медея в несамовитому гніві. Вона проклинає дітей своїх, проклинає Ясона. Страждає Медея і благає богів, щоб відібрали вони відразу в неї життя ударом блискавки. Що, крім помсти, залишилося їй у житті? Смерть кличе Медея, це буде кінцем її мук, смерть звільнить її від горя. За що так жорстоко повівся з нею Ясон, з нею, що врятувала його, допомогла, приславши дракона, здобути золоте руно, що заради врятування його заманила у засідку свого брата і вбила ради Ясона Пелія? Кличе Медея Зевса і богиню правосуддя Феміду за свідків того, як несправедливо повівся з нею Ясон. Все дужча й дужча рішучість Медеї помститись на Ясонові.

Та ось приходить Креонт. Він заявляє Медеї, що вона мусить негайно покинути Корінф. Боїться Медеї Креонт, він знає, яка страшна Медея в гніві, знає, які могутні чари її; адже вона може згубити і дочку його, і його самого.

А Медея, щоб виграти час для помсти, удає, що скоряється Креонтові, що визнає його право вигнати її, але просить його тільки про одно — дозволити їй залишитись ще на один день у Корінфі. Погодився Креонт, не підозріваючи того, що цим сам прирік він себе на загибель; але він погрожує Медеї, що віддасть на страту і її, і її синів, якщо застане в Корінфі Медею проміння сонця на сході. Знає Медея, що страти їй нема чого боятись. Швидше від неї загине Креонт, даремно присягалася вона блідоликою богинею Селеною і своєю покровителькою Гекатою згубити своїх ворогів. Ні, не вона, а вони не уникнуть кари. Невже стане вона, онука бога Геліоса, посміховищем нащадків Сізіфа і нареченої Ясона!

Даремно каже Медеї Ясон, що для її добра і для добра дітей одружиться він з Главкою, що сини його знайдуть опору в своїх майбутніх братах, якщо пошлють йому боги дітей у новому шлюбі. Не може Медея вірити щирості Ясонових слів, вона докоряє Ясонові за зраду, погрожує йому гнівом богів, не хоче вона слухати його. Тепер ненависний їй Ясон, якого так кохала вона колись, для якого забу ла отця, неньку, брата й батьківщину. Розгніваний відходить Ясон, а вслід йому несуться насмішки й погрози Медеї.

У цей час приходить до Корінфа, по дорозі з Дельф у Троїсену Егей, цар Афін. Приязно вітає він Медею і запитує її, чим вона за смучена. Оповідает про своє горе Медея і благає царя Афін дати їй вигнанницю, забутий чоловіком, притулок в Афінах. Вона обіцяє Егееві допомогти йому своїми чарами, обіцяє, що матиме він численних нащадків, не залишиться бездітним, як досі, тільки б дав притулок їй. Присягається Егей дати притулок Медеї. Він присягається богинею землі Геєю, Геліосом, Медейним дідом, усіма богами Олімпу, що не видасть він Медею її ворогам. Тільки одну умову ставить Егей Медеї: вона сама повинна, без його допомоги, прийти до Афін, бо не хоче він сваритися з царем Корінфа.

Забезпечивши себе притулком, Медея починає виконувати за думану помсту. Вона наважується не тільки згубити Креонта й дочку його Главку, а й повбивати своїх дітей, дітей Ясона. Вона посилає свою служницю до Ясона. Приходить Ясон. Покірну удає з себе Медея, ніби примирилася вона з своєю долею і з рішенням Ясона, і просить його тільки про одно, щоб він умовив Креонта залишити в Корінфі її синів. Приходять і діти. Побачивши їх, плаче Медея, вона обнімає, цілує своїх синів, вона любить їх, але жадоба помсти дужча від любові до дітей.

Але як згубити Главку і Креонта? І ось під приводом того, що вона прагне схилити Главку, щоб залишилися її діти в новому домі Ясона, Медея посилає Главці в подарунок дорогоцінне вбрання й золотий вінець. Оцей подарунок і несе з собою загибель. Тільки-но вдягла Главка вбрання і вінець, надіслані Медеєю, як отрута, що нею насичені вони були, просочилась в її тіло; як мідний обруч, стискає їй голову вінець. Одяг палить вогнем її тіло. В страшних муках умирає Главка. Поспішає до неї на допомогу батько, він обнімає нещасну дочку, але одяг прилипає й до нього. Він намагається відірвати цей одяг від тіла, але з ним разом відриває й шматки свого тіла. І Креонт загинув від дару Медеї.

З тріумфом чує Медея, стоячи біля свого палацу, про загибель Креонта і Главки, але їх смерть не заспокоїла жадоби помсти в Медеї: адже вона наважилась убити своїх дітей, щоб завдати ще дужчих страждань Ясонові. Тепер спонукає Медею зважитись на це вбивство й те, що вона знає, яка доля загрожує її синам, коли Креонтові родичі мститимуться на них за злочин їх матері. Швидко пішла Медея до палацу, і зразу почувись там крики і стогін її синів. Рідна мати вбила їх. А Ясон, коли загинули Креонт і дочка його Главка від дружини його Медеї, в страху перед тим, що Креонтові родичі, помщаючись, згублять його синів, поспішає до себе в палац. Двері до палацу замкнені, і Ясон хоче зламати їх. Як ось у повітрі на запряженій драконами колісниці, надісланій богом Геліосом, з'являється Медея; біля ніг її лежать вбиті нею сини. Жах охопив Ясона. Він благає Медею залишити йому хоч би тіла його синів, щоб він сам міг поховати їх. Але й цієї втіхи не дає йому Медея і швидко зникає на чудесній колісниці.

Безрадісне було все даліше життя Ясона. Ніде не знаходив він собі пристановища надовго. Раз проходив він через Істм, повз те місце, де стояв витягнений на берег корабель "Арго", присвячений аргонавтами богу моря, Посейдонові. Натомлений Ясон приліг у затінку "Арго" під його кормою, щоб відпочити, і заснув. Коли Ясон спокійно спав, звалилася корма спорохнявілого «Арго» і поховала під своїми уламками сплячого Ясона.

???Питання для перевірки знання текстів давньогрецьких міфів

- До Геракла у давньогрецькій міфології не було такого героя, напівбога і напівлюдини. Чим обумовлена поява нового героя у давньогрецькій міфології? Які божі та людські риси має Геракл?
- Яке ставлення давніх греків до людини, до богів, до природи за міфами «Подвиги Геракла», «Аргонавти»?
- Чому Гераклу вдалося перемогти амазонок (дуже войовничих і сміливих), адже він був лише разом з кількома друзями?
- Як ви вважаєте, чи існували амазонки насправді? Доведіть свою думку.
- Порівняйте життєвий шлях Геракла і Яссона. Як закінчилося їхнє земне життя? Як вшанували давні греки Геракла і Яссона?
- Що символізувало для давніх греків золоте руно?
- Як ви вважаєте, чи існувало золоте руно насправді?
- Як ви вважаєте, чому виникли в уяві давніх греків такі герої як Кентаври? Що вони символізували?
- Хто подарував пасок цариці амазонок? Що він символізував?
- Хто із давньогрецьких богів подарував людям вогонь?
- Назвати бога війни в давньогрецькій міфології.
- Яка деталь в одязі Яссона підказала мешканцям Іолку, що він їхній володар?
- Чому смерть Яссона була такою безславною? Що не пробачили давні греки своєму героєві?
- Як Медея помстилася Яссону за зраду?
- Як скінчилося земне життя Яссона? Чи була смерть Яссона славною чи ні? Поясніть свою думку.
- Чому Яссон зрадив свою дружину Медею?
- Чим опікувався давньогрецькій міфології бог Арей (Арес)? Назвати відповідне ім'я із римської міфології.
- Де знаходиться Колхіда?
- Чим опікувалася Афіна?
- Де народилася Афродіта? (Яке ім'я їй дали від назви місця народження?).
- Що за стріли були у сагайдану Ерота?
- Як народилася Афіна? Чому її називають Палладою?
- Назвати богиню, що народила Ерота.
- Як давні римляни називали богиню кохання? А давні греки?
- Які богині опікувалися Яссоном? Чому?
- Чому Медея допомогла Яссону виконати завдання свого батька?
- Як звали Геракла давні римляни?
- Хто згубив Геракла і був причиною його смерті на землі?

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА**

**Детский фольклор. Фольклор народов мира
Часть I**

Хрестоматия

Составитель
Федотова Светлана Александровна

Дитячий фольклор. Фольклор народів світу: Хрестоматія. – Частина I.
Кіровоград: КДПУ імені Володимира Винниченка, 2015. – 170с.

До хрестоматії увійшли кращі зразки українського дитячого фольклору та фольклору народів світу. Розраховано на студентів факультету педагогіки та психології.

**ББК 83.8я73
Ф 34
УДК 8Ю**